
Ebubekir
Hâzim
Tepeyran
Zalimâne bir
İdam hükmü

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN

ZÂLİMÂNE BİR İDAM HÜKMÜ

İSTANBUL
Millî Mecmua Basımevi
1 9 4 6

ZÂLİMÂNE BİR İDAM HÜKMÜ [*]

1920 senesi mayısının yirmi dördüncü günü akşamı İstanbuldan Erenköyüne gelip şimendifer istasyonundan kimbilir neler düşünerek dalgın bir halde evime giderken bahçemin duvarı hizasına gelince gafil bir kuşa yaklaşan avcı kediler gibi iki polis memurunun bana doğru gelmekte olduklarını gördüm.

Bunlardan biri:

— Hâzım Bey siz misiniz ? diye sordu.

Şu ansızın sualle derin bir uykudan uyandırılmışa dönmekle beraber :

— Evet, dedim, benim.

Öteki polis :

— Bizim memur efendi sizi görmek istiyor,

[*] Bu kitap yirmi yıl önce Umumî hapisanede geceleri küçük kâğıtlara yazılarak yatak altına saklanmak, akraba ve dostlarımdan hapisaneye gelenlere parça parça verilerek dışarıya kaçırılmak suretile vücude gelmişti.

Bu uzun müddet zarfında alelhusus Lâtin harflerini kabul ettiğimiz tarihtenberi imlâ şekilleri hayli değişmişse de ben eski şekilleri yenileştirmek istemedim ; çünkü ne kadar dikkat edilse yine az çok gözden kaçarak aynı kitapta aynı kelimelerin muhtelif şekillerde bulunmaları gibi bir ittiratsızlık hasıl olacağından vaktile yazıldıkları şekillerde basılmasını tercih ettim.

dedi. Arkadaşlarla beraber ötekî kapının önünde.

— Pekâlâ gidelim de görsün.

Ben köşke girdikten birkaç dakika sonra sivil kıyafetli biri gelerek polis umum müdürünün beni istediğini söyledi.

— Vakit geçti, dedim, yarın sabah gelsem olmaz mı ?

— Olmaz, bu akşam mutlaka gideceksiniz, emir böyledir, tren zamanı da yaklaştı, cevabını verdi.

İçeriye girip refikama :

— Benim böyle bir sürü polislerle götürülecek bir hal ve hareketim olmadığını bilirsiniz. Merak edecek birşey yok demek, diyerek çıktım.

Kızıltoprak merkez memuru olduğu sonradan anlaşılan bu efendi ve ileride, geride birçok polis memur ile istasyona geldik.

Oğlum Celâli bittesadüf istasyonda buldum.

Böyle mahkûm ve firarî bir canî gibi aranılmamı ve mahfuzan götürülmemi mucip olan sebep Bursada Vali ve müteakiben Dahiliye Nazırı iken kuvâyı milliyyeye tarafdar olarak muvaffakıyetine hizmet etmekle beraber gazetelere taşkınca beyanatım olduğunu benim gibi Celâl de biliyordu.

İkinci defa olarak Dahiliye Nazırlığile dahil olduğum Salih paşa kabinesinin istifasından iki

gün sonra müşarünileyh, bu kabinede Bahriye Nazırı olan Esad paşa vasıtasiyle, Damad Ferid paşa hükûmeti tarafından takip ve tevkif ettirilecek zatlerin listesine yazılmış olan adımın üstüne kırmızı bir zait (+) yapıldığı görülmüş olduğundan bir, iki gün bir yerde gizlenerek aranıldığım takdirde saklandığım mahalden Anadoluya savuşmak çaresine bakmak lüzumunu ihtar etmek lûtfunda bulunmuştu.

Binaenaleyh bir hafta kadar Beylerbeyinde ve Çengelköyünde gizlendiğim halde aranılmadığım için Erenköyüne avdet etmiştim.

Fakat takipten vazgeçilmediği ve geçilemiyeceği hakkındaki ihtarlar üzerine, kendi kendime Anadoluya kaçmakta düçar olduğum müşkilâttan dolayı Edirneye giderek badehu emîn bir surette Anadoluya geçmek niyetile Bakırköyüne gittiğim halde bu hususta evvelce bana muavenet vâdeden Resneli Osman beyi evinde bulamıyarak eski dostum doktor Bafralı Yankonun evinde bir hafta kaldığım halde bir takip eseri görülmediğinden yine Erenköyüne geldim.

Buradan bulabileceğim delil ve vasıta ile Anadoluya gitmeğe cesaret edemiyordum. Çünkü kaçarken tutulmak daha tehlikeli idi.

Anadoluya iltica çaresi bulunmadıkça er, geç yakayı ele vermek tabiî idi ve öyle oldu.

Saat yirmi treniyle polis ve sivil kıyafetlerde birçok eşhasın pek sıkı nezaretleri altında Erenköyünden Haydarpaşaya geldiğimiz zaman ortalık tamamile kararmıştı.

Haydarpaşada birkaç polis memuru tarafından karşılandım. Bunlardan biri:

— Biraz evvel, dedi, umum polis müdürü Tahsin bey telefonla " vakit geçti; Hâzım bey yarın gelsin „ dediğini söyliyerek beni serbest bırakmak istediyse de diğerleri muvafakat etmiyerek beni gardaki polis odasına götürdüler ve "Polis birinci şube müdürü Şerafettin efendi buradaki lokantadadır, kendisiyle görüşünüz„ dediler.

Polislerle beraber lokantaya girip şube müdürünü bularak Tahsin beyin telefonla verdiği emirden bahsile serbest bırakılmamı rica ettim.

— Siz o telefona bakmayınız. Aldığım emir kat'îdir. Bu gece mutlaka umumî müdür beyin dairesine gidilmesi yolundadır, dedi.

Binaenaleyh saat ona doğru üstü açık ve iki kürekli bir sandal kadar olsun kuvvetten mahrum bir otokano ile Haydarpaşadan hareket ettik.

Hava serin değil, soğuk ve pek ziyade rutubetli idi.

Otokano İstanbula değil Kızkulesine doğru gidiyordu. Kulenin yanına gelinceye kadar o-

muzlarım ve dizlerim tamamile ıslanmış, ayakta duran şube müdürü de rutubetten ve soğuktan şikâyete başlamıştı.

Kule sabık Dahiliye Nazırını meşhut cürüm halinde tutulmuş bir canî gibi polislerle alıp götüren otokanonun patırtısile sükûnu ihlâl edildiğinden münfeil gibi kırmızı gözüyle bize değil uzaklara bakıyor, üstümüzdeki buharla meşbu kirli sema donuk yıldızlariyle, altımızdaki denlz küçük, küçük sesiz dalgalariyle bize karşı lâkayt görünüyorlardı.

Otokano kuleyi geçtikten sonra da İstanbul cihetine dönmiyerek koyu karanlık içinde altından, üstünden, önünden, arkasından ziyaya tahavvül etmiş ervahı habise gibi rengârenk ışıklar fışkıran itilâf devletleri zırhlılarına doğru gidiyordu.

Bütün dünyayı letafetine hayran eden Boğaz bilhassa son aylardanberi hâifane sükût ile etrafından akan gözyaşlarından toplanmış gibi hazin bedbaht İstanbulun tulânî blr matem alâmeti gibi simsiyah serilip yatıyor, şehrin sakinlerinden yalnız Türklerin tazallümden de memnu lisanlarile hemhal olarak sâkit duruyordu.

Şu anda dünyada yalnız bir kayığa, bir ağa, bir oltaya malik yerli, yabancı hıristiyan bir balıkçı da buradan geçse zulmet içinde yine bir başka

türlü cazip, sehhar, güzel olan boğazı benim gördüğüm gibi hazin görmezdi.

Asılları da, su içinde oynayan akisleri de temaşaya şayan olan bu lâtif ziyalar ona ; bana güründükleri gibi görünmezlerdi.

Ben böyle hüzün ve kederle düşünürken otokano arasıra yer, yer beyaz parçalarla sedeflenen bu karanlık sathın muttarid hâreleri arasında halezonî hareketlerle oynayan muhtelif renkli ziya akisleri uzanarak, kısalarak birbirinden ayrılıp yine birleşerek peyda ve nihan oldukları mıntakaya yaklaşıyordu.

Bizim memurlarımız beni İngiliz zıhlılarına götürecekler zannederek müdüre :

— İstanbula gitmiyecek miyiz ? dedim.

— Gideceğiz, fakat akıntıdan kaçıyoruz, cevabını verdi.

Bu suretle bir buçuk saatten ziyade biri lâtif, diğeri kesif iki sudan birinin üstünde, ötekinin içinde kaldıktan sonra, Sirkeci iskelesine çıktık ve Aydın dağlarında aranırken İstanbulda tutulmuş bir Çakırcalı gibi, birçok polisler arasında Polis Müdiriyeti Umumiyesine (Şahinpaşa oteline) götürüldüm.

Dokuz senedenberi tanıdığım mütekaid miralay Emin beyi Polis Umum Müdürü Tahsin beyin yanında buldum. Bu zatin merkez kumandanı,

yahut İstanbul muhafızı olduğunu bilmiyordum.

Hicaz valiliğine tayin edildiğim sırada bu Emin bey kendisini Cidde Mutasarrıflığına tayin ettirmemi rica etmek için Erenköyündeki evime geldiği ve bir müddet sonra Taifte iken Hüseyin Hilmi Paşadan bir tavsiye mektubu da getirdiği halde arzu ettiği mutasarrıflığa tayinine delâlet edememiştim.

Emin Bey gittikten sonra Tahsin Bey beni Manastır valiliğinde bulunduğum zamanlardanberi tanıdığını ve hakkımda hürmet ve muhabbetle mütehassis olduğunu söyledi ve memlekette şiddetle hüküm süren ahlâk fesadından uzunca bahis ve şikâyetler etti.

Mumaileyh bu odaya muttasıl diğer bir odanın kapısını açtı.

"Burası benim yatak odamdır. Zatiâlinize terkediyorum. Burada yatarsınız, yatak takımları temizdir, merak etmeyiniz„ dedi ve gitti.

Hicazda bulunduğum esnada Mekkede ve Taifte asker zabitlerinden beni en çok ziyaret eden bu Emin Bey olduğu ve polis müdürü de hürmet ve muhabbetini temin ettiği için geçen sene, Bursadan sadrâzam Damat Ferit Paşa ve Dahiliye Nazırı Camal Beye yazdığım telgraftan dolayı aleyhimde şiddetli takibat icra edildiği esnada kendilerile hiç tanışmadığımız polis umum

müdürü Halil ve İstanbul muhafızı vekili kaymakam Fehmi Beyler ve daha sonra Nâzım Paşa divanı harbinin tahkik heyetini teşkil eden asker ve sivil âzadan gördüğüm pek insanî muameleyi bunlardan da göreceğimi ümit eder gibi oldum.

Böyle mahkûm bir canî gibi celbedilişimin sebebini Tahsin Beyden sormuştum. Yıldız meselesi için divanıharpten davet edildiğimi söylemişti. Bu meseleden dolayı takip edildiğimin söylenmesi pek yakın bir selâmet müjdesi idi.

25 mayıs 1920

Sabah saat beşte uyandım. Dünkü macerayı düşündüm ve hiddetten ziyade hayretle mütehassis oldum.

Yıldız meselesi, hükûmetçe ikinci Abdülhamidin emvaline resmen vaz'ı yed edilmekten ibaret bir muamle iken bundan dolayı on iki sene sonra beni tevkif etmek hakikaten bir zulüm garibesidir ; fakat kimden kime, şikâyet etmeli ?

Hükûmet reisinin, hattâ padişahın rey ve müsaadesi alınmaksızın sabık Dahiliye Nazırının tevkif edilemiyeceği âşikârdır.

Âkıbete mütevekkilâne intizardan başka benim için şimdilik yapacak birşey yoktu. Yataktan kalkarak giyindim ; koridora açılan kapıyı açtım.

İçinden çıkacak kuşu tutmak için yuva deliği önünde bekliyen kediler gibi iki polis memurunun kapı önünde oturduklarını görerek aptestliğin mevkiini sordum.

Saat dokuz buçuğa kadar polis müdürünün odasında bütün sabah gazetelerini gözden geçirdim, tevkîfime dair bunlarda birşey yoktu. Bir saat sonra İstanbul muhafızı ve polis müdürü geldiler.

Emin Bey divanıharbe gideceğimi, fakat öğleden sonra ikiye doğru toplandıkları için o zamana kadar burada kalmadansa İstanbul muhafızlığı dairesinde bulunmak daha muvafık olacağını söyledikten sonra telefonla muavinine şu emri verdi :

"Hâzım Beyefendi oraya gelecek, benim odayı açtırarak kendisini orada hürmetle kabul ediniz.„

Muhafızlık makamı, Harbiye Nezareti (İstanbul Üniversitesi) kapısının sol tarafındaki köşkte bulunduğundan bir muhafızla oraya gönderildim.

Emin Beyin odasında saat üçe kadar bekledikten sonra mezkûr nezaret binasının arkasında bulunan bir numaralı divanıharbe götürüldüm. Bu divanıharp (Nemrut Mustafa Divanıharbi) adı ile anılıyordu. Harbiye Nezareti dairelerile bilcümle müteferriatı İngilizler tarafından işgal

edilmiş olduklarından divanıharbin kapısında da silâhlı bir İngiliz askeri nöbet bekliyordu.

Osmanlı divanıharbinin kapısında ecnebi askerinin nöbet beklemesi gariptir. Fakat bunu işgal kuvvetlerinin divan reisinin ricası üzerine koydukları o zaman rivayet edilmişti. Çünkü o binada divanıharpten başka ve ecnebilere ait hiçbir şey yoktu.

Türk düşmanlığile maruf olan, hattâ bu husumet alenî bir şekil almasından dolayı Bursadan teb'it olunan Mustafa paşanın kapısında müsellâh bir ecnebi askeri bulunan binada (Karakuş) vâri bir mahkemeye riyaset etmeyi daha şerefli ve orada kendisini hertürlü taarruzdan daha ziyade mahfuz saymış olduğunda şüphe yoktur.

Örfî divanıharpleri teşkil eden muvakkat kanun İstanbulun o pek kötü günlerdeki ahvalini tamamile izaha kâfi resmî ve tarihî bir vesika olduğundan bazı maddelerini okuyucularımın lütfen okumalarını rica ederek buraya naklediyorum :

"Madde 3 — Divanıharbi örfiler tehcir, taktil, ihtikâr, isyan, alenen gasp ve garet, tahribi bilâd cürümlerini irtikâb etmiş ve Devleti Osmaniyenin emniyeti dahiliye ve hariciyesini ihlâl eylemiş bulunan bilcümle cerâim eshabını muhake-

me eyliyerek kabili temyiz olmamak üzere itayı hükmeyler.

Madde 4 — Divanıharplerin muhakemeleri alenî olmıyacağı gibi esnayı muhakemede vekil ve mehami de bulundurulmaz.

Madde 5 — Divanıharbi örfiler idam cezasına ittifak veya ekseriyeti sülüsanı ârâ ile ve diğer cezalara ekseriyeti mutlaka ile hükmeyler.

Madde 6 — Dıvanıharbi örfiler hükûmetçe tensip edilen her mahalde teşkil edilir.

Madde 7 — Divanıharpler bulundukları mevkilerdeki hükûmeti askeriye tarafından kendilerine evrakı sübutiyesile teslim olunan maznunları muhakeme ederler.

Madde 8 — Ceraimi ânife erbabının sıfat ve haysiyeti resmiye ve hususiyesi bir gûna muafiyet ve istisnaiyet temin etmez...„

Böyle bir kanun neşredilebilen bir memlekette, böyle bir hükûmetin idâresi altında bulunmak fitili yakılmış bir bombanın üstünde oturmak kabîlinden birşey olduğunda şüphe yoktu; fakat kaçmaya muvaffak olsam bile gayri muayyen bir müddet ecnebi memleketlerde yaşayabilecek halde bulunmadığım gibi tehlikesizce Anadoluya geçebilmek imkânını bulamamakla beraber hedef

olduğum kin ve gayzın derecesini de lâyıkile takdir edememiştim.

Divanıharp reisinin yâveri odasında bir müddet bekledikten sonra büyük bir odanın tahta perdelerle ayrılmış üç bölüğünden birinin dıvanın âza mülâzımlerinden (riyazi) yahut (deli) lekaplarile maruf miralay Niyazi tarafından istintak olundum.

Bu deli müstantikin sorduğu ve Avni efendi adında sivil bir kâtibin yazdığı suallerin divanıharpçe tertip olundukları anlaşılıyordu. Bunlar kâmilen Yıldız komisyonuna ait oldukları için isticvaptan sonra serbest bırakılacağımdan emindim.

Suallerin hülâsası şundan ibarettir :

"Sen büyük bir memur olduğun halde Sultan Abdülhamidin ve şehzadelerin mallarını niçin zaptettin ve ettirdin ?„

Benim cevaplarımın hülâsası da şuydu :

— Ben kimsenin malını zaptetmedim ve ettirmedim ; Selânikten gelip Sultan Abdülhamit gibi kudretli bir padişahı fetva ve meclisi umumî kararile tahtından indirerek Selâniğe teb'it eden bir ordunun kumandanı olan Mahmut Şevket Paşanın talebi, Babıâlinin muvafakati, meb'usan ve âyan meclişlerinin tasvibi ve yeni padişahın kabul ve iradesi üzerine mülkî ve askerî me-

murlardan teşkil olunan komisyonun, o sırada Şehremini ve İstanbul Valisi olmak münasebetile bana tefviz edilen reisliğini reddedemezdim. Trabzon mebusu İmadüddin ve İzzet efendilerle Halep mebusu Ali Cenâni Beyi komisyonda bulundurmak suretile bu muameleye mebusan meclisi de fiilen iştirâk etmiştir. Meşrutî bir memlekette bir kanun için lâzım olan merasim ve şerait tamamile icra olunarak tekarrür eden bu muamele Sultan Abdülhamidin nukûd ve emvaline resmî bir vaz'ı yed muamelesidir. Komisyon bir âlettir, bu işin esasından dolayı bir mes'ul aranıyorsa bu mes'ul zamanın hükûmeti, mebusan ve âyanı ve padişahıdır. Şayet komisyon vazifesinde bir yolsuzluk yapmışsa o halde komisyon âzasından ve benden değil kanunî merciimiz olan Dahiliye Nezaretinden sorulması lâzımgelir.

Ben bu cevapları yazarken kırmızı bir astar ile sımsıkı örtülmüş olan masaya, üstünde yazı yazmak kabil olacak kadar yanaşmak mümkün olmadığından dizimin üstünde yazmak üzere bir bacağımı diğerinin üstüne koyar koymaz Niyazi pek sert bir tavırla değil bu tâbirin tavsif edemiyeceği kadar vahşiyane bir ses ve öfke ile: "Doğru otur!„ diye bağırdı.

Gerçekten bir mecnun karşısında bulunduğumu anlıyarak bacağımı indirdim. Cevapları el

üstünde yazdım. Böyle vahşî bir hayvan gibi haykırıştan kâtip Avni efendi de hayli sıkıldı. Niyazi sual ve cevapları havi kâğıtları alarak üçüncü defa reisin odasına gidince Avni efendi:

— Bunları niçin karıştırıyorlar bilmem. Bir cürüm bile olsa müruru zaman var, diye mırıldandı.

— Evet müruru zamandan başka umumî aflar da var dedim, fakat benim zaman mürurundan ve umumî aflardan istifade edecek bir suçum bulunmadığından bunlardan bahsetmiyorum ve etmiyeceğim.

Niyazi avdet ederek, bir iki saçma sual daha sorduktan sonra:

"İsticvap bitti„ dedi. Yine yâver odasına götürüldüm. Mademki isticvap bitmiştir ne zaman istenilirse gelmek üzere evime gitmeme müsaade etmesini reise söylettirdim.

Yâver, reisin "gitsin„ dediğini söylediği için oğlum Celâlle divanıharp binasından çıkınca bizi bir zabitle iki silâhlı askerin takip ettiklerini görerek sebebini sordum.

İstanbul muhafızlığı vasıtasile celbedilmiş olduğunuz için alelusûl yine oraya götürüleceksiniz dedi. Ve İstanbul muhafızlığına varınca orada tevkif edileceğim hayretle anlaşıldı.

İstanbul muhafızına, yahut merkez kumandanına tahsis olunan köşkün yanında inzibat memurları için muvakkaten yapılan barakanın küçük bölmelerinden birinde kalacağımı söylediler. Merkez kumandanı baraka hazırlanıncaya kadar kendi odasında kalmama lütfen müsaade etti ve "merak„ etmeyiniz, beyefendi dedi, sadrâzam paşa hazretlerine güzelce bir istirhamname yazınız bizzat ben takdim edeyim; inşaallah birkaç gün içinde tahliye olunursunuz.„

Tevkifime kanunî bir sebep olmadığı için ve yarın mutlaka serbest bırakılacağımı ümit ettiğimden bu sözden müteessir olmakla beraber "kendimi kimseden merhamet dilenmiye mühtaç bir mücrim mevkiinde görmiyorum„ diye hiçbir şey yazmadım.

Erenköyünden telefonla istediğim portatif bir karyola üzerinde geceyi o küçük baraka bölüğünde geçirdim; bütün gece iki asker, her beş, on dakikada bir kere, yerden iki karış yukarıda bulunan pencereden bakıyor, ve her saatte değişen nöbetçiler kapıyı açarak benim içeride bulunup bulunmadığımı yoklıyorlardı. Şu suretle muhafızdan muhafıza devrü teslim olunarak uykum parçalanıyor, ramazan sebebile pek yakından atılan sahur ve imsâk topları ince tahtalardan yapılmış olan barakayı fena halde sarsıp sallıyordu.

Evvelki gece yalnız, ince bir kostüm ile bir buçuk saat deniz üstünde dolaştırılmış olmanın tesirleri birer, birer baş göstermiye başladılar. Romatizmadan, nevraljiden ve mide ağrılarından muztarip idim. Askerî doktorlardan Murad efendi adında bir zat beni ihtimamla muayene ve tedavi etti.

26 mayıs 1920

Bugün beni barakada ziyarete muvaffak olan dostlarımın da tavsiyeleri üzerine şu istidanameyi yazarak divanıharp reisine gönderdim:

"İki gündenberi mevkuf bulunuyorum. Dün yapılan isticvabıma nazaran on iki sene evvel ifa ettiğim resmî bir vazifeden dolayı tevkif edildiğim hayretle anlaşıldı. Bu vazifede bir yolsuzluk vaki olmuşsa, divanıharbi örfi tetkike salâhiyettar olmadığından, evrakın ait olduğu makam veya mahkemeye tevdiile beraber tahliyeme karar verilerek şu suretle vukua getirilen kanuna muhalif muameleye nihayet verilmesini talep ederim.„

Bu istidanamenin tarihinden 21 gün sonra (adliyei askeriye) dairesinden yazılıp 5 temmuz tarihinde bana tebliğ olunan kararın sureti şu idi:

"Dahiliye nazırı esbakı [1] Hâzım Beyin Derseadet birinci idarei örfiye divanıharbince tahtı tevkife alınması kuvâyı milliye harekâtında zîmethal olmak maznuniyetinden ileri gelmiş olduğu, verdiği arzuhal üzerine carî muameleden anlaşılmakla neticei karara intizar eylemesinin sureti münasebede kendisine tefhimi...„

Bugün akşamdan sonra Mahmut Sait Mollanın merkez kumandanına giderek barakada hapsedilmek suretile hakkımda hususî riayette bulunulmasının katiyen muvafık olmadığını söyliyerek merkez kumandanının oturduğu köşkün veya kapının sağ tarafında köşkün bodrumunda hapsedilmem için israr ve Emin Beyi tehdit ettiğini pencerenin yanında bana görünmiyen bir zabitin arkadaşile konuşmasından anladım.

Bir saat kadar sonra yanıma gelerek Emin Bey tarafından gönderilen bir zabit bodruma kaldırılacağımı söyledi.

Kumandan nerede? dedim.

— Dışarıda kapının önünde cevabını verdi.

---

[1] O zaman daha « esbak » olmamıştım. Bu maksatlı hatâdır. Beş on gün önce Dahiliye Nezaretinde bulunan bir adamın da kuvâyı milliyeye nisbetini söylemek bu kuvvetin azamet ve ehemmiyetine bir şehadet olarak memleketçe istenilmiyen tesiri mucip olacağından «esbak» demeyi hale muvafık gördükleri anlaşılıyordu.

Hemen dışarıya çıkarak Emin Beyi buldum ve yüksek sesle:

— Bir bodrumda hapsedileceğimi söylediler. Bu nasıl muameledir? dedim. Ben öyle bir yerde yaşayamam. Mutlaka öldürmek istiyorsanız beni sürükliyerek oraya götürebilirsiniz, ben birriza gitmem, çünkü ben ölürüm, siz kaatil olursunuz, kanunî bir sebep varsa kanunun tayin ettiği yerde tevkif edilebilirim.

Merkez kumandanı: Orada (bodrumda) yalnız kalmıyacaksınız dedi. Ferik Hasan Rıza paşa da size refakat edecek.

— Bu refakat benim için azabı tahfif ve kanunsuz tevkifin şeklini tebdil edemez.

Merkez kumandanı, hayli tereddütten sonra, şimdilik bulunduğumuz barakada kalmamıza muvafakat etti. Rıza paşa yanıma getirildi; kendisiyle Manastır vilâyetinde bulunduğum zamandanberi tanıştığımızdan arkadaşlığımızdan memnun oldum. Rıza paşa da bir yol karyolası tedarik ederek karşı karşıya yattık; fakat uyuyamıyorduk. Gece yarısından sonra her ikimiz mahfuzen umumî hapishaneye bitişik kadınlar tevkifhanesine götürüldük. Bu binayı üç ay evvel görmüş o zaman içinde bulunan 40 kadın için kâfi bulmamıştım. Şimdi ise 250 den ziyade erkek mevkuflarla doldurulmuştu. Rıza

paşa ile bana küçük bir oda tahsis edilmesi teşekkürü mucip bir lütuf olduğunu sonra anladık. Bu gece hiç uyanmıyarak uyudum; gözlerimi açtığım zaman sabah olmuş, güneş hayli yükselmişti: Derhal kalkarak giyindim. Nasılsa içine düştüğü uçurumun derinliğini, menaati derecesini anlamağa çalışan bedbaht bir yolcu ye'siyle odanın kirli duvarlarına ve hattâ aralıkları hesapsız tahtabitleriyle meskûn tavanına, pencereden kaderin yerden, gökten, bize nezaret hakkı verdiği sahaya göz gezdirdim. Tevkifhanenin önündeki on, onbeş metrelik avluyu tahdit eden abraş manzaralı eski duvar, bu tarafta hayvanî, nebatî her ne varsa havada ziyadan mahrum etmiye muvaffakiyetinden memnun gibi kırık taşları, kireçleri dökülmüş delikleriyle sırıtarak mağrurane yükseliyor, avlunun sağ cihetindeki oldukça yaşlı bir akasya her mâniaya rağmen yaşayan ve büyüyen hürriyet fikri gibi hayli uzun yılların sabır ve sebatiyle dallarını yükselterek havadan, ziyadan tabiî hakkını alıyordu. Sultanahmet camiinin kubbelerinden bazılarının üst kısımları ve altı zarif minareden yalnız dördü berrak, mavi bir semaya yükseliyorlardı.

Bu muhteşem caminin yanında nasıl olup da vücude gelmek küstahlığında bulunduğundan dolayı İkinci Vilhelm çeşmesi utanmak sıkleti

altında ezile, ezile alçalıyor, küçülüyor gibi yalnız sivri tepesini gösteriyordu. Te'sis edildiği tarihtenberi her ne maksada tahsis olunmuşsa hiçbirinde muvaffak olamıyan Adliye dairesi her hafta bu caminin minberinden yükselen (İnnallahe ye'mürü bil'adli vel'ihsan) hıtabına karşı yalnız kapısı üzerine: (En tahkümû...) ayetini ve salonlarına, koridorlarına (El adlü esasülmülk) ibaresini havi ibareli levhalar ta'lik etmek pek sefil bir igfal olduğunun farkına varmış gibi caminin karşısında bir mücrim korkusu ile sarartıyor, bu caminin mâmur teferrüatiyle Sultanahmet türbesini ve kısmen Ayasofya hamamlarının küçük, büyük kubbeleri ve medresenin birçok bacaları arasında iki ahşap ve harap evin kararmış kiremitlerle örtülü çatıları kahir hakikatler arasına karışan hayasız yalanlara benziyor, çaldıkları eşya üzerine oturarak bir türlü kalkmak istemiyen çingene kadınlar gibi mağsup arsalar üzerinde titriyorlardı. Adliye dairesinin garp cihetinde taze kiremitli çatısının bir ucu görünen yeni tevkifhane şu anda içinde bulunduğumuz müstekreh mahbes sakinlerine mev'ûd bir yer cenneti gibi duruyordu. Kubbelerle ağaçlar arasından Büyükadanın bir kısmı eflâtunî ve şeffaf bir buhar tülü altında beliriyor, morlaşmış uzak dağ silsileleri önünde serilip yatan Göztepe ve civarı ile Fenerbahçenin bir kısmı kenarındaki kule ile be-

raber tek boynuzunu muhafaza eden bir gergedan derisini andırıyordu. Uzak dalgaları farkedilemiyen Marmaranın bazı aksamı mezkûr binalar ve ağaçlar arasından yere düşmüş birer gök parçası gibi rakit görünüyorlardı.

Tevkifhanede peyderpey tanıştığımız mevkuflar şunlardı:

Esbak Amasya mutasarrıfı İsmail Hakkı, Aziz Samih, Eskişehir meb'usu hacı Veli, sabık Urfa mutasarrıfı Nusret, binbaşı Reşit, Âdil, Cemal, İttihadü terakki kâtibi mes'ullerinden Gani Bey ve efendilerdi. Bulunduğumuz üst katta iki koğuşla küçük odada 90 mevkuf vardı, aşağıdaki iki koğuşla taşlıkta ise vapur kamaralarında olduğu gibi ikişer katlı yataklarda sardalya istifi gibi yatıyorlardı. Burada ilk muhatap olduğum söz Hacı Veliyi ziyaret için gelmiş olan Bursa tüccarlarından Kocabıçağın şu sözü oldu:

(Sıkılma beyefendi, burası hazreti Yusuf makamıdır.) Kimin makamı olursa olsun müstekreh teaffünü tehammül edilemez bir derecede idi. Birkaç defa müfettişler, hekimler, hattâ İstanbul valisi de gelip gittiği halde abdestlik ve tetümmatının islâhı ve avluda kimbilir ne zaman açılmış olan bir lâğım deliğinin kapatılması imkânı bulunamamıştı.

Sayısız sabıkalı yankesicilerden, kaatillere

kadar hertürlü suç fâilleri ile dolan avluya inerek birkaç adım olsun gezinmek, hiç olmazsa üstü açık bir yerde biraz nefes almak ihtiyacı bizi de bu sürüye karışmağa mecbur ediyordu. Fakat birkaç gün sonra altkat koğuşlarında bir hastalık zuhur ve sirayetle tekessür ettiğinden avlu gezintisinden vazgeçmiye mecbur olduk.

* * *

Yalnız Yıldız meselesine dair istintak edildiğim gibi Divanıharp reisi bir gazeteye (Yıldız yağması) ndan dolayı tevkif edildiğim hakkında beyanatta bulunduğu halde yukarılarda bahsedildiği üzere 20 mayıs tarihli istidanameme Divandan yazılan derkenarda tevfikim kuvâyı milliyye harekâtında zîmedhal olmak maznunluğundan ileri geldiği dermeyan olunmuşken Divanıbarbin buna dair birşey sormaması ve bililtizam (Esbak Dahiliye nazırı) denilmesi tuhaf bir maskaralıktır.

Tevkifhaneden bir hafta sonra evime, memurlar gönderilerek araştırma yapıldığını ve bütün kâğıt ve dosyalarımın divanıharbe naklolunduğunu haber aldım. Üç gün sonra süngülü askerlerle bir zabitin muhafazası altında divanıharbe celbolunarak, reisin yaverine mahsus odaya konuldum. Biraz sonra (Efe) lekabile maruf bir

divanıharbin âza mülâzimlerinden miralay Kâzım Bey geldi. Bu zat bana müşfik nazarlarla bakıyor ve ahvalden müteessir olmamamı tavsiye ediyordu.

Her tarafından deli kdeşik olmuş, boğazına uzun bir demir çivi geçirildikten sonra iple boğulmuş, içindeki ne olduğu bilinmez feci bir şekil almış büyük bir çuval iki asker tarafından getirilip ortaya konuldu. İlk isticvabımdaki sualleri yazan kâtip geldi : "Bunlar devlethanelerinden getirilen evraktır ve çuvalın ağzı mühürlüdür. Huzurunuzda açılıp muayene edilecektir.„ dedi. Mühüre baktım. Oğlum Celâlin mühürü. Fakat görüyor musunuz ya dedim sicim birçok yerinden koparılıp tekrar bağlanmıştır. Açılmadan evvel bunun için bir zabıtname yazılmak iktiza eder.

Kâzım Bey :

— Muayeneden sonra lüzum görürseniz yazalım, dedi.

O esnada mahut âza mülâzimi deli Niyazi geldi ; çuvalın yanındaki kanepeye oturdu ve gözlerinin kapaklarını büzerek içinde mutlaka bir cürüm delilleri bulunduğuna kani bir tavır ile mazruflarını daha meydana çıkmadan okumak istiyor gibi çuvalı baştan aşağı süzdü.

Zavallı çuval bu casus nazarlardan, sanki

boğazına geçirilmiş olan demir çivi kadar iztırap hissi ile lekabından istidlâl ettiği ulüvvücenaptan dolayı Efe Kâzım beyden istimdat etmek ister gibi boğulmuş boynunu o tarafa büküyordu. Nihayet bağlar çözüldü, çivi çıkarıldı; âdetâ saman gibi basa, tıka doldurulmuş olan ve aralarında birçok namus ve mühim hizmetler vesikaları bulunan bu kâğıtlar, alelekser hissiz ayaklara dökülüp heder olan yüz suları gibi kirli döşeme tahtaları üstüne döküldü.

Eski zamanlardanberi kullanılan (evrakı perişan) tâbirine bundan daha uygun, bundan daha acıklı bir kâğıt perişanlığı tasavvur edilemezdi.

İstihkarı can ile ifa ettiğim hizmetlere mükâfat olarak aldığım murassa nişanların beratları, Niyazinin ayakları yanında sürünüyordu.

Bağdatta, Beyrutta, Musulda, Hicazda, Arap şairlerinin hakkımda yazdıkları birçok kasidelerin en mümtazı olmak üzere meşhur şair Mârufi Resafinin " Ya Hâzimi Bağdat „ diye başlıyan kasidesi Efe Kâzımın önüne, merhum babamın mektuplarından birisi benim önüme tesadüf etmişti.

Marufi Resafi'nin bu kasidesi yaz aylarında Fırat vadisinde hararet santigrad 46 ya çıktığı ve üç ay sonra sıfır üstünde ikiye, üçe indiği za-

manlarda çadır altında ve Bağdat valilerinden hiçbirinin uşağı değil av köpeği bile içinde yatmak istemiyeceği bir kulübede yatmak gibi meşakkatler ihtiyar ederek yaptırdığım sedde dairdi. Bu seddin yanındaki 120 metre uzunlukta bir sed vaktile 27 bin altın lira masrafla üç senede yapılmış olduğu halde ben 170 metre uzun olan bu seddi üç ayda, beş bin lira masrafla yaptırmıştım.

Kâğıtlarım muayene edilirken bir aralık kapı ve pencerelerden birisinin ansızın açılması sebebile hasıl olan şiddetli bir hava cereyanının bu kâğıt yığınından uçurduğu evraktan biri İngiliz askerlerinin bağıra, bağıra eğlendikleri ve jimnastik yaptıkları avluya bakan pencereye gitti. Bu kâğıt İngiltere Hariciye Nazırı Lord Lavansdon'un telgrafı olduğu anlaşılınca: "Aşağıda askerlerin İngiliz olduklarını anladı da onların yanına gitmek istedi„ dedim. Bu telgraf İngiltere hükûmeti namına eski bir hâdiseden dolayı beni tebrik ve teşekkürü mütezammindi.

Evrak muayeneleri geç vakte kadar ikmal edilemediği için ertesi gün yine mahfuzen divanıbarbe götürüldüm.

Dünkü odada evrakın bakıyyesi muayene edilerek ikinci defa Dahiliye Nezaretine memuriyetimden dolayı tebriki havi her taraftan gelmiş

olan telgraflar, mektuplar arasında Bursa kuvâyı milliyye kumandanı Mehmet Ali beyin bir telgrafından başka benim için töhmeti! mucip bir şey bulamadılar.

Şu muvaffakiyetsizlik Niyazi beyin abus simasında pek açık görünen bir inkisar eseri ihdas etmiş ve diğerlerinden evvel kalkıp gitmişti.

"Mühürlü„ denilen bağların hali çuvalın mükerreren açılmış olduğunu göstermekte idi. Korktuğum gibi içine (o zamana göre) gerçekten töhmeti mucip kâğıtlar konulmamış olmasına müteşekkiren çuvalın açılmış olduğu yolundaki iddiadan ve zabıt varakası yazılması talebinden vazgeçtim.

Çuvalın bağlarını kesmek için cebimden çıkardığım küçük bir çakıyı gören Efe Kâzım bey bir mevkufun yanında âlâtı cariha bulundurması kanuna mugayir olduğunu söyliyerek çakıyı istedi.

Âza mülâzimi olsun Divanıharpte kanunu düşünen bir adam bulunduğunu tebşir ettiği için: "Daima yanımda bulunan yemek sepetinde daha büyük üç bıçak bulunmakla beraber madem ki kanuna atfen söylüyorsunuz„ diyerek çakıyı yavere verdim.

Evrak muayenesinden on dört ve tevkifimden 23 gün sonra (15 haziran) muhakeme için

her defaki gibi mahfuzen Divanıharbe götürüldüm.

İnsan masum olunca tahkirler, tezliller aksi tesiri mucip oluyor. Bana terfik olunan zabitler ve silâhlı askerler beni firardan men için değil ta'zimen maiyetime veriliyorlar gibi geliyordu.

İşte bu telâkkiden dolayıdır ki Divanıharbe ilk defa araba ile gidip geldiğim halde sonraları yaya gitmeği tercih ediyordum.

Süngülü askerler arasında geçtiğim yollarda rastladığım yüzlerce insanlardan hiçbirinin gözleri beni: "Oh olsun! Müstahakkını buldun„ mânasını müfrit bir nazarla değil bilâkis sessiz fakat dost, şefkatli bakışlarla takip ediyorlardı.

İLK MUHAKEME

Geceyi şiddetli mide ve baş ağrılarile geçirdiğim için uykusuzluktan pek sersem bir halde iken öğleden sonra Divanıharbe götürüldüm.

Muhakeme, yani heyet huzurunda reis Mustafa paşa tarafından (rivayete göre Mahmut Sait mollanın tertip ettiği suallerle) istintak olundum.

Kıpkızıl bir astarla kapatılmış olan yarım ay şeklindeki mevkide reisin sağındaki Recep paşa ile miralay Ferhat bey ve solunda ihtiyar, bel-

ki de mütekait miralay Recep ve kaymakam Fettah beyler oturuyorlardı.

Bunlardan hiçbirini tanımıyor ve suallere tabii ayakta cevap veriyordum.

İki saatten fazla süren bu muhakemede cevaplarımın hemen bir kaçar kelime olarak zaptedildiğine dikkat ederek muhakemenin sonunda cevaplarım pek noksan zaptedildiğinden tahriren tekrar edeceğimi söyledim ve o gece sual ve cevapları sırasile yazarak ertesi gün pullu bir müdafaaname şeklinde Divanıharp reisine gönderdim ve Divanıharp defterine kaydolunduğunu müş'ir ilmühaber aldırdım. Bu tedbirde pek ziyade isabet, yani Divanın sahtekârlığı bu suretle bir dereceye kadar tahdit edilmiş olduğu sonra tebeyyün etti.

Bu müdafaaname harfiyyen şöyle idi:

BİRİNCİ DİVANIHARBİ ÖRFİ REİSLİĞİNE

Dün divanı âlilerince kuvâyı milliyyeye dair suallere muhatap oldum. Verdiğim cevapların ancak bir kaçar kelimesi zaptolunduğunu gördüğüm için isticvabın sonunda söylediğim ve sırasile suallere verdiğim cevapları berveçhiâti tahrir ve tesbit etmeğe lüzum gördüm.

Sual — Bursada kuvâyı milliyyeyi ne halde

buldunuz ve ne halde bıraktınız? Bunlar ahaliye tecavüzde bulunuyor muydu ?

Cevap — Bursa vilâyetine ilk defa memuriyetimde orada öyle birşey yoktu. İkinci memuriyetimde gazetelerde ilân olunan beyannameleri veçhile (Rumeli ve Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyeti) namile teşekkül etmiş olan cemiyetin sair mahaller gibi Bursada da şubesi teşkil edilmiş buldum, fakat, şimdiye kadar hiçbir fırka ve cemiyete dahil olmadığım gibi bu cemiyetle de münasebetim yoktu. Bursaya varışımdan bir müddet sonra ötede beride, boz renkli kumaştan yapılmış elbise giyen kuvâyı milliyye efradı görünmiye başlamış ve bittahkik peyderpey İzmir cephesine sevkedilmekte oldukları anlaşılmışsa da bunların Bursada fena bir hareketleri ve kimseye bir zararları olmadığından aleyhlerinde ahali tarafından hiçbir şikâyet vâki olmamıştır.

S — Kuvâyı milliyye ahaliden para alıyor muydu ? Bunlar aleyhinde şikâyet vaki olmadı mı?

C — Para alındığından dolayı hiçbir şikâyet vaki olmadı.

S — Bursa'da kuvâyı milliyye kumandanı kimdir?

C — Mehmet Ali bey adında bir zattir.

S — Kuvâyı milliyye kumandanı " reisi eşkıya „ değil midir ?

(Reisin maksadı kuvâyı milliyye kumandanı fırka kumandanı miralay Bekir Sami bey değil midir ? demek olduğu halde ben anlamamış gibi bulunarak)

C — Vilâyet dahilinde maruf eşkıya kalmadı. Yalnız, Çerkes Davut adında bir eşkıya reisi varsa da onun kuvâyı milliyye kumandanı olamıyacağı tabiîdir.

S — Bu Mehmet Ali beyi evvelce tanıyor muydunuz ?

C — Hayır, ilk ve son defa olarak tesadüfen jandarma alayı kumandanının nezdinde gördüm. "Kuvâyı milliyye kumandanı„ diyerek bana takdim etti.

Bursaya muvasaletimde orada idiyse belki tebrik için gelen zevat meyanında bulunmuş olabilir. Fakat ben tahattur etmiyorum.

Reis, (evrakım arasından çıkarılan tebrik telgrafını eline alarak):

S — Dahiliye Nezaretinde bulunduğunuz zaman bu Mehmet Aliden telgrafname aldınız ve cevap yazdınız mı ?

C — Nezarete iki defa memuriyetimde tebrik

için yüzlerce mektuplar, telgraflar gelmiştir. Bunların ekserini ben görmedim. Kalemi mahsus müdürü alarak badehu cevap yazılmak üzere yaptığı listeyi bana gösteriyordu. Evrakım arasında bulunan birçok telgraflar gibi bu Mehmet Ali beyin telgrafına da cevap yazılmamıştır. Bu telgraflar arasında şahsen hiç tanımadığım memurlar ve sairenin de telgrafları vardır.

S — İttihatçılar (İttihat ve Tarakki mensupları) ile kuvâyı milliyeciler arasında ne fark vardır? Bu baptaki fikriniz nedir?

C — İttihatçıların en ileri gelenlerinden bazılarının aleyhinde bulunduğum ef'al ve harekâtımla ve hattâ matbu, münteşir eserlerimle sâbit olup onlarla bir münasebetim olmadığı gibi Müdafaai hukuk cemiyetine de intisap etmediğimden malûmatım bulunmıyan bu hususta doğru bir fikir beyan edemiyeceğim tabiîdir.

S — (Matbu telgraf kâğıdı üzerine kurşun kalemle yazılmış bir telgrafname suretini göstererek):

Bursa valiliğinde bulunduğunuz esnada heyeti temsiliyeye telgraf çektiniz mi?

C — (C) işaretile başlamasından da anlaşılacağı üzere İstiklâli Osmanînin yıldönümü münasebetile payitaht ve vilâyetlerde icra olunan ihtifal vesi-

lesile heyeti temsiliyeden her tarafa çekilen umumî tebrik telgrafına cevaben bu telgrafı yazdım ; gazetelerle de ilân olduğu üzere mezkûr cemiyetle hükûmeti merkeziye arasında itilâf hasıl olduğu ve cemiyetin telgraflarının telgrafhanelerce ücretsiz kabul ve keşidesi, resmen tebliğ edildiği için bu telgraf da ücretsiz çekilmiş bulunduğuna nazaran hükûmetçe meşruiyeti tanınmış olan bir cemiyetin heyeti temsiliyesi namına ve böyle İstiklâli Osmani yıl dönümü gibi mes'ut bir günün tebrikine dair çekilen bir telgrafa cevap verilmiş olmasında suali mucip birşey göremiyorum.

S — Kuvâyı milliye erkânının isimlerini zikrederek bunları tanır mısınız ?

C — Bunların hiçbirile, tam mânasile muarefe denebilecek âşinalığım yoktu. Bekir Sami beyi birkaç sene evvel iki kere Beyoğlunda görmüştüm.

Ahiren mebusan meclisinde ve beni ziyaret için geldiği Babıâlide gördüm. Rauf beyi Erenköyüne gider, gelirken trende, vapurda görürdüm, âşinalığım bu kadardır [1].

---

[1] Divanda söylemeyi ve burada yazmayı unutmuşum. Rauf beyi mebusan meclisinde, Müdafaai hukuk gurubunda görmüştüm. Hattâ aramızda bir münakaşa da vaki olduğu gibi Balkan harbinde Hamidiye kruvazöriyle Akdenize çıkarak Yunanistanda bazı mahalleri

Kara Vasıf beyi ilk defa mebusan meclisinde ve badehu bir kere de bittesadüf Sadrâzamın nezdinde gördüm; diğerlerini, ve alelhusus Mustafa Kemal paşayı ve ayrıca sorduğunuz asker kumandanı Fuat paşayı uzaktan, yakından hiç tanımam.

S — (Biga hâdisesine dair olup evrakım arasından alınmış olan bir raporu irae ile!) bu rapor üzerine ne yaptınız ?

C — Raporun arkasında (vükelâ meclisinde okunmuş ve mahalline bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır) diye yazılmış olduğu veçhile ikinci defa mahalline gönderilmesi tekarrür eden heyet için bazı zevat intihap edilmişti.

Fakat, İstanbulun işgali sebebiyle hâdis olan mânilerden dolayı gönderilemedi. İşgali takip eden günlerde heyet izamına değil vilâyetlerle muhabereye bile imkân bulunamadığı malûmdur.

S — Diramalı Rizayı tanır mısınız ?

C — Hiç tanımam. Fakat Biga hâdisesine

---

topla tahrip ettikten sonra günün birinde ansızın geldiği Beyrut önünde Hamidiyeye giderek kendisini ziyaret etmiştim.

Hamidiyenin Beyruta gelişi ahaliye pek coşkun sevinç heyecanları vermiş ve Rauf beyle askerlerimiz hakkında umulan derecelerden çok ziyade takdir ve muhabbet âsârı gösterilmişti. Bunun sebebini enteresan olan tafsilâtı (hâtıralarım) da görülecektir.

müteallik şikâyetler arasında böyle bir isim mezkûr olduğunu ve Harbiye Nezaretince kolordudan istilâm olunarak alınan cevapta böyle bir şahsın orada bulunmadığı yolunda bir cevap gördüğümü hatırlıyorum. Tahatturumun isabetinden emin değilim.

S — Dahiliye Nezaretinde bulunduğunuz zaman Akşam gazetesine olan beyanatınızda Biga hâdisesinden başka vilâyetlerimizde belli başlı bir hâdise ve ahvalce bir tahavvül yoktur [1] de-

---

[1] Akşam gazetesinin 29 Şubat 1920 numaralı nüshasında münderiç ve mevzuibahs olan beyanatım aynen şöyle idi.

Muhabir — Ahvali dahiliyemiz hakkında malûmat alabilir miyim ?

Ben — Ahvali dahiliyemizce belli, başlı bir tahavvül yoktur. Her tarafta sükûn ve âsâyiş devam ediyor. Malûmunuz olduğu üzere geçenlerde (Biga hâdisesi) denilen hâdise vukua geldi. Bu vaka hitama ermiş ve netayici de hüsnü suretle halledilmek üzere bulunmuştur. Bu gibi vakayi her ne suretle olursa olsun esefi muciptir ve memleketin menafii ile kabili telif değildir. Hakkımızı ihkak için gürültüye değil sükûna muhtacız. Bugün kabul edilmese bile yarın mutlaka teslim edilecek ve tecavüzden masun kalacak bir hakkımız vardır. Biz bu hakkımızdan emin olarak ve hiç telâş etmiyerek kemali sükûnetle âmali meşruamızın tahakkukuna intizar etmeli ve ona göre çalışmalıyız. Tahakküm devirleri çoktan geçmiştir. İnsaniyet kavâidi, insanlığa mugayir harekâtı bundan böyle ve doğrudan doğruya kendisi müdafaa edecektir. Zaten hak ve adalete mugayir kararlar da payidar olamazlar.

M — Devletçe vaziyeti siyasiyemiz nasıldır ?

Ben — Siyasî vaziyetimiz günden güne iyileşmektedir. Avrupanın en ileri gelen matbuatı haklarımızı, meselâ Londra gazeteleri " Maraş

mişsiniz, halbuki taşrada kuvâyı milliye, yani Anadoludaki eşhası malûme her türlü bâgıyâne harekette bulundukları halde onlardan hiç bahsetmiyorsunz.

Bunlar gönderdiğiniz memurları kabul etmemek suretile de âsârı isyan göstermekte iken ne için onlara âsi demediniz ?

Ermeni kıtali» diye uydurma bir kıtal şayiaları çıkardıkları halde Fransız matbuatı bunun aslı olmadığını iddia ve isbat ettikleri gibi bizi müdafaaya başlamışlardır ki bittabi memnuniyeti muciptir. Her halde müsâleha şartlarının müsellem olan hukukumuzu ihlâl edecek bir mahiyette olmıyacağını ümit ederim.

M — İstanbul, Izmir ve Trakya haklarında ne düşünüyorsunuz ?

Ben — (O zaman İngiliz sansörü buradan iki satır çıkarmıştır) İnsaniyet bizim hayat hakkımızı tanıyor, binaenaleyh :«Siz yaşayacaksınız amma kalbinizin yarasını keseceğiz» diyemezler. İstanbul vücudumuzun başıdır. Başımızı nasıl bıraktılarsa yaşayışımız için elzem olan İzmirimizi de bırakacaklardır. Ben herhalde insanlık hislerinin galebe edeceğinden eminim. Trakya ise hiç mezuibahs olamaz. Trakya işgal altında bile değildir.

Ümit ederim ki bu kadar ıztıraplardan sonra beşeriyet daha tekâmül etmıştir. Nerede olursa olsun bir zulme meydan veremiyecek ve haksızlığı kabul edemiyecektir.

M — Hükûmetle kuvâyı milliye arasındaki münasebet nasıldır ?

Ben — Neşredilen şayialara rağmen hükûmetle kuvâyı milliye arasındaki münasebet iyidir ; zaten ihtilâfa bir sebep te yoktur.

M — Ferit paşa zamanında hükûmetin evamiri taşrada infaz edilmemekteydi. Şimdiki vaziyet nasıldır ?

Ben — Hükûmetin meşru ve makul emirlerinin hepsi taşrada infaz olunmaktadır.

C — Gazeteye bu beyanatta bulunduğumu esnada Biga vakasından başka diğer bir mahalde o kabilden bir hâdise daha olsa ondan da bahsederdim.

İki defa Dahiliye Nezaretinde bulundum, yalnız Bursa vilâyetine bir vali tayin ettim, ona da kimse birşey demedi. Kabul edilmiyen memurlardan maksat Ankara ve Kastamonu valileri ise onlar benim nezaretimden hayli evvel tayin ve izam edilmişlerdir. Bunların kabul edilmemelerinden dolayı o zamanki Dahiliye nazırı ne yapmış? Bunu ne için bir isyan eseri olarak telâkki etmemiş ? olduğunu o nazırdan sorunuz.

Zatiâliniz de beş, on gün valiliğinde bulunduğunuz Bursadan İstanbula ne suretle iade edildiğiniz malûmdur. [1]

Bu muamele üzerine o zamanın Dahiliye Nazırı (Damat Şerif paşa) ne yaptı? Bu muameleyi niçin bir isyan eseri telâkki ederek âsilerin

---

[1] Divanıharp reisinin Bursa valiliği bu vilâyette ikinci defa memuriyetimden öncedir. Orada pek çirkin bazı hareketlerde bulunmasından dolayı fırka kumandanı miralay Bekir Sami bey tarafından Bursadan nasıl çıkarıldığını ve bu teb'id esnasında gûya birçok kıymetli eşyası gasbedildiği yolunda vaki olan pek garip ve gülünç davası üzerine Babıâlinin icrasını bana havale ettiği tahkikatın neticesini aşağılarda hikâye edeceğim. Mumaileyhin bana şahsî husumeti bu tahkikat, davasının asılsızlığını göstermiş olmasından neşet etmiştir.

tenkili için buradan asker sevkine lüzum göstermedi ?

Reis — O nazır da onlardan olduğu için birşey yapmadı !!.

Ben — Pekâlâ. O Nazırın onlardan olmıyan mafevki ne yaptı ?

Reis — . .

Ben — Gelelim isyan meselesine: Hükûmetçe kuvâyı milliyenin âsi sayılıp sayılmaması devletçe ve memleketin menfaat ve selâmeti noktai nazarından dahil olduğum kabinenin dahilî, haricî siyasetine ait bir meseledir. Böyle şeyler ancak kanunu esasî mucibince teşekkül edecek divanı âlide sorulabilir.

Madem ki sualde israr ediyorsunuz. Bu mesele o kabinenin istifanemesile bütün vükelâ tarafından imza olunarak Babıâlide mahfuz zabıtnamede mezkûrdur. Sadaret makamından isteyiniz.

Gönderirlerse mütalea edersiniz. İstifa eden bir kabine âzasından birine: "Niçin böyle yaptınız, yahut yapmadınız da istifa ettiniz ?„ diye divanıharpçe sual iradına müsait bir meşrutiyet usulü yoktur. Bahsettiğiniz bilmem hangi kanun veya nizama istinaden "kanunu esasinin divanıharp kararnamesine yani muvakkat kanuna mugayir ahkâmı mülgadır demeniz hayreti muciptir.

Reis — İstanbulun işgali günü alâmeleinnas

kuvâyı mü'telifeyi (itilâf devletlerinin kuvvetlerini) istihfaf etmişsiniz [1].

Ben — Nasıl? Ve nerede?

Reis — Akşam saat altıda Köprüden Haydarpaşaya giden vapurun yan kamarasında, Evkaf ve Adliye Nazırları da hazırmış. Sarayburnu önünden geçerken pencereden bir İngiliz zırhlısının toplarını göstererek

"Bu toplar İstanbula ne yapabilirler?„ demişsiniz. Bunu İstanbul vilâyeti yaveri mülâzim İsmail efendi işitmiş.

Ben — Kapısında süngüsü takılmış tüfeği ile bir İngiliz askeri nöbet beklemekte bulunmasına rağmen ben bir Osmanlı divanıharbinde muhakeme edilmekte olduğumu sanıyordum. Bu sualden pek ziyade hayrete düştüm. Evvelâ her nerede olursa olsun bir düşmanın kuvveti istihfaf edilmiş olsa bile Osmanlı divanıharbi bunu nasıl cürüm sayabilir? Sâniyen siz alâmeleinnas tabirinin mânasını bilmiyor musunuz?

Vapurun ancak üç dört kişi alabilen küçük yan kamarasında geçmiş bir söz "alâmeleinnas„

---

[1] İşgali takibeden gecelerden birinde ve Erenköyünde bulunduğum esnada mahut Sait molla telefonla: "Galip devletlerin topları İstanbula ne yapabilir, demişsin, başını ezdireceğim„ diye beni tehdit etmişti.

söylenmiş olur mu ? "Alâmeleinnas„ bir mitingde, yahut Köprübaşı gibi kalabalık bir yerde bağıra bağıra söylenen sözlere denebilir. Maamafih ben gerek vapurda ve gerek başka bir yerde böyle bir söz söylemedim.

O günlerdeki fevkalâde mesailden dolayı alelekser geceleri de Babıâlide geçirerek Erenköyündeki evime gitmediğim gibi işgal gününü takibeden gece de gitmemiştim. Hattâ Adliye Nazırı Celâl bey de İstanbulda kalmıştı. Tahkik edebilirsiniz. Vapurun o kamarası saltanat hanedanına mensup olanlara mahsus olduğu halde bazan vükelâdan da oturanlar bulunurdu. (Orada vükelâdan üç zat oturmakta iken vilâyet yaverliğinde bulunan bir mülâzimin bunların yanlarına girip oturamıyacağı da malûmdur.

Bu mülâzim evsâfı lâzimeyi haiz olmamasından dolayı Dahiliye Nezaretinde bulunduğum esnada vilâyet yaverliğinden çıkarılmış olduğundan, bundan hasıl olan iğbirarla böyle bir vaka tahayyül ve isnat etmiştir.

Bu sözün cezayı mucip bir cürüm olabilmesi ihtimali varsa o cezanın bu müfteri mülâzime çektirilmesi lâzımgelir.

Reis — İstanbul işgalinden sonra Anadoluya sabık mebuslardan dört kişi gönderilmiş. Ne için

gönderdiniz? Bu adamları evvelce tanıyor musunuz?

Ben — Bunları ben göndermedim. Vükelâ meclisi kararile gönderildiler. İşgali müteakip demiryolu münakalâtının inkıtaı İstanbulca iaşe meselesini işkâl etmiş olduğundan zahire nakliyatına mümanaat olunmaması için Anadoluca icabedenlere vesayada bulunmak üzere Ankaraya mebuslardan müntehap bir heyet gönderilmesi vükelâ meclisince tensip olundu; fakat hükûmetin emri altında nakil vasıtaları bulunmadığından işgal kuvvetleri kumandanından müsaade alınmadıkça denizden veya karadan bu heyetin izamı mümkün değildi.

Hariciye Nazırı vasıtasile alınan müsaade ve vesaiti nakliye ile bu dört mebus gidebildiler. Keyfiyet sadaret makamından padişaha da arzedilmişti. Bu mebuslardan yalnız Abdullah Azmi efendiyi Manastır vilâyeti valiliğinde bulunduğum zamandanberi tanırım. Yusuf Kemal beyle yalnız göz âşinalığım vardır. Diğer ikisini (Hoca Vehbi ile Riza Nur bey) evvelce hiç görmedimdi.

Reis — (İkdam gazetesinin 26 şubat tarih ve 8377 numaralı nüshasını eline alarak), bu gazetenin muhabirine beyanatınızda: "Kuvâyı milliyeyi ben dağıtamam, Sadrâzam da, hattâ Mustafa Kemal paşa da dağıtamaz„ demişsiniz. Mak-

sadınız bu kuvveti ahaliye büyük göstermek midir ? [1]

Ben — O günlerde belki de aynı günde yanıma gelen İngiltere ve Fransa sefaretleri tercemanlarına da binnisbe böyle söylemiş ve şu sözleri de ilâve etmiştim: "Kuvâyı milliyeyi ancak Yunanlıları İzmirden çıkarmak ve memleketimizin hertürlü taarruzdan masuniyeti temin olunmak şartile büyük devletlerin gösterecekleri adalet dağıtabilir. Çünkü bu kuvvet beynelmilel bir heyetin yerlerinde icra ettiği tahkikatla da sabit olduğu veçhile Yunanlıların İzmir ve bazı mülhakatında ika ettikleri vahşiyane cinayetlerden hâsıl olan korku ve heyecanla namus ve hayatlarını muhafaza için toplanmıştır„ demiştim. Maamafih 6 ağustos 1335 tarihli İstanbul gazetelerinin hepsinde aynen yazılı olduğu veçhile zatı şahanenin "Morning Post„ aldı İngiliz gazetesinin muhabirine vâki olan beyanatında "Yunanlılar eski zaman barbarlarının hareketlerini taklit ettiler ve hâlâ da etmektedirler. Bu mesele insani-

[1] Reis bu fıkranın altını üstünü okumadığı gibi bu nüshayı evvelce görmemiş olduğumdan gazetede bu fıkrayı takibeden cümlelerden haberim yoktu ; maahâzâ geç vakit sadaret dairesinden çıkıp nezaret dairesine giderken beni yolda çevirerek gazeteciler « Kuvâyı milliye dağıtılacakmış, sabi mi ?» diye sordukları için böyle cevap vermiştim.

yet noktai nazarından tetkik edilerek buna bir nihayet verilmeli ve onların tecavüzlerine sed çekilerek ahalinin mezbahada koyun keser gibi öldürülmelerine müsaade olunmamalıdır. Eğer itilâf devletleri, buna bir nihayet verdirmezlerse daha pek çok ehemmiyetli meseleler çıkabilir. Şahit oldukları vahşete ve tecavüze karşı ahalimizi susturmak pek müşkül olur. Memleketimiz halkı namusunu, hayatını, evini kurtarmak için pençeleşmiye hazırdır...„ buyurmuş olduklarına nazaran benim sözlerim zati şahanenin bu beyanatına tamamile muvafık olduğu halde suali mucip görülmesine pek ziyade hayret ediyorum.

Reis — Bursada vali iken Dahiliye Nezaretine yazdığım şifre telgrafta kuvâyı milliye reislerinden Ethemin (çerkes) bir evi yakmasını mazur göstermek istiyorsunuz. (Evrakım arasından (kuvâyı milliye efradının kanuna mugayir harekâtına mümaşât etmediğimin fiilî bir delili olduğu için) muayeneye memur Avni efendinin iyilik maksadile ayırdığı bu telgraftan divanıharp reisi hiç bahsetmek niyetinde olmadığı halde: Hiç yoktan kuvâyı milliye tarafdarlığına delil icat etmeğe çalışıyorsunuz. Kâğıtlarım arasından alınan telgraflardan Çerkes İdris ağaya dair olan telgraf, o yoldaki mesâiyi iptal etmiye kâfidir. O

telgrafname okunsun„ dediğim için telgrafı okuduktan sonra reis bu suali sormuştu :

Ben — Dahiliye Nezareti : "İdris ağa namında bir çerkesi Bursa divanıharbi niçin arıyor ? Mumaileyh'in Kirmasti kazasında bir köydeki hanesi niçin ve kimin tarafından yakılmıştır„ diye sordu.

Ben resmî ve hususî tahkikata atfen divanıharp bu adamı aramıyor, fakat bir katil meselesinden dolayı oğlu, divanıharp tarafından tevkif edilmiştir. Evinin yıkılması Anzavuru takip için...

Reis sözümü keserek :

— Ne için (Anzavur Ahmet paşa) demiyorsun ?

Ben — O zaman daha paşa olmamıştı, o da bir şakî idi. [1] diyerek sözüme devam ettim ;

[1] İstanbulda çıkan Le Journal d'Orient gazetesinin, 1 Teşrinisani 1920 tarih ve 716 numaralı nüshasından.

«.... Anzavur tarafından kumanda edilen hükûmet çetelerine gelince «'ntizamın muhafazasına memur Mustafa Kemal paşa müfrezeleri adetlerinin azlığından dolayı geriye çekilmişlerdir. Bunun üzerine Düzce kasabası çerkes ve abazaların ellerine düşmüş ve bunlar üç gün muntazaman kasabayı soymuşlardır. Bu mücahitler halife ordusuna mensup olduklarını söylüyorlar. Ve taharri bahanesile evlere giriyorlardı. Düzce kadın ve kızları pek şeni tecavüzlere hedef olmuşlardır. Ahalinin (Haydut paşa) dedikleri Anzavur paşa muvasalet eder etmez Düzce ahalisine otuz hin liralık bir vergi tarh ve cebren tahsil edilmiştir.

Bandırmadan Kirmasti tarafına gelen kuvâyı milliye müfrezesi üzerine o hanede gizlenen eşhas tarafından silâh atılmasından ve bu esnada müfreze kumandanı Etemin (çerkes) akrabasından (galiba yeğeni) olmasından dolayı evin yakılmış olduğunu söylüyorum.

Babıâlice meçhul olduğu ve sorulmadığı halde Etemin diğer bir cürmünü de ilâveten bildiriyorum. "Bu haneden başka İdris ağanın bir de değirmeni yakılmıştır ki bunun sebebi anlaşılamayıp Etem müfrezesinin şu vesile ile vilâyet dahiline gelip gidişinde ika olunan taşkınlıkların bir lâhikası demek olur.„ diyerek bundan başka cürümler yapılmış olduğunu bildirerek açıktan açığa Etemin harekâtı aleyhinde bulunuyorum.„

Reis — Bilâkis Etemin ev yakmasını mazur göstermek istiyorsun. "Taşkınlık„ tâbiri ise bir şey ifade etmez. İnsan kendi evlâdına da küçük bir münasebetsizlik üzerine "taşkınlık ediyor„ der.

Ben — (Lûgat) kitaplarına bakarsanız taşkınlık kelimesinin mânasında lüzumu kadar şiddet bulunduğunu görürsünüz.

Hâtime: Hâfızamda kaldığına göre yazdığım şu suallerin sayısında, ve mefhumlarında yanlış, ve noksan varsa tashih ve ikmal ettirilmesi heyeti âliyelerinin rey ve takdirine aittir.

Bu sorguların hiçbirisi sabık Dahiliye Nazırının, sabık valinin değil bir kaymakam, bir müdür mazulünün de divanıharbe celbini, tevkifini değil tahriren sual sorulmasını bile mucip olacak mahiyette değildirler.

Alelhusus divanıharp kararnamesinin yedinci maddesinde "divanıharpler bulundukları mahallerdeki hükûmeti askeriye tarafından kendilerine evrakı sübutiyesile birlikte teslim olunan maznunları muhakeme eder.„ diye müsarrah olup beyanatımızdan istidlâl edildiğine göre hakkımda cereyan eden muamelenin bu maddeye mugayereti de aşikârdır. Hıfzıssıhha kavaidine muhalif ve istikrahı mucip bir derecede müteaffin ve sârî hastalıklar hükümran olan bir yerde devam eden mahbusiyetimden dolayı sıhhatım muhtel olarak tedavi edilmekte bulunduğumdan vahim bir neticeye mahal kalmamak üzere muhakemenin biran evvel ikmalile kanuna mugayir muamelâta nihayet verilmesini istida ederim [1].

15 haziran 1336

---

[1] Sırası gelince tafsil edileceği üzere iffet ve samimiyetile meşhur Abdürrahman paşa merhumun Kastamonu, İzmir ve Edirne vilâyetlerinde ve İstanbulda bulunduğum uzun senelerde kendisile iki kardeş gibi yaşadığımız âlîcenap oğlu damat Arit Hikmet paşa duçar olduğum bu belâdan ve nihayet idamdan beni kurtarmak için cidden pek dostâne çalıştığı gibi müdafaanamenin suretini de bizzat padişaha vermişti.

Müdafaanamenin sonunda dediğim gibi muhtelif rahatsızlıklarım ve umumî zaafın günden güne arttırmakta olduğundan muayene ettirilerek bir hastaneye naklimi Harbiye Nezaretinden rica ettim.

Üç gün sonra iki hekim tarafından muayene edilerek hakikaten muhtelif hastalıklardan muztarip ve biran evvel tedaviye mühtaç olduğumu tasdik ettiler. Gümüşsuyu hastanesine gönderilmeme karar verildiğini gazetelerde yazdıkları halde divanıharp reisi bir türlü terviç etmek istemediğinden merkez kumandanı Emin beye bir tezkere yazarak mezkûr hastaneye naklim tensip olunmuyorsa diğer birine hattâ herhalde bu murdar tevkifhaneye müreccah olmasını umduğum umumî hapisane dahilindeki hastaneye naklimi tesri ile feci âkıbetin vicdanî mes'uliyet azâbından içtinap etmelerini rica ettim.

Bu talep divanıharp reisinin arzusuna muvafık düştüğünden iki gün sonra mahkûm olmadan naklolunduğum umumî hapisane kapısından girerken kalbimi, o ana kadar hissetmediğim başka türlü bir hüzün istilâ etti. Ziyadece terli iken birdenbire soğuk bir havaya maruz kalmış gibi tüylerim ürperdi. Merdiveni terliyerek güçlükle çıkabildim. Bu kadar aksi ve meşum tesadüflerin müstesna bir lûtfu olmak üzere

hastanede boş yatak bulunmadığından veya hastane doktoru, memurları bana acıyarak hapisane memurlarına mahsus dairelerinin geniş, temiz ve Sultanahmet camii ile baştanbaşa parka nazır bir odaya yerleştirildim.

Soldan Ayasofya camii, dahilî ihtişamına rağmen haricî çirkinliklerine uyması için kasten öyle yapılmış gibi duran minarelerile, Eskisarayın şimal cihetindeki bazı teferruatı, beyaz kulesi, bilmem ne münasebetle pembeye boyanmış olan eski kilisesi ve sağ taraftan büyük bir ağaç arkasında kalan dikilitaşın iki metre kadar üst kısmı manzaraya dahil oluyorlardı. Adliye dairesi ellerile yüzünü örtüp parmakları arasından bakan suçlu bir çocuk gibi Sultanahmet türbesile hamamın kubbeleri arasına çekilerek yalnız ve kısmen bir penceresile Sultanahmet camiine bakıyor. Kadın hapisanesinin açık lâğımlı avlusuna mukabil parkın çimenleri, çiçekleri muntazam nakışlarla dokunup caminin önüne serilmiş büyük bir seccade gibi duruyordu.

İkinci Vilhelm çeşmesi bir tarafı küçük bir çınarla kapalı olduğu halde bu muhteşem san'at âbidelerinin önlerinde yeşil kubbeciği ile görünüyor. Sultanahmet camii mesafe farkları nisbetinde biribirinden daha küçülerek, daha incelerek yükselen altı minaresi, büyük, küçük, ya-

rım birçok kubbelerile tamamen gözlerimin önüne seriliyordu.

Her nekadar ben daima okumak veya yazmakla meşgul ve yahut okuyamıyarak, yazamıyarak dalgın olduğum için ne bunları ne de yer, yer hârelenen mavi denizi, ne sabahları açık pembe, akşamları altın renkli bulutlar altında mavileşen, moraran uzak dağları ve eflâtunî ince bir buhar tülüne bürünerek, ağaçların titrek dalları, yaprakları arasında zaman, zaman peyda ve kaybolan Adaları lâyıkıyle seyredebiliyordum.

Fakat her güzelin, alelhusus bizim memlekette bir değil bin türlü bozarı olduğu gibi bu güzel muhit birçok sebeplerle beni kızdırıyordu :

1 — Parkın İkinci Vilhelm çeşmesinden Ziraat nezaretine doğru iki müstatil parçalarını fasleden bölük birkaç metre daha ileride camiin büyük kapısı önüne getirilmesi lâzımgelirken büyük âbideyi ihmal ederek onun karşısında oyuncaktan başka bir vasfa şayan olmıyan Tapu dairesini tercih eden mühendisin gafleti ;

2 — Hiç olmazsa bir bahçenin, bir çiçeğin, bir ağacın günün hangi saatlerinde sulanması faydalı olacağını bilecek kadar olsun malûmatı bulunması umulan Ziraat Nezareti dairesinin önünde bu-

lunan çimenlerin, çiçeklerin mutlaka güneş tam tepeye dikildiği bir zamanda sulanması;

3 — Karşı taraftaki bakkalın bu çimenleri tavuklarına mer'a ittihaz ederek pislettirmesi;

4 — Camiin avlusu, duvarındaki pencerelerden bazılarının taşla kapatılmış olması;

5 — Camiin, kimbilir ne zaman kırılmış camlarının tamir ettirilmiyerek sayısız güvercinlerin oralardan girip çıkarak camiin içerisini kirletmeleri.

6 — Kütüphane ile cami avlusu ve türbe arasına sokulan mahut köhne evin tefessühe başlamış bir tırtıl ölüsü gibi morarmış tahtaları kararmış kiremitleri ile uzanıp durması gibi çirkin ihmaller memleketimizde tecavüze mâni bir kuvvet, maddî, manevî taarruzdan masun birşey bulunmadığını pek açık gösteriyordu.

Bilmem, nereden, ne zaman gelip camiin ötesine berisine doldurulan esir askerlerimizin avluda muhtelif rüzgâr cereyanlarına maruz paçavra yığınları gibi dağılıp toplanmaları pek acıklı idi.

Tevkifimden yedi sene önce (Memur) başlığı ile Fransızca yazdığım uzun bir manzumede "bir işbaşında bulundukça dikkatle takip ve her

hal ve her hareketi tarassut edilen memur, infisâl veya tekaütten sonra Türkiyede basılmak bahtsızlığına uğramış bir kitap gibi ihmal olunur„ demiştim. "Harpten avdet eden bir asker gibi ihmal olunur„ demiş olsam daha muvafık olurmuş. Cümlemizin lâkaydane ihmalimize nazaran meselâ : Son bir iki seneye kadar adı bile işitilmiyen bir Damat Ferit paşa çıkarak ve bütün hukuk ve insanlık kaidelerini altüst ederek "divanıharp„ namile bir haydut çetesi teşkil etmesine, ve kendisine, diğer bir kimseye gûya suikast tasavvurunda bulundukları isnadile masum insanlar astırmasına [1] bir kimsenin birşey demediği gibi günün birinde başka bir paşa türeyip de bu muhteşem mabedi yıktırmağa kalkışsa memleketten bir fert meydana çıkarak: "Ne yapıyorsunuz ?„ demiye cesaret edemiyecek demek olur. Yazık! yazık!

* * *

Haziranın 29 uncu günü divanıharbe götürüleceğim tebliğ olundu. Bu haberi getiren hapisane memuruna : "Görmiyor musunuz ? Hasta ve yataktayım. Gelemiyeceğimi icabedenlere söyle-

[1] Tevfik Sükûti ve arkadaşları böyle garip bir cürüm, yani suikast tasavvuru cürmile idam olunmuşlardı !!

sinler„ dedim ve kendi kendime : " Hastaneye nakledildiğimi hatırlamadılar, daima benimle meşgul değildirler ya „ diye mırıldandım.

Ertesi gün bütün vücuduma ilâçlar sürülerek yatarken hizmetçilerden biri :

— Bir zabitle askerler geldiler sizi divanıharbe götürmek istiyorlar dedi. Gidebilecek alde bulunmadığımı söylettirdim. Zabit beni cebren de götürmiye memur olduğunu söylediği halde : " Ben gidemem isterse gelsin sürükliyerek götürsün. „ dediğim için avdet etmişti. Bir saat kadar sonra, hastalığım âcilen tedaviye mühtaç olduğunu evvelce raporla tastik eden askerî doktorla birlikte gönderilen Şükrü Mehmet ismindeki bir doktor nazikâne bir tavır ve lisanla :

— Beyciğim, dedi, ben divanıharp reisi tarafından cebrî denilebilecek bir surette gönderildim, bu türlü rahatsızlıklar benim ihtisasım dahilinde bile değildirler. Halinize nazaran hastasınız.

Asker tabibi ise hastalığımı zaten biliyordu. Gittiler fakat az sonra zabit gelerek :

— Araba getirdik. Hastalığa falana bakmıyarak mutlaka divanıharbe götürmiye memurum. Hemen aşağıya insin. Aksi halde biz indireco-

ğiz..„ demiş olduğunu hapisane müdür muavini pek müteessirane söyledi.

Böyle fevkalâde acele ile çağrılmamın sebebini anlamak için divanıharbe bir an evvel gitmek gayretine düştüm ve yataktan kalkarak güçlükle giyinip aşağıya indim.

Evvelki gidiş, gelişlerde olduğu gibi bir zabit ve tüfeklerinin süngüleri takılmış neferlerle divanıharbe gittim.

Bu şiddetli aceleye nazaran ya veliaht Mecit Efendiyi Anadoluya kaçırmıya teşebbüsüm, yahut akrabamdan muhacir müdürü Maruf beyi Mustafa Kemal paşa ile görüşmek üzere Ankaraya gönderdiğim haber alındığını zannederek haylı korkmuştum. [1]

---

[1] Dahiliye Nezaretine memuriyetimden evvel Anadolu vilâyetlerinden bazılarına tayin olunan valiler Mustafa Kemal paşa tarafından kabul olunamıyarak geri gelmiş olduklarından hem bâdemâ bu türlü muamelelere mahal kalmamak hem de diğer bazı hususat bilmüzakere kararlaştırılmak üzere sıhren akrabamdan muhacirîn iskân şubesi müdürü Maruf Beyi bir mektupla Ankaraya göndermiştim.

Mumaileyh İstanbuldan Afyonkarahisarda iskân işlerini teftiş etmeğe gidiyor gibi hareket etmişti.

Mustafa Kemal paşa bu teşebbüsümden pek memnun olarak Marufu iltifatla kabul ve maruzatımı dinlemekle beraber bana taltifkârane bir cevap yazmış ve bundan sonra cereyan edecek muhaberelerimizde istimal olunmak üzere bir de şifre miftahı göndermişti.

30 haziran

Divanıharpte gösterilen iskemleye oturur oturmaz :

"Gelemiyecek bir halde bulunduğum hekim raporlariyle de tastik edildiği halde cebren getirildim. Rahatsızlığımın derecesi halimden ve simamdan da anlaşılır„ dedim.

Reis, bu sözlerimi hiç işitmemiş gibi bulunarak suallere başladı.

— Miralay Cevat bey Yıldız komisyonunda ne sıfatla bulunuyordu ?

— El koyma komisyonuna Harbiye Nezaretinden memur edilen zabitlerden biri idi.

— Yıldızdaki kasalar kime açtırıldı? Yani kırdırıldı? Ve içlerinden ne çıktı ?

Bundan böyle benim intihap edeceğim valileri müşarünileyh kabul edeceği gibi idare mesleğinden yetişmiş olmak şartile Anadoludaki memurlardan kendisinin intihap ve iş'ar edecekleri kaymakam, mutasarrif ve valilerin tayinlerine de ben delâlet edecektim.

Nezarette bulunduğum esnada yazılan açık ve şifre telgrafların müsveddeleri divanıharp tarafından istenmesi üzerine «kalemi mahsus» müdürü Methi bey :

«Hâzim bey bütün şifreleri akrabasından Maruf beye yazdırdığı için kuvâyı milliyeye dair nezarette açık ve şifre telgraf müsveddesi yoktur» demiş olduğundan Maruf bey hemen divanıharbe celbolunarak reis tarafından yazdığı şifreler hakkında malûmat vermesi için hayli tazyik ve tehdit edilmiştir.

— Cihetî askeriyeden Yusuf efendi namında bir yüzbaşı ile adını bilmediğim hıristiyan bir çilingire açtırıldı.

Bunlar açılırken bütün heyetle ben de hazır bulundum. İçlerinden bazı defter ve evraktan başka hiçbir şey çıkmadı.

— Mücevherat ve nukut kime teslim edildi?

— Evvelce mufassalan söylediğim veçhile komisyon heyetçe ümerayı askeriye ve Mahmut Şevket paşanın müvacehelerinde ve bilcümle hazır bulunanlar tarafından imzalı makbuz zabıtnamesi mukabilinde ve mevzu bulundukları sandık ve çantalar mühürlü oldukları halde Harbiye Nezareti veznedarına teslim edildi.

— Yıldız komisyonunda bulunan Ali Cenani Halep mebusu Ali Cenani midir?

— Evet.

— Sultan Abdülhamit Selâniğe gönderilirken Sirkeci şimendifer istasyonunda bir çanta meselesi var. Bundan malûmatınız var mı?

— Komisyon, Abdülhamit Selâniğe gönderildikten bir gün sonra teşkil edilmiştir. Daha evvel teşekkül etmiş olsa bile vazifesini Yıldız sarayında ifa eden komisyonun gece Sirkeci garında cereyan eden hâdiseden tabiî haberi olmaz.

— Şehzade Âbid Efendi hazretlerine ait bir çantayı niçin aldınız ?

— Bu çantayı, Selâniğe gitmek üzere geç vakit saraydan çıkarılmakta olan bir cariyenin yatağı arasında gizlice götürülmekte olduğu anlaşılmış ve evvelce haber verilmeyip de görülünce Âbid Efendiye ait olduğunun söylenmesi komisyonca şüpheyi mucip olmuştur.

Diğer şehzadelerin dairelerinden komisyonca hiçbir şey alınmamakla beraber kendileri orada hazır bulunduklarından dolayı birşey kaybolmak ihtimalini izale için bu dairelerin kapıları mühürlenmiş ve bu muamele Selim ve Bürhaneddin Efendiler tarafından takdir olunarak komisyona memnuniyetleri tebliğ olunmuştur. Âbid efendiye ait olduğu söylenen çanta sonra iyice tetkik edilmek üzere komisyon heyeti tarafından imzalı bir makbuz mukabilinde alınmış ve diğer çanta ve sandıklarla beraber mühürlü olarak Harbiye mahzenine teslim olunmuştur. Bu keyfiyet makbuz zabıtnamesinde tasrih edilmiştir.

— Bu çantada bulunan para ve şirket senetlerini niçin sayıp tesbit etmediniz ?

— Saymağa ve tesbite vakit müsait değildi. Yalnız bu çanta değil diğer çanta, valiz ve sandıklar muhteviyatını da orada saymağa ve tesbite imkân bulunmamıştır.

Maahaza bunlar sayılıp yazılmamakla beraber denize dökülmeyip devletin en ziyade emin ve yalnız böyle ne olsa kıymetleri mahdut nukut ve mücevherat değil hayatî, malî, ırz ve namusu ile beraber bütün millet ve memleketi muhafaza etmek vazifesiyle mükellef bir nezaretin veznesine makbuz mazbataları mukabilinde ve mülkî, askerî bir heyet müvacehesinde mühürlü olarak teslim edilmiştir.

— Hergün büyük bir çanta sizinle beraber saraya gider, gelirmiş diyorlar.

— Komisyon evrakına mahsus âdi bir çantadan başka çanta yoktur. Bu da daima sarayda kalıp harice çıkarılmamıştır.

— Yıldızdan çıkan cariyelerin her tarafı aranarak her ne bulunmuşsa alınmış öyle mi ?

— Babıâliye verdiğim takrir üzerine Şeyhülislâmın tasvibile hepsi birden âzad edilen ve kendi arzuları ve nezdlerine gitmek istedikleri zatlerin reyleri sorularak verdikleri muvafakat cevabı üzerine şehzade ve sultanlardan bazılarının saraylarına gönderilen cariyelerin üzerleri aratırılmamıştır. İstanbulda gidecek yerleri olmıyan taşrada anası, babası veya akrabası bulunup da, onların yanlarına gitmek istiyenlerin bir heyet marifetiyle tetkik ettirilerek hâsıl olacak neticelere göre muamele olunmak üzere

Topkapı sarayına nakilleri Babıâlice tensip ve mezkûr sarayda ayrıca bir komisyon teşkil edilmişti.

Bu cariyelerin üzerinde mücevherat ve saire bulunduğu Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket paşaya ihbar edilmiş olduğundan Yıldızdan çıkarken taharriye lüzum görülmüş ve iki kadın vasıtasiyle kapi yanındaki bir odada muayene edilmişse de hiçbirinden hiçbir şey alınmamıştır.

Hakikaten üzerlerinde öyle birşey yok muydu ? Yoksa mevcut olduğu halde muayene eden kadınlar birkaç kuruşla kandırılarak "yok„ mu dediler ? Burası bizce o zaman da, ve halen de meçhuldür. Çünkü muayenede komisyondan kimse bulunamamıştır.

Yalnız bir cariyeden muayene odasına girer veya çıkarken yere düşmek suretile görülen, 500 liralık Osmanlı bankası banknotları dikkati çekerek komisyona haber verilmişti. Bu cariyenin yirmi beş senedenberi sarayda bulunduğu anlaşılarak "bu kadar uzun müddet sarayda hizmet eden bir cariye için bu para pek azdır„ diyerek kendisine iade edilmişti.

— Bu cariyenin ismi nedir ?

— Üç yüz bu kadar cariyeden birinin ismi on iki sene sonra hatırlanamaz. Siz tahkik edebilirsiniz.

— Dokuz sene evvel Halep vilâyetinden istifanızı mütezammin Beyruttan Kâmil paşa kabinesine bir telgraf çektiniz miydi?

— Halep valiliğinden istifa değil, usule, devlet ve memleketin menfaatine mugayir bir surette memuriyetimin Halep valiliğine tahvil olunmasını protesto etmiştim. Fakat Kâmil paşa kabinesine değil Gazi Ahmet Muhtar paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olan arnavut Daniş beye çekmiştim.

— Geçen sene Bursadan da Dahiliye Nazırı Cemal beye yazdığınız telgrafı niçin yazdınız? Ve bunu gazetelere siz mi verdiniz?

— Bursadan o telgrafı hükûmeti ikaz maksadile çekmiştim, fakat gazetelere ben vermedim. Her ne suretle ise (Hâdisat) gazetesi suretini elde ederek, sansörün müsaadesiyle derc ve (Tasfiri Efkâr) gazetesi ondan nakletmişti.

Dokuz sene önce Beyruttan Daniş beye ve geçen sene de Bursadan Cemal beye çektiğim telgraflar [1] aynı mecburiyetlerle yazılmışlardır.

---

[1] Beyrutta yazdığım telgraf şöyle idi:

«C. 18 ağustos 1328. Onbeş gün evvel makamı sadaretten aldığım şifre telgrafta (zatı vâlâlarının Selânik vilâyetine tayinleri vükelâ meclisince tensip olunduğundan muvafakatı aliyyeleri cevabı bu-

Bursadan Dahiliye Nazırı Cemal beye yazdığım telgraf:

Bedbaht memleketin son ümitlerini de kırıp geçirerek fikir ve hamiyet erbabını mebhut ve meyus eden tarzı idarenizin buralarca da yüz göstermeğe başlıyan âsârı müessifesine şahidi dilhun olmadan beni sıyanetteki isticalinize müteşekkiren makamı vilâyeti terkettim. Şifre miftahları kime verilecekse iş'arı.

19 mart 1335

Çünkü her ikisinin saiki birdir.

O telgrafı ne türlü elîm hislerle yazmıya mecbur olmuşsam Bursada yine o hislerle yazmak mecburiyetinde kaldım.

---

gün muntazırdır.» denilmiş ve muvafakat edilmemişti. Ben o heyeti vükelâ bâki iken muvafakat edip etmiyeceğim sorulmaksızın memuriyetimin Halep vilâyetine naklonduğunun tebliği hayreti mucip oldu. Beyrut bir mutasarrıflık iken de ve hâlâ mühim ve büyük bir vilâyet olan Halep valiliğine naklim beni hiçbir suretle izrar ve tezlil etmiyeceği cihetle bu tahvilden şahsen inkisar ve şikâyete mahal yoksa da eğer bir meşrutiyet devrinde yaşadığımız sahih ise bilvücuh daha nazik olan Selânik valiliği için muvafakatım sual edilip de Halep için sorulmaması sebebi nedir ? Devri sabıkta defalarla duçar olduğum bu muamelelerin ayniyle bu devirde de tekerrüründen müteessirim.

Muhtelif kavimlerden müteşekkil olan Osmanlı imparatorluğunda haklı, haksız her isyan eden kavmi tatyib için mutlaka o kavimden olan zevat iktidar mevkiine getirilecek ve o mevkie her gelen diğer kavimlerden bulunan memurların her türlü takdire lâyık vatanperverane hizmetlerine rağmen onların meşru haklarını iptal, izzeti

Bu da isbat eder ki, memleketi bugünkü fecî hale getiren idare tarzı dokuz sene zarfında iyiliğe doğru zerre kadar ilerlememiştir.

Babıâlinin aynı muamelesine maruz kalan, bu vatana gerçekten bağlı ve ona hizmet etmekten zevk duyan her valinin aynı hallerde, aynı feryattan dilini, kalemini menedemiyeceğinde şüphe yoktur.

Hâdiseye vâkıf olmıyanlar Haleb'e nakli memuriyetimi veya Bursa'dan infisalimi tebliğ eden telgrafları alır almaz hiddet sâikasiyle yazdığımı sanabilirler. Vaziyet öyle değildir. Bunları

---

nefislerini pâyimal edecekse müşterek vatanın selâmetine cansiparane hizmet edecek kimse bulunmıyacaktır.

Daha birkaç ay evvel düşman gülleleri altında şehri yağmadan ve ahaliden bir kısmını (katliâm) dan ve yalnız Beyrut değil belki Suriye kıtasını tasrihe hacet olmıyan bir tehlikeden kurtardığımdan dolayı arz ve teklifime binaen altmışı mütecaviz zavata verilen nişanları, madalyaları henüz tevzi etmekte bulunduğum bir sırada muvafakatim alınmaksızın buradan kaldırılmam bu memleketin idarî tarihine hayreti mucip bir garibe, makûs bir muamele olmak üzere kaydedilecektir.

Yalnız meşrutiyete değil, insaniyete de çirkin bir darbe ve vatanın menfaatlerini muhil olan bu muameleyi şiddetle protesto eder, ve şayet bombardıman esnasında şehri yağma etmelerine müsaade etmediğim eşhası memnun etmekten başka buradan Halebe kaldırılmaklığıma kanunî bir sebep varsa bunun meydana konulmasını rica ederim.

19 ağustos 1328

yazmağa beni mecbur, daha doğrusu memleketi asırlardanberi ızrara devam eden meş'um âmiller lâyıkile anlaşılmak için biraz izahat vermek isterim.

— Buyurun.

— İzahata Beyruttan başlamak lâzım. Bu vilâyetin, son senelerde tecrübesiz ellerle döndürülen idare çarkında hâsıl olmuş bozuklukları kısa bir müddet içinde ıslah ettim. Malûm olduğu üzere Beyrutta sakin müslim, gayri müslim cemaatler arasında müzmin münaferetin mucip olageldiği hâdiselerde her iki taraf mücrimlerinin aynı şiddetle takip ve tenkil edilmeleri hâdiselere nihayet verdiği gibi, oraya muvasaletten birkaç gün sonra, Şam Trablus kasabası içinde türeyen bir soyguncu çete idare mesleğiyle münasebeti bulunmıyan mutasarrıfın müptedilliğinden polis, jandarma memurlarının âciz veya müsamahalarından istifade ederek bir buçuk senedenberi akşamdan sonra kimsenin sokağa çıkmamakta olduğunu gazetelerde gördüm. Derhal mahalline giderek bir gecede bu on iki kişilik çeteyi tenkil ile emniyet ve asayişi iade ettim. Bir müddet sonra (Hısnılekrad) kazasında sünnî müslümanlarla Nusayrîler arasında zuhur edip büyümeğe pek müsait ve memleket için gayet muzır olan müsademeleri yine bizzat mahalline gidip men ve mütecavizleri, derdest ettirdim.

İtalyanların Beyrutu bombardıman ettikleri esnada bir taraftan düşman gülleleri, şarapnelleri askerlerimizden ve ahaliden birçok masumları yaralıyarak şehit ederken bir yandan da şehir içinde zuhur eden kargaşalıklar binlerce nüfusun hayatını tehdit eden vahim bir şekil almış olduğu halde cidden cansipârâne tedbir ve teşebbüslerle bu tehlikeleri izale edişim hakkımda Beyrut ve mülhakatı ahalisinin büyük bir hürmet ve muhabbetini mucip oldu. Hattâ limanın münasip bir yerinde heykelimi yaptırmak üzere Kahire, İskenderiye, Şam ve Beyrutta para toplamıya başladılar. "Bizde heykel yapmak âdet olmamıştır„ diyerek muvafakat etmedim. Bu paralarla limanda bir çeşme yaptırılarak asker ve ahaliden şehit olanların isimleri yazdırılmasını tavsiye etmiştim. Bu bombardıman esnasında istihdam ettiğim memurlarla, eşraf ve ahaliden iyi hizmetlerini gördüğüm altmış zati nişan ve madalyalarla taltif ettirdim.

Bana da murassa imitiyaz nişanı verilmesi kararlaştırılmış olduğu halde Dahiliye Nazırı Talât beyin "Hâzim beyin Osmanî ve Mecidî murassa nişanları vardır„ diyerek vaki olan muhalefetile verilmemiştir. Bu hal yerli, yabancı bütün vilâyet sakinlerini hayrete düşürmüş ve vilâyetin merkez ve mülhakatında intişar eden

otuz kadar gazete Babıâlinin bu hareketini şiddetle takbih ettikleri gibi Fransa hükûmetinin Beyrutta neşrettirdiği (Le Reveil) adlı Fransızca gazete bile bu hali pek çirkin bulmuştu. [1]

Beyrutta (Beyrut Klöp) namında bir mahfel vardır. Vali buranın fahrî reisi olduğu gibi idare meclisi reisliğine de İngiliz konsolosu intihap edilmişti. Şehrin müslim ve gayri müslim bütün ileri gelenleri bu klöbün âzası idiler. İttihat ve Terakki hükûmetinin sukutundan beş on gün evvel bu klöbe gitmiştim. O güne kadar orada bugünkü gibi bir kalabalık görmemiştim. Mütalea salonuna girdim. İngiliz konsolosu mösyö Kombarbaç orada idi.

Klöpte müçtemi zevattan Mehmet Beyüm ve Yusuf Sürsuk efendilerle diğer birkaç zat yanıma geldiler. Türkçeyi binnisbe biraz iyi bi-

---

[1] Bu gazetenin 5 mart 1914 tarihli nüshasında ve "muhik mükâfat» başlığı altında şöyle deniliyordu :

«24 şubat (İtalyan bombardımanı esnasında) berrî va bahrî zabitan ve efratla jandarma, polis vesaireden vazifelerini cesurane ve âlicenabane ifa edenlerin hepsi için vali bey, ait oldukları makamlardan mükâfat istemiştir. Bundan daha doğru ve haklı birşey olamaz. Hâzim Bey kendisini unutmuştur ; lâkin beyefendi hazretlerinin 24 şubatta gerek vatanına ve gerek insaniyete ifa ettiği hizmetleri ebediyen kimse unutmıyacaktır. Maamafih âlî bir ruh için en iyi, en güzel mükâfat vazifesini ifa etmiş olmaktan hasıl olan vicdanî hazdır.»

len Mehmet Beyüm efendi şu sözleri söyledi:

— Bizim pek muhik ve meşru bir teşebbüsümüz var. Tesadüfen buraya geldiniz. Bu teşebbüsün şeklinde zatiâlîniz için muzır olacak bir cihet varsa onu tashih etmek üzere bir kere reyinizi sormıya karar verdiler.

Ötedenberi Babıâli buraya lâzım olan evsafı haiz vali göndermiyor. Nadiren iyi bir vali gelirse onu da burada bir iş görecek kadar bırakmayıp başka bir yere kaldırıyor. Biz zatiâlinizi istediğimizden çok iyi bir vali bulduk; fakat İstanbul sizi acaba bügün mü, yarın mı başka bir vilâyete kaldıracak diye her an içimiz titriyor. Bugün Beyrutun bütün ileri gelenleri burada toplandık; uzun müzakerelerden sonra şuna karar verdik:

Şimdilik beş sene müddetle sizi buradan kaldıramıyacaklarına dair bize resmen teminat vermeleri için telgrafla Babıâliye müracaat edeceğiz, işte telgrafımızı da yazdık ve cümlemiz imza ettik. Şimdi telgrafhaneye gidip müstacel olarak çektireceğiz.

Müslim, gayri müslim ahaliye de haber verdiğimizden biz telgrafhanede iken onlar da hükûmet konağının önünde ve etrafında toplanarak bekliyecekler. Ricamızı Babıâli is'af etmezse

o zaman bizzarure ve maalesef başka vasıtalara müracaat edeceğiz.„

— Hakkımda şu suretle ibraz ettiğiniz hüsnü zan ve teveccüh âsârına teşekkür ederim. Fakat bu teşebbüs memleket için muzırdır. Memlekete ait zararlarda cümlenizin (hissei şâyıası) vardır.

Çünkü yani başımızda mutasarrıfı beş sene müddetli bir Cebelilübnan var, ben Beyrutun Lübnana değil Lübnanın Beyruta benzetilmesini arzu ederim.

Zira, orada askerlik mükellefiyetinden müstesna olmaktan ve vergilerin biraz daha hafif olmalarından başka Beyrutlular için gıpta edilecek birşey yoktur. Az çok ıslaha ihtiyaçlarile beraber idarî, adlî ve inzibatî teşkilâtça Beyrutun Lübnana müreccah olduğu inkâr edilemez. Maamafih mademki hakkımda bu derece teveccüh gösteriyorsunuz. Ben buradan kendi rizamla başka bir vilâyete gitmem ; hattâ terfian İstanbula davet edilsem de icabet etmiyeceğime sizi namusumla temin ederim. Ben bilerek azli mucip bir harekette bulunmıyacağım için Babıâli de kaldırmaz ; bilmiyerek bir kusurum vaki olursa bunu Babıâli de, siz de müsamahaya lâyık görürsünüz.

Muhataplarım büyük salona girip arkadaşla-

rile konuştuktan sonra tekrar yanıma gelerek

— "Bu teşebbüsü şimdilik tehire karar verdik, lüzum görürsek çektirmesi kolaydır„ diyerek telgrafı oradaki kasaya koydular ve bu kararı da ahaliye haber vermek için her biri bir semte gitti.

Bundan on beş gün kadar sonra İttihat ve Terakki kabinesi düştü. Gazi Ahmet Muhtar paşa kabinesi geldi.

Müşarünileyhin ilk işlerinden biri bana şu telgrafı şifre olarak çekmek oldu:

"Zati vâlâlarmın Selânik vilâyetine tayinleri vükelâ meclisince tensip olunduğundan muvafakati âliyeleri cevabı bugün muntazırdır.„

Beyruttan kendi arzu ve muvafakatimle bir yere gitmiyeceğimi namusum üzerine temin ettiğim için aynı günde yazdığım cevapta: "Hakkımda ibraz buyurulan itimada arzı şükranla beraber şu sırada bazı sebeplerle ehemmiyeti artan Beyrutta Selânikten ziyade hizmet edeceğim zannında bulunduğum için Selâniktten affımı istirham ederim.„ dedim.

Beyrutluları muzır bir teşebbüsten menettiğimden bu telgrafda bahsolunabilirdi. Fakat ben öğünmek mânası çıkar diye yazmadım.

Bu muhabere şifre olarak cereyan etti. Lâ-

kin şifre kâtibinin boşboğazlığı ile Selânik teklifine muvafakat etmediğim şâyi oldu. Beyrutlular verdiğim sözde durduğumdan pek memnun oldular. Benim hizmetlerim onları hakkımda daha ziyade hürmet ve muhabbet eserleri göstermeğe sevk, onların takdirleri beni daha ziyade çalışmıya teşvik ediyordu. Bu esnada, memuriyetimin Halebe tahvili derdest ve Beyrut'a Şûrayı devlet âzasından Etem beyin tayini mukarrer olduğuna dair ajans haberleri Beyrutluları fena halde kızdırmağa, ve beni hayrete düşürmiye başladı.

Müsveddesini, tetkik esnasında, Divanıharpte gördükleri telgrafnameyi şifre olarak Dahiliye nazırına çektim ve suretini sadrâzama takdim ettim.

Bu telgrafın meali şöyle idi: "Buradaki hizmetlerimi sabık hükümet takdir etmediği gibi şimdiki hükümetin de muvafakatimi almaksızın diğer bir vilâyete kaldırması buraca muzır tesirleri mucip olacağından buradan kaldırılmamda memleket için bir fayda memul ise beni ahvali sıhhiye gibi bir mazeret icat ederek istifaya davet etmek daha muvafık olur.„

Dahiliye nazırı Dâniş Bey bu telgrafa cevap vermiyerek üç gün sonra Halep vilâyetine tayin

olunduğumdan bahisle serian oraya gitmemi tebliğ etti.

İşte bu da muhalif yahut büyük kabinenin marifeti!

Sorduğunuz telgrafı bunun üzerine yazdım ve İstanbula avdet ettim. Benim yerimde siz olsanız yazmaz miydiniz?

Beyruttan ikinci defa infisalim bundan daha garip ve memleket için daha muzır olmakla beraber benim falan şahsa, falan fırkaya, falan kabineye değil ancak vatana müntesip bir adam olduğumu isbat eder.

Suallerinizin delâleti veçhile Beyrutta ve Bursada vatanımın menfaatini muhafaza yolundaki meşru ve zarurî müdafaalarımdan, ahval ve hâdisatın tesadüfile İttihatçılar istifade ettiklerinden dolayı beni onların ileri gelenlerine mâil gibi zannedişinizin butlanını isbat edecek vakaları toplu olarak gösterdiğinden müsaadenizle biraz da Beyrutta ikinci valiliğimden bahsedeceğim.

Siz dokuz sene evvel çektiğim bir telgraftan dolayı tahkikata girişmeseydiniz ben. bu unutulmuş vakalardan, hizmetlerden hiç bahsetmez ve edemezdim. Birinci infisalden bir sene kadar sonra teşekkül eden Mahmut Şevket paşa kabinesinin ilk işi de beni, o sırada isyan eserleri

göstermiye başlıyan Beyruta göndermek gayreti oldu. Çünkü Beyrutluların beni ne kadar çok sevdiklerini biliyorlardı. Hattâ infisalimden altı ay sonra Beyrutluların bana Pariste yaptırılmış bir çay takımı hediye ettiklerini gazeteler yazmışlardı. [1]

Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey daha makamına oturmadan beni nezarete davet ederek Beyrut valiliğini musırrane teklif etti. Ben ancak bir şartla kabul edebileceğimi söyledim. O zamanlar da âyan meclisi âzalığına tayin olunmaksızın valilikleri kabul etmiyen bazı kimseler gibi ben de âyanlık, yahut Beyrut bombardımanı esnasındaki hakikî mânasile (cansiparane) hizmetlerime mükâfat olarak verilmesi takarrür ettiği halde Dahiliye nazırı Talât beyin (onun murassa nişanları vardır) diyerek verdirmediği murassa imtiyaz nişanını istiyeceğimi zanla (hayhay şartlarınızı da kabul ederiz) dedi. Ben onun hiç beklemediği şu cevabı verdim :

---

[1] Bu çay takımı müslim, gayri müslim Beyrutun bütün ileri gelenleri taraflarından imza edilmiş olan şu mektupla gönderilmişti :

«Valii âlii sabıkımız Hâzim beyefendi hazretlerinin Beyrut bombardımanı hâdiselerinde fikren, fiilen, ruhan ve bedenen ibraz buyurmuş olduğu azim ve kemâli fedakârî, ulüvvühimem ile memleketlerini azıym muhataralardan tahlis eylediğini gören Beyrut ahalisi bir hâtırai şükrane olmak üzere takdim ettikleri çay takımının lutfen kabulünü rica ve bu münasebetle minnetlerini tekrar arzederler.»

— İktidarsız, salâhiyetsiz valilik etmekten usandım. Teşhis edip de tedaviye muktedir olmadığım memleket dertleri karşısında ıstırap hissetmeğe artık mecalim kalmadı.

Makul bir (idarei vilâyet) kanunu yaparsanız memnuniyetle giderim. .

Hacı Âdil bey biraz düşündükten sonra:

— Arkadaşlarla konuşayım dedi, bir iki saat sonra teşrif buyurun.

Bu teklifi şüphesiz hiç istemiyerek kabul edeceklerdi.

Çünkü Babıâlide temerküz eden kuvvetlerden vilâyetlere az, çok birşey ayrılması babadan kalma malikânelerden, imtiyazlardan birer kısmını başkalarına bağışlamak kabilinden bir israf sayılıyordu. Nihayet hayli zaman önce hazırlanmış olan kanun projesi, birlikte ve süratle tetkik ve tashih olunmak üzere intihap ettiğim zevattan bir komisyon teşkil olunarak Babıâlide gece, gündüz çalıştık. Ben bu kanun çıkmadıkça Beyruta gitmemek istiyordum. Halbuki Beyrut ahvali günden güne fenalaşıyordu. Beni Mahmut Şevket paşanın nezdine davet ettirdiler. Hacı Âdil bey de orada idi.

Mahmut Şevket paşa beni büyük iltifatlarla kabul ederek :

İyi bir vali olduğunuzu herkesten daha iyi

bilirim; çünkü evvelce üç sene kadar komşuluk ettik dedi, (ben Manastır valisi iken müşarünileyh de Kosovada vali idi) fakat sonraki hâdiseler bize bilmediğimiz bir meziyetinizi daha öğretti. O da ındel icab cesur ve müdebbir bir asker kumandanı olabildiğinizdir. İşte düşman çatalcaya dayandı. Oraya giderek harbe iştirakinizi teklif edeceğim, kabul edecek misiniz ?

— Harbetmeyi bilmem, bilsem giderdim, dedim. Bilmediğim bir vazifeyi deruhte edersem hem ben heder olurum, hem de binnetice memleket zarar görür.

— Giderseniz harbi kazanacağımızdan eminiz.

— O halde giderim dedim.

Paşa :

— Mademki buna muvafakat ediyorsunuz. Rumeli gitti, elimizde kalan Anadoluyu da Suriye sürükleyip götürecek. Rica ederim Beyruta biran evvel gidiniz. Biz kanunu arkanızdan yetiştiririz.

— Emrinize itaatle gideyim. Fakat martın on beşine kadar kanun gelmezse döner gelirim ve o zamana kadar alelusul memuriyet emrini okutmam.

Mahmut Şevket paşa memnun olarak beni

kucakladı ve öptü. İkinci defa Beyruta gidişim böyle oldu. Onbeş martta kanun gelmediğinden mukavele veçhile avdet edeceğimi telgrafla Mahmut Şevket paşaya bildirdim. Kanunun vilâyetlerin hususî idarelerine müteallik kısmı telgrafla tebliğ olundu.

Bunun üzerine memuriyet emrini okuttum ve irad ettiğim nutukta bu tehirin sebebini söyledim. Pek müfrit fikirli ve İttihat ve Terakki hükümetine dargın kimselerin tahrikiyle selefim zamanında ve (Cemiyeti islâhiye) adile bir de cemiyet teşkil edilmişti.

Beyruttaki bütün ruhanî reislerle beraber Papa vekilinin de dahil edildiği bu cemiyetin (80) âzası vardı. Cemiyetler kanununa mugayır olarak teşkiline vilâyetçe müsaade edilmiş ve alel'usûl resmen ilmühaber de verilmiş olan bu cemiyetin kapatılması tabiî idi.

Fakat ben, ilk iş olarak onu kapatmayı ahval icabına muvafık bulmadığımdan beş on gün tehir ettim. İstedikleri islâhatı ben Beyruta varmadan önce tesbit ve lâyihasını vilâyete takdim etmişlerdi. Selefimin müsaadesine rağmen kanuna mugayir olduğunu anlıyan zevat cemiyeti terkederek yalnız beş on kişi kalmıştı. Bunların da birkaç gün içinde dağıtılacakları bana kuvvetle vaadedilmişti.

Dahiliye Nazırı cemiyetin derhal kapatılmasını ve teşekkülüne müsaade edenler hakkında kanunî takibat icrasını emretti.

Hacı Âdil beyin bu emri kanunî idi. Onun yerinde olsam ben de öyle emrederdim. Lâkin benim yakından gördüğüm hale uygun olmadığı gibi beş on gün tehir etmekte hiçbir mahzur yok. Mütalealarımı şifre telgrafla Dahiliye nazırına arzettim. Evvelki tebliğinde ısrar ve muamelenin tacilini emretti.

Akıbeti iyi olmıyacağını cevaben ihtarla beraber bir gün sonra cemiyeti kapattıracağımı bildirdim ve öyle ettim.

Bunun üzerine bütün çarşılar kapandı. Halk sürü, sürü, sokaklara döküldü. Merhum Hüseyin Kâzım Kadri beyin "10 Temmuz inkılâbı ve netayici„ adlı kitabında mahallinde icra ettiği tetkikata binaen dediği gibi Beyrutta isyan âsârı görünmiye başlamış, çirkin hâdiseler olmuş teşkil olunan divanıharbe teslim edilen suçluları hep Suriyeli zabitlerden ibaret olan (divanıharp) tehdit edeceği yerde (Batlükebir) (Büyük Kahraman) diye taltif ederek alkışlıyordu. Bu hâdiseleri ika ettirenlerden birkaçı kaçmıya muvaffak olarak Mısıra ve oradan Parise gidip bir Suriye kongresi teşkiline çalıştılar. Bu suretle bir iş göremiyeceklerini anladıktan sonra,

avdet etmek için aflarına delâlet etmemi bilvasıta benden rica etmiye başladıkları bir sırada Hacı Âdil bey Dahiliye Nezaretinden çekilerek yerine Talât bey getirildi.

Bu af ricalarına rağmen İttihat ve Terakki umumî kâtibi Mithat Şükrü beyle Halil Kerim (bu adam Cemal paşa tarafından Şamda idam ettirilmiştir) namında bir adam sureti mahsusada Parise gönderilerek meyus kongrecilerle bir sulh muahedesi akdine tenezzül edilmiştir.

Bu müsaleha şartlarından biri beni Beyrut valiliğinden azletmek olduğu sonra anlaşıldı. Çünkü bu mesele ve ahvali mahalliye hakkında Babıâliye malûmat vermek ve muktezi tedbirler birlikte müzakere edilmek üzere Dahiliye nazırı Talât beyden telgrafla aldığım mezuniyetle Beyruttan hareket ettiğim gün Talât bey, "istifa ettiğimden„ bahsederek yerime Halep valisi Ali Münif beyi intihap etmişti.

Şu garip infisalden birkaç gün evvel sabık Dahiliye nazırı Hacı Âdil beyden aldığım şifre telgrafla (isimlerini yazarak) iki Suriyeli zatiâlilerine suikast için İstanbuldan beyruta gitmiş oldukları anlaşıldığından tahaffuzkârâne hareket edilmesini...„ ihbar ve tavsiyede bulunduğundan ihbara teşekkürle beraber "vazife icabına tebean gece, gündüz her yerde bulunmağa mecbur

olan bir valiyi ilâhî sıyanetten başka birşey muhafaza edemez. Hükûmetin bir programı varsa valinin hayatı tehdit ediliyor diye onu değiştiremez, ve değiştirmemelidir ve o valide beni öldüreceklermiş diyerek vatanî vazifesini ihmal edemez ve etmemelidir.„ cevabını vermiştim.

Hacı Âdil bey buna şöyle mukabele etmişti: "Zatiâlileri gibi fedakâr evlâdı vatanın muin ve muhafızı Allahtır.„

*

Divanıharp âzasından üçü, koyunların kaval dinlediklerini hatıra getirecek dalgın bir tavırla sözlerimi dinliyor, ihtiyar miralay Recep uyuklıyordu. Reis, arasıra göz kapaklarını büzerek gülümsemek ister gibi görünüyor ve bu bakışile bana içinden belki de "ne cahilâne gayret, ne ahmakça hareket!„ diyordu.

Ben sözüme devamla:

— Bursadan çektiğim telgrafa gelince, Tevfik paşanın mütarekeden sonraki kabinesinde Dahiliye nazırı olan Mustafa Arif bey İzmir, Bursa valiliklerinden birini kabul etmemi teklif etti. Ben Bursayı tercih ettim. O sırada bu vilâyetin en ziyade muhtaç olduğu şey emniyet ve âsâyişti.

Zira eşkıyalığı önlemek maksadiyle evvelce

ittihaz olunan aksi ve muzır tedbirler eşkıyayı çoğaltmış ve cüretlerini arttırmıştı. Bursaya vardığım günden itibaren gece, gündüz çalışmak suretlerile iki buçuk ay içinde türlü, türlü tedbirlerle (resmî vesikalarla sabittir) ölü, diri iki yüzden ziyade eşkıya ve suçlu derdest ettirdim. Emniyet takarrür ettiği bir sırada, Damat Ferit paşa kabinesi teşekkül eyledi. Bundan sonra bir kanun devri açılacağına ve herhalde kanun ve adaletin rehber olacağına dair resmî tebligat ve teminatla işe başladı. Bu teminattan herkes gibi ben de memnun oldum. Birkaç gün sonra vilâyetten azledilerek yerime Gümülcüne'li İsmail efendinin tayin edilmek üz re bulunduğunu gazetelerde gördüm.

Dahiliye Nazırı Cemal beye şifreli bir telgraf çekerek memlekete yalnız memuriyet ve şahsî menfaatle merbut ve şuradan buradan gelme valilerden olmadığımdan tıpkı Beyrutta Dahiliye nazırı Daniş beye yazdığım gibi "şayet Gümülcünelinin buraya tayininden benim idrâk ve takdirimin fevkinde memleket için bir menfaat umuluyorsa ben derhal ve memnuniyetle vilâyet makamını mumaileyhe terke hazırım, muvaffak olmasını cidden arzu ettiğim hükûmeti hazırayı her tarafça suitesir ve teaccübü mucip olacak aksi bir muameleden korumak üzere cevaba

muntazırım„ dedim. Cevap verilmiyerek dört gün sonra Dahiliye nazırı vilâyete, İsmail Efendinin tayin olunduğunu telgrafla tebliğ etti, bu telgrafta alelusul ya halefimizin vusulüne kadar vekâlet ediniz, yahut vekâlete falan tayin edildiğinden şifre miftahlarını kendisine veriniz denilmiyordu.

Beyrut vakalarını hatırlıyarak kendi kendime: "Daima eski hamam, eski tas!„ dedim ve yine pek fena bir idare ile kimbilir ne kadar zarar göreceği şu mukaddemeden anlaşılan zavallı memlekete acıdım. Fakat meşum mukadderatı değiştirmeğe muktedir olmadığım için "innallahe maassabirîn!„ diyerek nezaretin usûlce cehaletinden neş'et eden sükûtuna rağmen vilâyet işlerini vekâlet suretile görmiye karar verdim.

Bu kötü idare, benim azlimle değil daha halefimin memuriyetine irade çıkmadan önce kabinenin istinat ettiği İtilâf ve Hürriyet fırkasının fevkalâde murahhası sıfatile ve "Yeşil Bursaya adalet getirceğiz!„ yaygarasile oraya gelen ve sefil mahiyeti Bursada pek maruf olan bir şahıs, Gümülcüneli İsmail efendinin muvasaletinden evvel onun ve fırkanın namlarına hertürlü teşebbüslere girişmiş, hattâ telgrafhaneye giderek İstanbul merkezini buldurup oradan telefonla fırka erkânile konuşmıya başlamıştı.

İnfisalimin ikinci günü akşama doğru vilâyet makamında beni ziyaret için gelen İngiliz ve Fransız irtibat zabitlerile konuşurken polis müdürü ve müteakiben belediye reisi kapı perdesi aralığından göründüler. Mühim birşey söyliyeceklerse beni dışarıya davet ederler diye el işaretile içeriye girmemelerini anlattım.

Hükûmet konağında yatıyor ve yemekleri akrabamdan istinaf mahkemesi reisinin evinde yiyordum. O gece hükûmet konağına dönmiyerek orada yattım. Ertesi sabah polis müdürile belediye reisinin gelmekte olduklarını pencereden gördüm.

Bunların dün söyliyemedikleri birşeyi haber vermek için geldikleri anlaşıldı. Belediye reisi:

— Efendim, dedi, dün pek çirkin bir vak'aya şahit olduk, şehrin bütün ileri gelenleri belediye dairesinde toplanmışlardı. Maksadımız zatiâlinizin vilâyetimizde bırakılması için bir tedbir düşünmek ve ittihaz etmekti. İcabederse İstanbula bir heyet göndermek üzere Babıâliye çekilmesine karar verilen telgraf yazılıp imzalandıktan sonra hazır bulunanlardan biri, mazeretlerindan dolayı daireye gelemiyen eşraf ve ulemadan iki zatin bu telgrafta imzaları bulunmamasından müteessir olacakları malûm olduğundan onlara da imza ettirdikten sonra telgrafha-

neye götürmek üzere telgrafın kendisine verilmesini rica etti, verdik. Bundan aşağısını polis müdürü size izah buyursunlar, dedi. Polis müdürü de :

— Telgrafı alan Sadık efendi caddeden bir sokağa sapınca iki şahıs kama ve rövelverlerle önüne geçerek "hükümet dairelerinde odacılara varıncıya kadar İttihatçıları sürüp çıkaramıyan bir valinin burada kalmasını istemiyoruz„ demişler ve tehditle telgrafı elinden almışlardır. Bunların İtilâf ve Hürriyet Fırkasının Bursa heyeti merkeziyesi âzasından boşnak Salihle bu heyete mensup ve polislikten matrut sabıkalı mücrimlerden bir şahıs oldukları anlaşılarak kendileri tevkif edilmişlerdir.

Biz böyle tehdit ve katil yolunda kullanılan kamaların, silâhların kaçan İttihat ve Terakki erkân ve efradile memleketten çıkıp gittiklerini ve bu türlü cinayetlerin nihayet bulduklarını zan ile memnun olurken İtilâf ve Hürriyet fırkasının sabırsız bir isticalle bunların kullanılmasına müsaade etmesinden pek ziyade mahzun ve mükedder oldum. Ve bu teessürle sorduğunuz telgrafı Dahiliye nezaretine yazdım ve suretini sadrâzam damat Ferit paşaya verdirdim.

Sözlerim hayli uzadı. Benim gibi bulunduğu vilâyetlerde elinden geldiği kadar memlekete

hizmet ederek herkesin hürmet ve muhabbetini kazanmış bir adamın hiçbir cürüm mahiyetini tazammun etmiyen isnatlarla, alelhusus, memleketimizin şu pek acıklı günlerinde ve böyle ecnebi işgali altında bulunan ve kapısında süngülü tüfeğile İngiliz askerlerinin nöbet beklediği bir binada, mücrim iskemlesine oturtularak tazip ve tahkir edilmesinden daha kötü bir muamele tasavvur olunamaz.

Reis — Merak etmeyiniz, inşaallah yakında biter, dedi ve ikinci muhakemeye de bu suretle nihayet verdi.

Zihnim, muhakemede sözü geçen eski vakaların hatıralarile meşgul olduğu halde eskisi gibi bir zabitle silâhlı askerlerin muhafazası altında hapisaneye avdet ettim. Divanıharpteki uzun sözlerim biraz övünür gibi oldu ; fakat memleketimin idarî tarihinde emsali pek de bol olmıyan ve resmî vesikaları divanıharpte de görülen vak'aları, hizmetleri (övünmek olur) diye söylememek elbette doğru olamazdı.

Alelhusus kimi kimlerin muhakeme ve bu vesile ile tahkir ve tazip ettiklerini memleketin iyice anlaması için daha ziyade uzatmaktan ihtiraz ederek söylemediğim şeyleri de vatanın menfaatini düşünerek söylemeliydim.

ÜÇÜNCÜ MUHAKEME

Reis, muhakemede hazır bulundurulan bir zenciye beni göstererek sordu:

— Beyefendiyi tanır mısın?

— Hayır tanımam.

— Hâzim Beyefendiyi tanımaz mısınız?

— Tanırım.

Reis — Bana hitaben sordu:

— Cevher ağayı tanır mısınız?

— Adını bilmiyorum, fakat evvelce görmüş olduğum bir sima [1].

— Sultan Abdülhamidin ikinci musahibi Cevher ağadır. Bakınız ne söylüyor.

Cevher ağa anlattı:

— Yıldızda her ne yapılmışsa bu beyefendinin emrile yapılmıştır. Bir aralık mahdumu Celâl bey kızlar ağası Abdülgani ağanın dairesinde bulunurdu. Bu münasebetle sarayın her tarafını bilir, bundan merhumun (Abdülhamidin) haberi yoktu.

---

[1] Bu Cevherin Abdülhamidin maiyetinde Selâniğe gitmiş olduğunu bilmediğim veya bildiğim halde aradan uzun seneler geçerek unutmuş olduğum için şehadetini reddetmedim. Kendisi Selâniğe gittikten sonra teşekkül eden (vaz'ı yed) komisyonuna müteallik sözleri bittabi uydurma şeylerdir. Maamafih reddetmek külfetine değecek bir şey de söylemedi.

Reis bana sordu:

— Mahdumunuz, ne münasebetle kızlar ağasının dairesinde bulunurdu.

— Evvelâ oğlumun kızlar ağası dairesinde bulunduğunu padişahın bilip bilmemesinden ne mâna çıkarılmak isediğini anlıyorum.

Vaz'ı yed komisyonunun teşekkülünden sonra yani bu komisyona reislik ettiğim müddetçe bu vazifeme dair sarayda cereyan eden, resmî muameleler tabiî benim emrimle icra edilmiştir. Oğlumun bir müddet kızlar ağasının dairesinde bulunmasına gelince, ben Manastır ve Bağdat valiliklerinde bulunduğum esnada oğlum leylî olarak Sultanî mektebine devam ediyordu. Abdülgani ağa ile, Darüsseade ağası olmadan çok evvel muarefemiz vardı. Biz Manastırda iken çocuğa daha iyi bakarlar düşüncesile kendisinin çocuğun velîsi olduğunu mektep müdürüne bildirmekle beraber haftada bir defa, yani cuma gün ve gecelerini dairesinde geçirmek üzere oraya götürmelerini de tavsiye etmişti.

Oğlumun asıl mektep velîsi Hasan Fehmi paşa idi. Sultanî mektebinde yangın çıktığı zaman ben Bağdatta idim. Yangından sonraki muvakkat mektebe oğlum neharî olarak devam ettirilmiştir. Kızlar ağasının dairesine gelip giden bir

çocuğun sarayı, alelhusus o zamanlarda Yıldız gibi bir sarayın her tarafına vâkıf olduğunu söylemek çok garip ve gülünç bir sözdür. Habis ruhlar gibi memleketin her tarafını kaplıyan hafiyelerin merkezi olan Yıldız sarayının üstünden yabancı bir kuş geçse padişaha derhal jurnal edildiğini herkes bilirken kızlar ağasının Bağdat valisinin oğlunu padişahın haberi olmaksızın dairesinde bulundurabilmesi ihtimali olmadığı, hattâ bütün hafiyeler susturulsalar bile, bir sadakat eseri göstermek vesilesi olmak üzere bizzat bu Cevher ağanın arz ve ihbara müsaraat edeceğinde şüphe yoktu.

— Abdülgani ağa ile ne münasebetle bu derecede samimiyet peyda etmiştiniz.

— Abdülgani ağa vaktile Konyada valilik eden müşir Hamdi paşa maiyetinde Konyaya ve Niğdeye de giderek babamı, dedemi tanımış ve haklarında hürmet ve muhabbet hisleri hasıl etmiş olduğundan ben Edirnede vali mvavini iken yani yirmi bu kadar sene önce mezunen İstanbula geldiğimi sarayda bulunan hemşehrilerimden öğrenerek beni görmek için davet etti. O zaman galiba şehzade Abdülkadir veya Ahmet efendilerden birinin dairesinde idi.

Bu görüşmeden üç sene sonra Dedeağaç mutasarrıfı iken birçok mühim hizmetlerle mükâfa-

ta müstahak olduğum bir sırada İstanbuldan gönderilen rüsumat müfettişlerinden Muhlis bey namında bir hafiyenin verdiği jurnalda "Melâikci mukarrebîni„ şahit ittihaz ederek vâki olan iftiraları üzerine "istihdamı gayri caiz efkârı muzırra eshabından olduğuma inanılarak sâdır olan irade üzerine hemen azledildiğimden iki buçuk senede Dedeağaçta vücude getirdiğim âsârı nafia ve hayriyenin fotoğraflarile, sair muvaffakıyetlerimin listesinden teşekkül eden bir albümü bu Abdülgani ağa padişaha takdim etti. Padişah hakkımdaki makûs muamelesinden müteessir olarak mutasarrıflıktan azlimden kırk beş gün sonra Musul valiliğine tayin ve hâlâ rütbesile beraber ikinci rütbeden mecidî nişanile taltif etti. İşte aramızdaki samimiyet bu suretle vücude gelmiştir.

31 Mart vak'ası üzerine saray mensuplarından bazıları idam ve bir çokları teb'it edildikleri gibi Abdülgani ağanın da Hicaza teb'idine karar verilmiş olduğu halde kendisini bu teb'idden kurtarmak suretile hakkımdaki iyiliğinin şükran borcunu ödedim.

Gıyabımda ne söylediği malûm olmıyan Cevherin bu sözlerimi dinlerken kara yüzü ağarıyor gibi görünüyordu.

Cevher salondan çıkarıldıktan sonra kendi—

sini tanır gibi olduğum halde aldığı tavırdan dolayı teşhis edemediğim bir adamı yanıma oturttular.

Bu adamın Bursada oturan zahireci tatar Salih olduğu anlaşıldıktan ve beni tanıdığını söyledikten sonra :

Reis — (Salihe) söyle bakalım kuvâyı milliyeden ne gibi fenalıklar gördün.

— İnegölden gelirken beni yolda eşkıya soydu.

— Sonra ?

— Sonra Bursaya geldim.

— Vilâyete müracaat etmedin mi ?

— Etmedim ; fakat bir müddet sonra gasbolunan eşyamı Bursada bir adamın üzerinde görerek adliyeye müracaat ettim.

— (Beni göstererek) Tabiî o sırada Bursada vali bulunan beyefendiye de müracaat ve şikâyet etmişsinizdir.

— Hayır müracaat etmedim zaten bu beyefendi orada vali değildi başka vali vardı.

Salihin, aleyhimde bir şey söylememesinden canı sıkılan reis :

— (Hiddetle) Kuvâyı milliye senden para aldı mı ? Söylesene ?

— İane aldılar. Beni klöplerine çağırdılar.

İttihadı islâmdan bahsettiler, memleketin selâmeti ve din ve devlet için İzmir taraflarında ırza, namusa tecavüz eden Yunanlılarla çarpışan askerler diye güzel lâflar söyliyerek benden para istediler. Bu sözlere bakarak ben de vermek istedim amma çok istediler. Bir defasında bin, ikincide 750 lira istediler çok dedim, veremem dedim. Halin vaktin müsaittir vermeden başka kurtuluş çaresi yoktur. İstersen işte telefon valiye şikâyet edebilirsin, dediler. Arkadaşım Mustafa telefonla valiye söyledi. Valinin cevaben: "Kuvâyı milliyenin emrine ben de itaat ederim veriniz.„ dediğini Mustafa söyledi.

Reis sordu:

— O zaman vali kimdi?

— Bu beyefendi.

Reis — (Bana hitaben): Buna ne dersiniz?

— Bana böyle bir müracaat vâki olmamıştır. Bununla beraber bu adam, arkadaşı Mustafanın rivayetini hikâye eyliyor. Onu çağırınız bakalım ne diyecek. Ben alelekser vilâyetin mülhakatında seyyar bulundum. Bu telefonlu garip vak'a hangi ayın, hangi gününde, hangi saatinde olmuş, ve benim o sırada vilâyet makamında bulunduğumu biliyor mu?

Salih — Hangi ayın, hangi gün ve saatinde

olduğunu ve beyefendinin vali makamında bulunduğunu bilmiyorum, dedim ya, bunu bana Mustafa söyledi. Yalan mı, gerçek mi bilmiyorum. Burada kuvâyi milliyenin pek nüfuzlu bir adamı var. "Ekmekçi Salih efendi„ derler. Ben ona müracaat ettim yalvardım, o beni valiye götürdü, ben dışarıda durdum, valinin yanına o girdi, çıktı: "250 lira tenzil ettirdim. 750 lira vereceksin„ dedi verdim, belediye dairesinden bir ilmühaber verdiler : Belediye mühürile reisin imzasını havi olan bu makbuz şu idi :

"Zahireci tatar Salih efendi tarafından kuvâyı milliye için 750 lira teberru ile ibrazı hamiyet edilmiştir.„

Ben Salihe sordum :

— Madem ki hükümet konağına kadar gitmişsin niçin içeriye girip te bizzat bana şikâyet etmedin ?

— Zaten onlar, "biz ne vilâyeti, ne İstanbulu dinleriz. Sen paraları ver sonra istediğin yere şikâyet et„ diyorlardı.

— İçeride bulunduğumu ve Salih efendinin bana bu iane için bir şey söylediğini biliyor musun ?

— Hayır.

Ben — (Reise) Bu kuvâyı milliyenin âsi tanın-

ması hakkındaki iradei seniyeden evvel usulü dairesinde iane cemine teşebbüs etmek memnu değildi. Hattâ o vilâyette ve resmî surette iane cem ve kuvâyı milliye müfrezeleri teşkil eden valiler de var.

— Kimlerdir ?

— Kimseye husumetim olmadığı gibi ihbara da mecbur değilim. Siz bilmiyorsanız tahkik edebilirsiniz.

— Gümülcüneli İsmail olacak. Onu da muhakeme edeceğiz.

DÖRDÜNCÜ MUHAKEME

25 temmuz 1920

Divanıharp âzasından miralay Ferhat beyin tevkifime muhalefet etmesinden ve kanuna uymıyan kararlara iştirak etmiyeceğinin anlaşılmasından dolayı evvelce divandan çıkarılmış olduğu gibi evvelce beni istintaka memur edilen mahut Niyazinin kanuna muhalif olarak heyeti hâkime arasında bulunduğu ilk nazarda dikkatimi celbeyledi.

Fakat birşey söylemedim. Uzunca bir sükûttan sonra reis sordu :

— Sıhhiye dairesi reisi doktor İsa Ruhi paşayı tanır mısınız ?

— Tanırım.

— Kendisile bir hususiyetiniz var mı?

— Bilâkis, muarefemiz vardır. Vaktile tesadüfen Avusturya ve Almanyada kendisile birlikte seyahat ettik.

— Siz bir vali olduğunuz halde Bekir Sami beye (miralay, Bursada fırka kumandanı) İsa paşadan tavsiyename almışsınız. Öyle mi?

— İsa paşadan Sami beye tavsiyename almadım, almıya tenezzül de etmem.

İsa Ruhi paşa celbolundu.

Reis — (İsa paşaya) beyefendi hakkında Bekir Samiye bir tavsiyename vermişsiniz, nasıl oldu söyleyiniz.

— Ben ne beyefendiye mektup verdim, ne de kimseye böyle bir söz söyledim.

İsa Ruhi paşanın bu sözlerinin reisin hiç hoşuna gitmediği simasında tekevvün eden izlerden anlaşılıyordu.

İsa paşa salondan çıkarıldıktan sonra reis Peyam - Sabah gazetesinin bir gün evvelki nüshasında Ali Kemalin "... Devri kadimin âsileri padişahı hal'ederlerdi; lâkin sarayı hümayunu yağmaya cür'et edemezlerdi..." sözünü sanki ta-

rihe muvafık bir söz gibi harfiyen tekrar ederek sordu [1]

— Yıldızda bulunan nukud ve mücevheratı niçin sayıp tesbit etmeksizin ciheti askeriyeye teslim ettiniz ?

— Evvelce söylediğim gibi nukud, mücevherat ve sairenin diğer bir yerde yani müsahip Nadir ağanın gösterdiği mahzendeki kasada bulunan paradan maadasının Selâniğe götürülmesinden önce bizzat Sultan Abdülhamit tarafından ekseri sepet nev'inden sandıklara koydurularak bir salona toplanmış olduğunu gördük. Komisyonun vazifesi, bulunacak nukudu derhal Harbiye nezareti veznesine naklettirmekten ibaretti.

Çünkü Hareket ordusunun İstanbula gelişinde maliye veznesinde para bulunmadığından bu ordunun iaşesinde hasıl olan müşkilât, galiba maliye veznedarı Halit beyin delâlet ve muavenetile istikraz edilen kırk, elli bin lira ile tehvin edilebilmişti.

Bu sandıklar içindeki eşyanın nukud ve mücevherat olduğu akşam üzeri anlaşıldıktan sonra Yıldız sarayının "küçük mabeyn„ denilen kıs-

---

[1] Uzak maziden misal aramağa hacet yok. Mahmut Celâlettin paşanın (Mir'atı Hakikat) namındaki tarihinde Sultan Abdülâzizin hal'ini takibeden hâdiselere dair olan malûmat bu sözü tekzibe kâfidir.

mındaki selâmlıkla harem arasında bulunan ahşap bir odada bırakılamazdı [1] çünkü tehlike vardı. Kutular içinde bulunan mücevherat sepet ve sandıklardan çıkarılıp yine o odada demir ve boş kasalara konularak komisyonun heyeti umumiyesi ve komisyona memur mebuslar tarafından mühürlenmişti.

Nukud ve evrakı nakdiye bulunan diğer sandıklar da heyetçe mühürlenerek Mahmut Şevket paşa ve makbuz senetlerinde imzaları bulunan diğer askerî ümera huzurunda Harbiye nezareti veznedarına teslim olunmakla beraber komisyon kâfi olan bu muamele ile iktifa etmiyerek Harbiye veznesine mahsus iki kâgir mahzenden birini tahliye ettirip mühürlü sandıkları oraya naklettirdikten sonra; sayıp, tesbit edileceği zaman huzurumuzda açılmak üzere mahzenin demir kapısını da mühürlemek gibi müfrit bir gayret bile gösterilmişti.

Âzadan Recep paşa: "bu nukudun tadat edilmemesi yolsuzdur, beyefendi.„ dedi.

---

[1] Divanıharbin 13 eylûl 1920 tarihli ikinci kararnamesinde beyan olunduğu veçhile divanıharbe celb ve isticvap olunan seccadecibaşı İzzet bey bal' gününün akşamı Abdülhamidin Çırağan sarayında ikamet ettirileceği zan ve tahmin olunarak bu nukud ve mücevheratı bizzat müşarünileyhin huzurunda kasalardan çıkarıp bu sandıklara doldurduklarını ifade etmiş olduğuna göre açılan kasaların boş oldukları hakkındaki sözlerimin sıhhati bununla da teeyyüt etmiştir.

— Evvelce de söylediğim gibi komisyonca saymıya, saydırmağa vakit ve imkân bulunmamakla beraber sonra tadat ve tesbiti temin edilmiştir; saymadan denize dökülmemiştir. Sizin gibi daha büyük rütbeli ricâli askeriye huzurunda devletin resmî bir dairesinin kâgir mahzenine konmuş ve onun kapısı da mühürlenmiştir ki bundan daha emîn bir yer, bundan daha doğru muamele olamazdı.

Maahaza evvelce söylediğim gibi komisyon resmen teşekkül etmiş idarî bir heyet olduğuna nazaran muamelâtında usule mugayir bir şey varsa kanunen muayyen olan merciinde tetkik olunmak iktiza eder.

On iki sene evvel cereyan eden bu işe vazife ve salâhiyeti muvakkat kanunla mahdut olan divanıharbin müdahalesi kanuna muhaliftir.

Reis eline aldığı birçok kâğıtları göstererek dedi ki:

Bunları Dahiliye nezaretinden getirttik: Nezarette bulunduğunuz zaman yazılan şifre ve açık telgraflardır. Okuyum da dinleyiniz:

SİVAS ve ANKARA VİLÂYETLERİNE

Evvel, âhir bildirildiği üzere Fransada lehimizde hâsıl olan mühim ve nâfi cereyanı takviye ve bundan memleketimizin menfaat ve selâ-

meti için istifade olunmak üzere, aşâir, ahali ve kuvâyı milliye ile Fransızlar arasında bizim taraftan taarruz edilmek suretile müsademeler vukubulması... buraya kadar okuduktan sonra sonuna kadar göz gezdirip aradığı şeyin bunda olmadığını anlayınca, bunu bırakarak şu telgrafı okudu :

HÜDAVENDİGÂR VİLÂYETİNE

Dıramalı Riza beyin Biga havalisinde bulunması oralardaki hâdiselerin tekerrürünü men için ittihaz edilmekte bulunan tedbirleri işkâl edeceği mutasarrıfın iş'arından anlaşıldığından mumaileyh hakikaten oralara gidecekse gönderilmemesinin fırka kumandanlığına tebliği.

19 mart 1920

Reis bu telgraf için de bir şey sormıyarak aşağıdaki telgrafı okudu.

HÜDAVENDİGÂR VİLÂYETİNE

Ertuğrul ve Millet yolu gazetelerinin ezhanı tehyiç edecek neşriyat ve tahrikâtından vilâyet dahilinde bulunan Ermenilerin korkmakta olduklarını ermeni merhasası hususî surette bildiriyor. Bu gazetelerin bilhassa şu sırada muzır tesirleri mucip şeyler yazmıyacaklarına emîn olmakla beraber Muhittin Baha ve Ziya Şakir

beyleri nezdinize celble itidal tavsiye ve oraca endişe edilecek bir şey bulunmadığını merhasaya tefhim ediniz. 19 mart 1920 [1]

ANKARA VİLÂYETİ VEKÂLETİNE

Bugün Urfadan alınan 13 mart 1929 tarihli telgrafnameye göre kuvâyı milliye ile Fransız askerleri arasında müsademeler vâki olmakta bulunduğu anlaşılıyor. İşgal kuvvetlerinin türlü, türlü ve iftiralarla menafii vataniyemizi ihlâle çalıştıkları şu günlerde bizim taraftan taarruz suretile o havalide yeniden hâdiseler zuhuru muzır tesirleri mucip olacağından oralardaki kumandanlara tebligat icrası lüzumunun Mustafa Kemal paşa hazretlerine tebliği 17 mart 1920

Reis, bu son telgrafı okuduktan sonra elinde kalan diğerlerini okuyup okumamakta tereddüt ediyor gibi durdu ve okumadı bile:

— Bu telgrafları birer cürüm eseri gibi okumanıza hayret ettim, dedim, bunlar birer memuriyet vazifesi, birer hamiyet lâzimesi olmak üzere yazılmışlardır.

Reis — Ankaraya yazdığınız telgrafta Mustafa Kemal paşanın rütbesi padişahın iradei se-

[1] Bu ehemmiyetsiz telgrafı buraya nakledişim divanıharbin hüküm ilâmında idamı mucip cürümlerin delillerinden biri olmak üzere zikredilmiş olmasından dolayıdır.

niyesile refedilmiş olduğu halde yine "paşa hazretleri„ diyorsunuz.

— Nazırlar nezaretlerince icra edilen muhaberelerin cümlesini kelime, kelime tetkik etmezler ve edemezler. Urfa ve Maraştaki Fransız askerlerine ahali, aşâir ve kuvâyı milliyenin bu sırada tecavüzde bulunmaları memleketimiz için muzır olacağı düşünülerek hem mahallî hükûmetlerine hem de Mustafa Kemal paşaya birer telgraf yazılsın demiş olacağım. [1]

Urfa ve Maraşa yazılan şifre telgrafların birinde (Fransızlar siyaseti değiştirdiler. Muhabere ve müzakere ediliyor.) demiştim. (Muhabere, Mustafa Kemal paşa ve müzakere Fransanın İstanbulda bulunan âlî komiseri, Mösyö dö Frans ile idi) Bunların neticelerine kadar bizim taraftan taarruz suretiyle Fransızlarla müsademede bulunulmaması tavsiye edilmişti. O zaman kuvâyı milliye müfrezelerinden birine kumanda etmiş olan Cebelibereket meb'usu Saip efendi tahminen on bir sene kadar evvel ve meb'uslara tevzi ettiği halde bana vermediği bir kitapta bu telgrafım: "....

---

[1] Urfaya, Maraşa yazılan telgraflar o zaman Harbiye nazırı olan Erkânı Harbiyei Umumiye reisi Mareşal Fevzi Çakmakla Harbiye nezaretinde bilmüzakere müşarünileyhin nezdinde ve gece yarılarında yazılmışlardı. Mareşal da icabeden komutanlara bu yolda tebligatta bulunmuştu.

oralarda galeyan eden hamiyyeti vatanperveraneye soğuk bir su gibi tesir ettiği...„ yolunda garip sözler bulunduğunu haber alarak Cümhuriyet Halk fırkası içtimalarından birinde bu telgrafın ne için ve kiminle beraber yazıldığını izah ederek aynı telgrafnameden dolayı hem Vahidüddinin teşkil ettiği divanıharpte, hem de bir cümhuriyet meb'usunun kitabında muahaze edilişimin çok tuhaf olduğunu söyledim. Saip efendi de hazırdı.

Ben Beyrut valisi iken jandarma mülâzimliği ile orada bulunmuş olan mumaileyh hakkımda o zamandanberi hürmet ve muhabbetle mütehassis olduğundan bahisle vukufsuzluktan neş'et eden bu yazısından dolayı af istemiş ve bazı gazetelerle bu hatâyı tashih etmişti.

Divanıharpte de sözlerime şöyle devam ettim:

Kalemde böyle yazılmış. Birçok emsali gibi bu telgraflar müsteşar tarafından da imza edilmiş olabilirlerdi. Yazılan şeyler mektupçu veya kalem mümeyyizlerine tarif edildiği esnada kelime kelime dikte edilmez. Şifre edildikten sonra ise ne yazıldığı bilinmiyerek emniyetle imza edilir. Maahâzâ böyle yazıldığından haberim olsa, hattâ bizzat kendim öyle yazmış olsam bile devletin menfaati ve memleketin selâmeti için (fetva ve iradei seniye ile isyanı ilân edilmeden ev-

vel Mustafa Kemal paşaya (paşa hazretleri) diye yazmak muahaze edilecek bir hareket olamazdı. Ben Niğdedeki evimi, bağımı, bahçemi tahrip ettirmesin diye şahsî bir ricada bulunmuyordum. Memleket için istiyordum.

Reis — Bunlar zaten âsi idiler. Fetva ve iradei seniye avam için, cahil halk içindir.

— İradei seniye bir sınıfa mahsus değildir ve olamaz da, umum içindir.

— Ertuğrul ve Millet yolu gazeteleri siz Bursada vali iken de intişar ediyorlar mıydı?

— Ertuğrul gazetesi ben orada valilik ettiğim zamanda da intişar ediyordu. Millet yolu ben oradan ayrıldıktan sonra çıkmaya başlamıştır.

— Bu gazetelerin sahipleri olan Ziya Şakirle Muhiddin Bahayı tanıyorsunuz demek.

— Tabiî tanırım. Hiç insan bir vilâyette vali olur da orada gazete çıkaran kimseleri tanımaz olur mu?

— (Reis birdenbire) Muhakemeniz hitam buldu. Daha diyeceğiniz bir şey var mı?

Ben — Suallerinize icabeden cevapları verdim.

— Buyurun dışarıda biraz bekleyiniz. Verilecek kararı tebliğ edeceğiz.

Ben "pekâlâ„ dedim ve çıktım.

Tahta perdelerle ayrılan üç bölükten birinde kararı bekliyordum. Kendi kendime: "Acaba verdiğim istida üzerine, kanuna mugayir olarak tazip ye tazyikte bulunmamaları hakkındaki iradeden dolayı mı muhakemem tefrik ve tâcil olundu?„

Diye düşündüm. Divanıharp reisinin Tercümanı Hakikat gazetesinin 11 temmuz 920 tarihli nüshasındaki mufassal beyanatı keserek cüzdanıma koymuş olduğumdan çıkarıp tekrar okudum. Bu mühlik divanıharp oyuncağının sonraki kararları tahlil edildiği sırada, okunması ıktiza edecek olan bu mürettep beyanatın bazı fıkralarını buraya naklediyorum:

— Dahiliye nazırı esbakı Hâzim beyin muhakemesinin icrasına başlandı mı?

Reis — Hâzim beyin muhakemesi uzun müddet devam edecek gibi görünüyor. Çünkü, Yıldızdan yağma edilen milyonlarca nukud ve eşyayı saireyi tamamiyle ve o zaman hâkanı mağfurun her hususça bîgünah olan sarayı hümayunu halkı ve bilhassa muhadderatı hakkında reva görülen mezalimin faillerini, zâhire çıkarmak lâzımdır.

Bunun içindir ki, o zaman Yıldız tahliye komisyonu riyasetinde bulunmuş olan nazırı sabıkın

muhakemesi maatteessüf uzun müddet devam edecektir.

Muhabir — İşittiğime göre Hâzim bey evvelce kuvâyı milliye ile münasebetlerde bulunmuş olduğundan dolayı divanıharpte isticvap ediliyormuş. Bu ne dereceye kadar doğrudur?

Reis — Kuvâyı milliye namiyle teşekkül eden cemiyet hakkında fetvayı şerifin isdarını mucip olan ve bugüne değin Anadoluda ve cihatı sairede ahvali müessife tevlidine sebebiyet veren ve yardım edenler hakkında takibatı kanuniye yapılması muktazi olduğundan bittabi isticvabına devam edilmektedir.

Muhabir — Telgrafhaneden, divanıharbinize birçok evrak celbolunduğunu işitiyoruz. Doğru mudur?

Reis — Divanıharp, o zaman nasılsa imha edilmemiş olan bazı evrakı telgrafhaneden celbetmiş ve bunların içinde tetkike şayan görünen telgrafların suretleri evrakı tahkikiyeye raptedilmiştir.

Muhabir — İkinci divanıharp âzasından süvari miralayı Cevdet beyin Yıldız meselesinden dolayı divanıharbe davet edildiği doğru mu?

Reis — Cevdet bey vaktile Kırkkilisede kumandası altında bulunan bir süvari livası ile

İstanbula gelerek Yıldız sarayı hümayununu muhasara eden kıt'alara iltihak etmiş ve kendisi de o zaman, Hâzim beyin riyasetindeki tahliye (vaz'ı yed) komisyonuna âza tayin olunmuş ve işin bidayetinden nihayetine kadar bu memuriyete devam etmiş bulunduğundan isticvabına lüzum görülmüştür.

Muhabir — Cevdet beyin nukud ve saire hakkında ne gibi müdahalesi olabilir ?

Reis — Geceleri sarayda sandıklara vaz'olunan nukud, mücevherat ve sairenin hepsinde mumaileyhin de mühürü bulunduğu söyleniyor.

Muhabir — Sandıkların nereye gönderildiklerine dair malûmat alınabildi mi ?

Reis — Şimdiye kadar cereyan eden muhakemeye nazaran bu kıymetli sandıkların muhteviyatı kâmilen bir kasaya konulmuş ve onun anahtarı da, Mahmut Şevket Paşaya teslim olunmuştur (yalan) bir de kâmilen banknot dolu ve fakat miktar ve cinsi malûm olmıyan sekiz, dokuz çantanın komisyon tarafından alınmış olduğu anlaşılıyor ise de muhteviyatı kime verilmiş olduğu hakkında isticvap edilenler ademi malûmat beyan ediyorlar. (Kâmilen Harbiye nezareti veznesine teslim olunduğu makbuzlarla sabit iken bu sözler hezeyandır.)

Yarım saatten ziyade bekledikten sonra "kararı yarın tebliğ edeceğiz„ denilerek hapisaneye iade olundum.

Akla, mantığa ve kanuna göre divanıharpten muzafferen çıktığıma kani idim. Çünkü biran için olsun bana korku verecek hiçbir sorguya muhatap olmamıştım.

İztırap nöbeti divanıharp heyetinin vicdanlarına geldiğini farzederek samimî hislerle seviniyordum. Hapisaneye gelirken kendi kendime:

"Reis kararı şimdi tebliğ edeceğiz demekte pek istical etti. Kolay kolay nasıl karar verecekler? Ne diyecekler? Ortada beş kuruşluk para cezasını mucip olacak bir cürüm bile yok. Cürüm bulunsa, sekiz dokuz sene evvel Beyruttan Dahiliye Nazırına çektiğim telgrafa kadar tahkika lüzum görürler miydi?

Ermenileri tedhiş edecek neşriyatta bulunmamaları hakkında Ertuğrul ve Millet Yolu gazetelerinin müdürlerine, muharrirlerine, vesayada bulunulması için Bursa valisine yazdığım telgrafı bir cürüm gibi muhakeme esnasında okuyup, "şu İngiliz zırhlılarının topları müstahkem bir şehir olmıyan İstanbula ne yapabilirler?„ demiş olduğum gibi saçmalar tertip ve isnada lüzum görürler miydi? Karar tebliğinin yarına

bırakılması zarurîdir. Zira böyle deli saçmalariyle bana bir ceza verseler bütün dünya güler, vermeseler "bu adamı 53 gündür niçin tevkif ve tahkir ettiniz?„ diye muahaze edileceklerini elbette düşünürler. İki aylık bir ceza verseler, yani mevkuf kaldığı müddet kâfi cezadır demek için de bir cürüm lâzımdır. O da yok. Binaenaleyh cezaya veya beraate karar vermekte âzanın reyleri birleştirilmemiş olması da muhtemeldi. Tevkifimde âzadan Recep ve Ferhat beylerin muhalif kaldıkları da malûmdur.

Bu masumane düşünüşlere bir şey daha iltihak etti. Her ne kadar divanıharpte vekil vasıtasiyle müdafaa memnu ve verilecek karar itiraz ve temyizden müstesna bulunduğu için: "Muhakeme hitam buldu. Biz seni şu, şu cürümlerle suçlu görüyoruz. Bunlara karşı kendinizi nasıl müdafaa ediyorsunuz?„ demeleri iktiza ederken "muhakemeniz hitam buldu„ daha bir diyeceğiniz var mı? gibi bir sualin münasebetsizliği âşikârdır.

Bu söz beraat ve ademi mesuliyet kararlarını hatıra getiriyordu. Maamafih bu son muhakemede bahsolunan maddeler hakkındaki beyanat müdafaalarını hulâsaten yazdım ve pullu bir müdafaaname şeklinde ertesi gün divanıharp reisine göndererek deftere kaydolunduğuna dair ilmühaber aldırdım.

* * *

26 Temmuz 1920 tarihli gazetelerde "atebei ulyâ„ ya yani padişahın yüksek eşiğine arzedildiği beyan olunan bu karar ne divanıharbin bana söylediği gibi ertesi gün, ne de müteakıp günlerde tebliğ edildi.

Bu son muhakemeden beş gün sonra (1 ağustos 1920 de) çıkan gazetelerde bermutat (Yıldız yağması) başlığı altında divanıharbin şu kararı yazılı idi:

"Yıldız sarayı hümayununda ika olunan yağma maddesinden dolayı maznunünaleyh olanlardan ferik Galip, Şevket Turgut, Miralay Pertev, Ali Riza, Hasan İzzet paşalarla esbak şehremini Tevfik, doktor Muhittin, süvari miralayı Cevdet, esbak Antep meb'usu Ali Cenânî, esbak Trabzon meb'usları İmadüddin ve İzzet, Maliye nezareti emlâki emîriye komisyonu âzasından Sezai, Paris şehbenderi esbakı Hüsnü, hesabatı atîka teftiş komisyonu reisi kaymakam Ali beylerin muhakemelerinin mevkufen icrası ve mumaileyhim ile zaten mevkuf bulunanlardan Hüsnü ve esbak Hudeyde meb'usu Hasan Riza paşalarla sabık Dahiliye nazırı Hâzim ve istihkâm binbaşılığından mütekait tüccardan Hamdi, miralaylıktan mütekait tüccardan Aziz Samih ve Maltada mevkuf bulunan esbak Sofya sefiri ve Dahiliye nazırı Ali Fethi ve gayri mevkuf bu-

lunan âyandan Ahmet Riza beylere ait ve müteallik ve mukaddema vefat etmiş olan Harbiye nazırı esbakı ve Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket ve Bahriye nazırı esbakı Arif Hikmet ve âyandan Sami paşalarla Beşiktaş belediye müdürü Şevket Cenâni beyin veresesine müntakil emvali menkule ve gayri menkulelerile bankalardaki mevduatlarının tahtı hacze alınmasına ve mumaileyhimînin cümlesinin ve bu maddeden maznunünaleyh olup cerâimi saireden dolayı divanıharpçe gıyaben idama mahkûm ve emvali mahcuz bulunan firarî Enverin mütarekeden şimdiye kadar icra etmiş oldukları ferağ ve intikal muamelelerinin ve bankalardaki mevdualarının nakil ve tebdil keyfiyetinin ileride ledettetkik muvazaaten vukua gelmediği takdirde icabına bakılmak üzere onların dahi haczedilmesine ve hemen muamelei hacziyenin ifası için Defteri hakani emaneti ile bankalara tebliğatı muktazıye icrasına bilittifak karar verildi.„

Kanun ve vicdanla hiçbir münasebeti bulunmıyan bu karar herkes gibi beni de hayrete düşürdü. Yıldız meselesine müdahaleye divanıharbi teşkil eden muvakkat kanun asla müsait olmaması şöyle dursun müruri zaman ve on iki senedenberi vukuu tevali eden umumî afvler dahi

takip imkânını selbetmiş olduğu halde bu işe divanıharbin keyfî surette müdahalesi, padişah Vahidüddin ve Sadrâzamı Damat Feridin arzularını tatyip için, bu adamlar bir müddet tevkif edilerek "yanlışlık olmuş diye, yahut bu meselenin takibi, hükümeti seniyyece muvafık görülmemiş„ olduğu itizarile kapatılıp cümlesinin tahliye edilecekleri zannında bulunduğumuz halde şu kanunî mânilere rağmen böyle bir karar ittihazı, bir eşkıya çetesinin dağlardan inip payitahta gelerek herkesin gözü önünde bîperva şekavette bulunmasına benzer. Maahâzâ benim tasarruftan menedilmesinden korkacak yalnız bir evimden başka malım, mülküm ve hiçbir bankada bir param bulunmadığından bu kararın bana bir tesiri olmadığını söylemiye hacet yoktu.

Bu kararı gazetelerde okuduktan sonra haciz için eve gelecek memurlardan korkulmamasını refikama bir mektupla bildirdim.

Hoca kıyafetinde bir yobazla birkaç polis memuru ve saire Erenköyündeki köşke gelerek ailenin ihtiyacından fazla zannettikleri beş altı okka sabunla misafirlere mahsus birkaç yatak takımını bir odaya koyarak kapısını mühürledikleri gibi yazı odasiyle telefon bulunan odayı ve salonun üç kapısından yalnız birini mühürlemişlerdir.

Ayasofya camii imamlarından olduğu sonradan öğrenilen bu yobaz refikama: "şimdiye kadar mühürlediğimiz evlerin çoğunda demir kasalar var; Hâzim beyin kasası nerededir?„ diye sormuş.

Hanım şu cevabı vermiş:

— Yalnız bir iki vilâyette valilik edip de ömrü oldukça müreffeh yaşayan ve evlâdü ayâline büyük miraslar bırakanlar var. Servet ve sâman edinmiye pek müsait vilâyetlerde on beş defa valilik eden Hâzim beyin de bir kasası bulunmak iktiza ederse de nerede bulunduğunu biz bilmiyoruz. Rica ederim siz arayıp bulunuz da biz de öğrenmiş olalım.

Bu imam bahçeden çıkarken bahçivana:

"Bu meyvalara, falana sakın el dokundurmayınız, ne varsa olduğu yerde çürüyecek„ demiştir.

Sadrâzam Damat Feridin Kafdağları kadar gaflar yaptığı malûm olup Londraya giderken sadarete tevkil ettiği Şeyhülislâm Dürrî zade Abdullah efendiye:

"Her ne sebep ve suretle olursa olsun avdetime kadar Hâzimin hapisaneden çıkarılmasına müsaade etmeyiniz„ diye kat'î bir emir verdiğini mevsuk surette öğrenmiştim.

Bunun sebepleri memleketimizin mukaddera-

tı ile alâkadar ve tarihimize geçmiye lâyık olduklarından meçhul kalmamaları için burada hikâye edeceğim.

Dahiliye nezaretinde bulunduğum esnada haftada bir defa çarşamba günleri Yıldız sarayına girerek padişah tarafından kabul olunurdum.

1920 martının otuzuncu salı günü çıkan mahut (Peyam - Sabah) ve (Alemdar) gazetelerinde: "Ahîren Biga kazası dahilinde kuvâyı milliyenin 12 köy yaktığı, birçok insanlar öldürdüğü ve bu köylerden muharip bir düşmandan iğtinam edilmiş gibi kaza merkezine yüzlerce hayvanlar getirilerek pazarda sattırıldığı...,, yolunda birer fıkra münderiç olmasından dolayı mabeyn başkâtibi Ali Fuat bey telefonla.

"Peyam - Sabah ve Alemdar gazetelerinde Biga hâdiselerine dair olan haberi gördünüz mü? Şevketmeâb efendimiz bu neşriyatın sahih olup olmadığını sual buyuruyorlar„ dedi.

— Gazetelerdeki o haberleri ben de okudum, dedim, sahih ise esefi muciptir. Fakat malûm olduğu üzere işgal kuvvetleri her tarafla muhabere ve muvasalemizi kestikleri için mahallerinden haber alamadığım gibi kaymakama yazdığımız telgraflarda Babıâli telgrafhanesinde bekliyorlar. Her halde mübalegalı bir haber olması ihtimali kuvvetlidir.

Bir saat kadar sonra Ali Fuat beyin yine telefonla:

"Bursada sabık müftü Ömer efendiyle diğer bazı kimselerin Anadolunun içerilerine nefyolunduklarından bahisle zati şahaneye şikâyet olunduğundan sahih olup olmadığını Efendimiz soruyorlar.„

Demesi üzerine şöyle cevap verdim:

"Bu adamlar hükümetçe değil oradaki fırka kumandanı tarafından teb'it olundukları evvelce nezarete vaki olan şikâyet üzerine vilâyetten alınan cevaptan anlaşılmıştır. Tafsilâtını yarın saraya gelince arzederim.„

Ertesi günü saraya giderek padişah tarafından kabul edildim. Ali Fuat bey de hazırdı. Şu izahatı verdim.

— Dün sual buyurulan iki meseleden birincisi hakkında Babıâlice de malûmat yoktur. Çünkü işgal kuvvetleri sair mahallerle olduğu gibi Biga kazasiyle de muhaberemizi tatil ettirdiler. Bursadaki teb'it meselesine gelince oradan Eskişehire gönderildikleri anlaşılan kimselerden Aziz efendi ile, sabık müftüyü tanırım. Aziz efendiyi Manastır vilâyetinde bulunduğum esnada hapisane müdürlüğüne tayin etmiştim. Mumaileyhten aldığım bir mektupta (mektubu göstererek) sabık müftü ve fes kalıpçısı Ahmet ve diğer

bazı kimselerin gûya Bursada emniyet ve âsayişi ihlâl edecek hâdiseler ika ettirebilecekleri zannile tevkif ettirildiklerinden ve Bursadan teb'it olunacaklarını haber aldığından bahisle tahliyelerini rica ediyordu. Bu maktup üzerine vilâyete şifre bir telgraf çekerek hakikati sormakla beraber gerek bu Aziz efendi, gerek sabık müftü ve fes kalıpçısı Ahmet gibi eşhasın öyle hâdiseler vukua getirebilecek nüfuz ve kuvveti haiz olmadıkları bence de malûm olduğundan tahliye ettirilmelerini, tavsiye ettim.

Validen aldığım cevapta bunların ciheti askeriyece tevkif ve telgrafımın vüsulünden evvel teb'it edilmiş oldukları bildirildi. Bursanın her halini bildiğim için bu tevkif ve teb'idin münasebetsizliğinden dolayı bunların Bursaya avdetlerine müsaade olunmasının kumandana tebliğini valiye yazdım. Böyle idarî tevkif ve teb'idin aleyhinde bulunduğum şu muhabere ile de sabittir.

Sabık müftüden başkalarının mağdur olduklarında şüphe yoktur. Çünkü onun için (Elceza mincinsülâmel) kabilinden bir muameledir.

Padişah taaccüp tavriyle:

— Sebep ? dedi.

— Çünkü efendim dedim, bu hoca çok yaramaz bir adamdır. Gümülcüneli İsmail efendinin valiliği esnasında (İtilâf ve Hürriyet) fırka-

sının heyeti merkeziyesi reisliğini deruhte ederek imzası altında mumaileyhe verdiği azil ve teb'it listelerinden biri valiye mahsus yazıhanenin çekmecesinde unutulmuş olduğu için bizzat gördüm.

İki uzun kâğıda yazılmış olan bu listede isimleri hizasına "İttihatçıdır hemen azl, veya hemen teb'it yazılmış olan memur ve ahali yüzden ziyade idi.

Memuriyet veya menfaatlerini muhafaza maksadile bizzarure İttihat yahut İtilâf fırkalarına intisap etmiş olan kimselerin bu zarurî intisaptan başka hiçbir suçları olmadığı halde azil ve teb'it edilmeleri herhalde zulümdür.

Padişah :

— Doğru.

Ben sözüme devamla:

— Ömer efendi vaktiyle başkaları için kazdığı kuyulardan birine düşmüştür. Müsaade buyurulursa bu münasebetle bazı maruzatta bulunmak isterim.

Malûmu şahaneleri olduğu üzere meşrutiyetle idare olunan memleketlerde hükümdarlar başvekilliği münasip gördükleri bir zata tefviz ederler, kabine âzasını beşvekil intihap ve hükümdar tasdik eder.

Fakat hiçbir başvekil intihap ettiklerini evvelce hususî surette hükümdara arz ile onun tensibine iktiran ettirmedikçe resmen arzetmez, yani hariçten bütün vekilleri başvekil intihap etmiş gibi görünürse de hakikatte hükümdarın tekaddüm eden rey ve tasvibi vardır.

Vahidüddin sözümü keserek:

— Ben, dedi, hiçbir suretle sadrâzamın intihaplarına karışmıyorum. Ali Rıza paşa kabinesinin istifasından sonra Salih paşa kabinesinde Dahiliye nezaretine yine sizin getirilmenizi arzu ettiğim halde, maahâzâ müdahale etmemek için Salih paşaya hiçbir şey söylemedim; sizi kendiliğinden intihap etti.

— Her ne surette olursa olsun, hakkımda müstahak olduğumdan çok ziyade ibraz buyurulan iltifat ve itimadı âliden dolayı zati şahanelerine minnettar olduğum için gerek zati hümayunları, gerek memleketimiz için hayırlı olacağını zannettiğim bazı mütalealarımı arzetmeyi bir lâzimei mahmedet sayıyorum ve bundan başka hiçbir maksadım yoktur.

— Buyurun.

— Malûmu şahaneleri olduğu üzere mütarekeden sonra İstanbulu işgal eden kuvvetler topumuzu, tüfeğimizi aldılar; İstanbul'da bir esir hayatı yaşıyoruz.

Müslümanlar, hassaten Türkler, haklarında her gün, her yerde, hattâ vapurlarda, trenlerde, tramvaylarda tahammül edilemez tecavüzlere, hakaretlere duçar oldukları gibi İzmire sokulan Yunanlıların, Anadolu'da ilerledikçe, zulümleri artıyor. Avrupa gazeteleri "artık Türkler öldüler ve mezara gömüldüler„ diye yazıyorlar.

Anadoluda kuvâyı milliye umulmıyan bir zamanda zuhur eden bir hayat eseridir. (Bu son sözü Meb'usan meclisinde içtima eden Müdafaai Hukuk grubunda da söylemiştim.) Gerek zati hümayunları, gerek devleti aliyyeleri için istinat edilecek yegâne kuvvet bundan ibarettir.

İşte buraya gelirken şu telgrafı aldım. İşgal kontrolünden her nasılsa geçmiş olan bu telgraf Adana vilâyeti dahilinde Haçin kazasından geliyor. Burada 80 Türkü kiliseye hapsetmişler kimbilir ne türlü vahşetle öldürecekler. Mezbahaya getirilmiş koyun sürüsü gibi ölümlerini bekliyen bu 80 kişi bizden imdat istiyorlor; bunları kurtarmak için kuvâyı milliyeden başka elimizde hiçbir kuvvet yok. Bu biricik kuvveti vücude getirenlerin âsi olduklarını ilân için tazyikte bulunan işgal devletleri mümessillerine ve diğerlerine, Yunanlılar İzmir ve diğer istilâ ettikleri mahallerde ika eyledikleri ve eylemekte oldukları mezalime karşı ırzlarını, mallarını,

hayatlarını müdafaa için kendi kendine teşekkül eden kuvâyı milliyeye (âsi) diyerek tenkile kalkışacak olursak efradı milleti biribirine taslit ederek öldürtmek bir padişah, bir halife için mümkün olmıyacağı malûmdur. Kuvâyı milliyenin âsi bir kuvvet olduğunun ilânını istiyenlere ırz, namus ve canlarının muhafazası için silâhlanan ahaliye âsi deyince bunları tenkil edecek elimizde başka bir kuvvet yoktur, cevabını vermekle beraber bu kuvvetin himaye ve tezyidi için tarafı şahanelerinden bütün valilere ve Babıâliye mahremane emirler vermek muvafık olur.

Vahidüddin yine sözümü keserek başkâtip Fuat beye:

— Söyle Fuat bey, söyle, Allah aşkına söyle, dedi, ben bu fikirde değil miydim? Bu heriflere (sadrâzam damat Ferit ve onun kabinesini teşkil edenlere) anlatabildim mi?

Padişahın bu sözünden istifade ederek

— Efendim, dedim, malûm olan gazeteler müttasıl Salih paşa kabinesinin bugün yarın düşeceğini, yeni kabineyi yine damat Ferit paşanın teşkil edeceğini yazıp duruyorlar.

Efendimiz Salih paşa kabinesinin çekilmesini arzu buyuruyorlarsa derhal istifa edeceği tabiîdir,

Fakat kabinenin yine Ferit paşa tarafından teşkili ehemmiyetle düşünülecek pek nazik bir meseledir. Ferit paşaya şahsen hiçbir husumetim yoktur. Hattâ ben onu hiç görmediğim gibi o da beni tanımaz. Devlet işlerinde hizmeti galiba otuz sene evvel bir müddet kâtiplikle Londra sefaretinde bulunmasından ibaret olan bu zat idare işlerine vakıf olmamakla beraber vilâyetlerimizi de bilmiyor.

Devlet ve memleketin menafiine uymıyan icraatından dolayı evvelce bütün vilâyetlerden pek şiddetli telgraflarla aleyhinde vaki olan emsalsiz tecavüzlere nazaran yine iktidar mevkiine gelirse buradan Anadolu vilâyetlerine verilecek emirlerin Üsküdardan öteye geçebilmeleri pek şüphelidir.

Ali Fuat beyle beraber huzurdan çıkarak başkâtip dairesine gitmek üzere vestiyerde paltolarımızı giyerken damat Ferid'in geldiği padişaha arzolunuyordu.

Bu mâruzattan iki gün sonra hususî surette nezaret dairesine gelen müşir Fuat paşa, aramızdaki muhabbet ve muhalesâta binaen:

— Evvelki gün dedi huzuru şahanede pek şiddetli maruzatta bulunmuşsunuz. Ef'al ve ekvalinizi hal ve zamanın icabatına uydurmanızı pederane ve hayırhahane tavsiye için geldim.

Maruzatımın bu kadar çabuk şayi olmasına taaccüp etmiştim. Padişaha her ne söylemişsem tamamiyle Ferit paşaya naklettiği anlaşıldı. Ferit paşanın, Bursa'dan çektiğim mahut telgraftan hasıl olan husumeti bir kat daha alevlendi. O telgraftan dolayı sevkedildiğim divanıharpten muzafferen çıktıktan sonra mabeyinci (esbak Defteri hakani emini) Refik beye Vahidüddine söylemek üzere Ferit paşa aleyhinde pek şiddetli maruzatta bulunmuştum. Feridin husumeti bunlardandı.

*

Yukarıda söylediğim veçhile padişaha takdim ettiğim istida benim düşündüğüm bir tedbir değildi. Ben cürüm nevilerinden sayılacak bir fiilin faili olmadığım ve divanıharpte sorulduğu anlardan başka zamanlarda bu meselelerle zihnimi hiç işgal etmediğim gibi bu yolda yalnız Vahidüddine değil hiç kimseye müracaat etmeğe taraftar olmadığım halde o istidayı bana damat Arif Hikmet paşa dostane maksatla yazdırmış bizzat padişaha takdim etmişti.

"Divanıharp ne kadar hainane hareket ederse etsin nihayet mahpus kaldığım müddete tekabül edecek cezayı mucip bir cürüm icat ve isnat etmekten başka ne yapabilirdi ? Bu ceza ise zaten çekilmiştir„ diyerek tesellimi buluyor-

dum. Şu hale göre Arif Hikmet paşanın telâşını vefakârlığının müfrit bir eseri olmak üzere telâkki ediyordum.

Müşarünileyhin benden teşekkür beklemediğini bilmesem hattâ şu birkaç kelimelik minnetdârâne sözlerimden bile mahzuz olmıyacağından emin olmasam şu andaki hudutsuz şükran hislerimi uzunca anlatmakla daha ziyade zevk duyardım.

Temmuzun 26 ncı akşamı, hapisane memurlarından biri odama gelerek: "Damadı şehriyârî Arif Hikmet paşa, sizi müdür odasındaki telefona çağırıyor„ dedi, gittim.

Paşa, otuz bu kadar senedenberi hertürlüsüne alışıklığıma rağmen tanıyamadığım bir ses ve kesik, kesik kelimelerle hal ve hatır sorduktan sodra:

"Divanıharbin hükmettiği cezayı zati şahanenin tahvil ve tahfif edeceğini başmabeyinci paşa telefonla tebşir etti. Şayet yarın divanıharp size teblığ ederse kararın mukaddimesinden tedehhüş etmiyerek nihayetini bekleyiniz. Yarın yahut öbürgün hapisaneye gelirim.„ diyerek telefonu kapattı.

Paşanın sesi pek değişmişti. Âdeta boğuktu. Ahvali ruhiyesinin uzun muhavereye müsaade etmediğini hissettim.

Demek oluyor ki divanıharp, bana dehşet verecek bir ceza vermiş: Padişah tahvil veya tahfif edecekmiş. Bu ceza ne olabilirdi? Mademki divanıharp bir cezaya hükmetmiş, herhalde tevkif edildiğim müddetten ziyade uzun bir cezaya mahkûm edilmiş olduğumda artık şüphe yoktu. Beş kuruş para cezasına bile razı olmıyan bir adam için ne kadar hafif olursa olsun her ceza ağır ve teessürü muciptir.

Fakat tedehhüş ne demek? Neden dehşete düşeceğim? Kürek cezası mı verildi de zati şahane kalebendliğe, yahut kalebendlik cezası verildi de nefy'e tahvilen tahfif edilecek, bunları ayrı, ayrı düşündüm. Bu cezaların hiçbirini tahvil ve tahfifte şahane bir ulüvvücenap bulunmadığından birtürlü yakıştıramadım. Bir padişaha yaraşan alelhusus benim gibi masumiyeti zâhir bir adam hakkında ancak (af) olmak iktiza ederken böyle ceza tahvil veya tahfif edilmesinden bir şey anlıyamıyordum. Bu tahvil ve tahfif ancak idam cezasına uygun geliyordu. Fakat buna aklen, kanunen imkân ve bu cezayı mucip olacak hiçbir sebep yoktu. Böyle bir hüküm verebilmek için divanıharbin reis ve âzası çıldırarak hey'etin deliler hastanesine nakledilmiş olmaları iktiza ederdi. Halbuki bunlar elyevm işgal altındaki bir binada böyle karakuş hükümleri vermektedirler.

Arif Hikmet paşanın bu pek açık ve o anlarda bana göre pek muğlak sözlerini kat'î surette halledemiyerek yahut halletmek istemiyerek yattım ve derhal uyudum.

Ertesi sabah refikam erkence hapisaneye geldi. Betibenzi atmış, göz kapaklarının kenarları kızarmıştı.

— Ağladınız mı ? dedim.

— Şiddetli bir nezleye tutuldum, cevabını verdikten sonra bir iki ca'li öksürükle beraber sanki akıyormuş gibi burnunu sildi.

— Müstahak görüldüğüm ceza her ne ise padişah tarafından tahfif edilmiş veya edilecekmiş, dedim, bugün, yarın bana tebliğ edilince mahiyeti anlaşılır.

Benden başka herkes ve refikam da idama mahkûm olduğumu bildiği halde hapisaneye geldikçe metanetini muhafaza ettiği gibi beni tedhiş etmemek için bu tahfife karşı da büyük bir memnuniyet eseri göstermiyordu.

— Evet, dedi sağolsun âlicenap Arif Hikmet paşa telefonla bize de tebşir etti. Tahfif edilen ceza ne ise inşaallah yakında o da affolunur.

Refikam gittikten sonra Yusuf Şetvan bey geldi. Merhabalardan sonra "alçak ve hayâsız divanıharp zatiâlilerini pek kötü bir cezaya mah-

kûm etmişse de çok şükür, zatişahane tahvil etmiş„ dedi.

— İdama değil mi ? dedim.

— Evet, cevabını verdi.

— Dün akşamdanberi haberim var dedim. Arif Hikmet paşanın telefonla ve pek ziyade heyecanla söylediği sözlerden anlamıştım.

Ben bu sözleri söylerken korku ve heyecan eseri göstermemeğe gayret ettim ; fakat muvaffak olduğumdan pek de emin değilim. Yusuf Şetvan beyin dediği gibi idam hakikaten kötü bir ceza, (idam) kelimesi kulağa bir söz, bir hava ihtizazı gibi değil dikenli bir cisim, kızdırılmış bir demir çivi gibi giriyor ve bu kelime birdenbire insana o kadar ağır geliyor ki omuzları üstüne birer büyük gülle konmuş gibi oluyor. Oturduğu sandalye gûya yaş ve yumuşak bir toprak üstüne konmuş olduğu için yavaş yavaş batıyor zannediliyor. Birdenbire âsap gevşiyor, tüyler ürperiyor, yüze muttasıl soğuk, sıcak hava dalgaları çarpıyor gibi oluyor.

Şu hislere rağmen Yusuf Şetvan bey idama mahkûm olduğumu ilk defa kendisinden işittiğimin farkına varmadı.

Bu idam icra edilse ben korkudan değil hayretten asıldığımın farkında olmıyacaktım.

Yukarılarda bir yerde daha söylediğim gibi ortada beş kuruş para cezasını mucip olacak bir cürüm yokken idama mahkûm olmak İstanbulun o günlerdeki feci ahvalini tasavvur ve tahmin etmek için kâfi bir mikyastır.

*

Akşam üstü biraz gezinmek için hapisanenin avlusuna indim. Muhayyel bir suikast meselesinden ve kuvâyı milliyeye silâh kaçırmak işinden dolayı onar sene kürek cezasına mahkûm olan binbaşı Cemal, Raşit ve Âdil beylerle bir borçluya kefalet etmek gibi insanî bir muamelesinden dolayı mahbus olan avukat Muslihiddin Şakir beye tesadüf ederek idama mahkûm olduğumu ve cezanın tahfif edileceğini söyledim.

— Biz bunu bir haftadanberi biliyor ve sizi gördükçe son derecede müteessir olduğumuz için avluya indikçe biz kovuşlarımıza kaçıyorduk, dediler.

Muslihiddin Şakir bey, idamımı muhik gösterecek bir ilâm yazdırmak için divanıharpçe maruf dört beş avukata müracaat ve beş yüz lira ücret teklif edilmiş olduğu halde hiçbirinin muvafakat etmediğini ve kendisine de bu hizmeti ifa ederse Harbiye nezareti hukuk müşavirliğine tayini va'dolunduğunu söyledi, hattâ

diğer bir divanıharp reisi tarafından Harbiye müsteşarına tavsiyeyi mütezammin verilen kart dö viziti de gösterdi.

*
* *

Pazartesi 8 ağustos 1920

Bugünkü İleri gazetesi "Hâzim bey hakkındaki idam kararının küreğe tahviline dair divanıharp kararı iradei seniyyeye iktiran etmiştir.„ diye yazdı.

Divanıharbin evvelki kararına mugayir, alelhusus, cezanın tahvil veya tahfifine dair ikinci bir karar vermesi kanuna uymıyacağından İlerinin sözlerindeki yanlışlık aşikârdı.

Ertesi gün çıkan ve divanıharp reisinin müreccah gazetesi olan (Tercümanı Hakikat) in 14154 numaralı nüshasında ve "Mustafa paşanın mühim beyanatı„ başlığı altındaki mürettep ve mufassal hezeyanlarının bana ait olanları ileride izah edileceği veçhile pek caniyane bir maksatla yazılmış olduğundan karilerimin dikkatle okumalarını rica ederek hayli mudhik olan hâtimesiyle beraber buraya naklediyorum :

"Dün nezdine izam ettiğimiz bir muharrimiz birinci divanıharbi örfî reisi Mustafa paşa ile berveçhiâti mülâkat etmiştir :

— Divanıharbinizde daha ne kadar muhakeme var ?

— Epeyce mühim bir yekûna baliğdir. Gördüğünüz veçhile mümkün olduğu kadar sür'atle iş gördüğümüz halde daha görülecek epeyce muhakemelerimiz var.

— Hâzim bey hakkında sâdır olan kararın müebbet küreğe tahvil edildiğini (İleri) gazetesi yazıyor doğru mudur? Hâzim bey hakkında verilen karar nedir ?

— Divanıharbimiz bîtarafane ve âdilâne hareket etmektedir. Hâzim beyin kuvâyı milliyeye muzaheret ve Yıldız yağması meselelerinden dolayı mevkufen muhakemesi cereyan etti. Divanıharp inceden inceye tetkikattan sonra kanaati vicdaniyesi dairesinde verdiği kararı ait olduğu makama takdim etti. İleri gazetesinde yazılan mezkûr havadisi ben de gördüm, fakat buna dair malûmatım yoktur.

"Hâzim bey hakkında verilen kararın hak ve adalete ne kadar muvafık olduğunu yakında matbuata tebliğ edeceğimiz kararnamede göreceksiniz. Yıldız yağmasında Bulgar eşkıyasından Sandeski, Paniçe bile bu yağmaya iştirâk etmişlerdir. Maateessüf gerek bu eşkıya ve gerek bunlardan daha bed tıynet olan birçok keçekü-

lâhlılar, [1] sureta Osmanlı, şeklen canavar fıtratında olan kimselerle beraber âlemi islâmiyet ve medeniyet nazarında vacibül'ihtiram olan Emîrilmü'minînin sarayına ceradi münteşire gibi girerek yağmaya koyulmuşlardır. Vacibüttekrim olan halifenin sarayına karşı küstahlığın bu derecesi şimdiye kadar görülmüş şeylerden değildir. Hâzim beyden sonra, Yıldız yağmasından dolayı mevkuf bulunanların muhakemelerine yakında başlıyacağız.

— Son bir sual efendim. Divanıharbinizde ita ettiğiniz hükümler hakkında zatî ve umumî ihtisâslarınızı beyan buyurur musunuz?

— Sualiniz pek mühim, malûmdur ki herhangi bir mahkeme muhafazai hak ve temini adaletle mükelleftir. Onun için hey'eti hükkâm daima bîtaraf ve erbabı namus ve istikamet zevattan intihap edilirler. Bizim divanıharbimiz hey'etinin de sırf kanaati vicdaniyesine tebean icrayı adalet eden zevattan müteşekkil olduğunda şüphe edecek bir sebep yoktur. Binaenaleyh verilen hükümlerin hak ve adalete mutabık olduklarına tam kanaatim vardır. Zatî ihtisâsâtıma gelince takdir edersiniz ki ben de insanım, elbette hem-

---

[1] Bu mel'un divanıharbin 7 eylül 1920 tarihli kararnamesinden: «... Ve keçekülâh giydirilmiş olan Mektebi Harbiye talebesi..»

cins ve hem nev'im olan bir insana en küçük bir ceza bile verdiğimde son derecede müteessir olurum. Fakat Cenabı Hakkın nizam ve intizamı âlem hakkındaki evamiri vacibül'itâası ve adaletin lüzumu tatbiki hakkındaki muktezayı insaniyet ve hamiyeti derpiş ederek her cürme göre lâzımgelen cezayı vermekte zerre kadar tereddüt etmem, hasbelbeşer bu mülâhazatla za'fı kalbime karşı sebat ve metanet tatbik ve ifaya âlet o'acağımı düşünmekle müteselli olurum. Hattâ maznuna karşı manevî büyük bir iyilik etmiş kadar uhrevî bir ecr ile me'cur olduğuma kanaat ve itimadım vardır. Nasıl me'cur olduğuma kanaat etmiyeyim ki bir takım etfali masume ve acezeye envaı zulüm ve şenaatte bulunan veya tahrik ve teşvikle fitne ve fesat ikaına sebep olan bir veya birkaç şahsiyetin Cenabı Hakkın "Elfitnetü eşeddü minelkatl„ emir ve işaretî Rabbaniyesine tebean tayini cezalarından çekinmiyorum. Veyahut za'fı kalb göstererek maznuna karşı sahabet etmiyorum. Benim vazifem kanaati vicdaniyem dairesinde adaleti tamamen tatbik etmektir. Bundan başka hiçbir şey bilmem ve tanımam.„

* * *

Tercümanı Hakikat, hem sabah, hem akşam

başka bir gazete görmediğim günlerde bizzarure okuduğum bir gazete idi.

Kim olduğu anlaşılamıyan bir şahıs tarafından bana verilmek üzere geç vakit hapisane kapıcısına verilmemiş olsaydı sair birçok numaraları gibi bunu da görmiyecektim. Maksadı sonra anlaşılan meçhul adam bu gazeteyi bana okutmakla ertesi gün cereyan edecek pek vahşiyane hareketlerin sebebini keşfe yardım etmiş olduğu için teşekküre şayan bir hizmette bulunmuş oldu.

Divanıharp reisinin "... İleri gazetesinde yazılan havadisi ben de gördüm; fakat buna dair malûmatım yoktur.,, sözü dikkatimi celbetti.

Aşağıda izah edileceği üzere divanıharp reisinin idam cezasını küreğe tahvil olunduğundan malûmatı olmadığını söylemesi bir gün sonra yapılan vahşiyane muamelenin tesirini şiddetlendirmek, beni idam ettiremiyecekleri anlaşılınca korkutarak öldürmek maksadından neş'et etmiştir. Maamafih bu alenî inkâra bakarak bu ceza tahvilinden ben de şüphe etmiye başlamıştım.

Salı 10 ağustos 1920

Sabah saat yedide uyandım. Dünkü kötü zanlardan, şüphelerden ve endişelerden zihnimde bir teessür bekayası yoktu.

Kahvaltı ile beraber sabah gazetelerinden üçü masa üstüne konmuştu. Dahilî, haricî ihtirasların neticesi olmak üzere Osmanlı imparatorluğuna feci bir son çeken zalim bir muahedenin imza edileceği bu meş'um günün sabahında çıkan gazetelerin zehirli mündericatını okumakta acele etmedim.

Kahvaltıdan sonra birini aldım. Bu gazete bittesadüf Peyam-Sabah oldu. Bu gazetenin birinci sahifesindeki büyük yazılı başlıklara bir göz gezdirdikten ve bunlar arasındaki (Yunan taarruzu) serlevhası zehirli birer mil gibi gözlerime battıktan sonra ikinci sahifeyi açtım. Beşinci sütunun başında aynı harflerle (idam hükmü) başlığını gördüm: "Bakalım yine hangi masumun kanına giriyorlar?„ diyerek okumıya başladım. Altıncı satırda bu hükmün masum kurbanı ben olduğumu anladım. Kararnamenin son satırlarına baktım: "... İşbu fıkarat ve mevadı kanuniye hükmüne tevfikan idamına ve rüfekai töhmeti haklarında muhakemeye devam edilmesine vicahen ve müttefikan karar verildi...„ satırlarını okudum.

Kararnamenin altında bu cezanın padişah tarafından küreğe tahvil olunduğuna dair usulen resmî bir tebliğ münderiç olmadığına nazaran Arif Hikmet paşanın aldatıldığına ve İleri gaze-

tesiyle Yusuf Şetvan beyin işittikleri rivayetlerin de asılsızlığına kani olmakta muztar kaldım.

Ne türlü cürümlerin faili olmak üzere öldürüleceğimi anlamak için bu zulüm ve mel'anet vesikasını tamamiyle okumağa koyuldum. Dahiliye nezaretinde bulunduğum sırada siyasî ahval hakkında Akşam ve İkdam gazetelerinin muhabirlerine beyanatım arasında: "... Tahakküm devirleri geçmiştir. İnsaniyet, insanlık kaidelerine mugayir hareketleri bundan böyle ve doğrudan doğruya kendisi müdafaa edecektir. Binaenaleyh bizim telâş ve heyecanımıza lüzum yoktur. Zaten adalet ve hak gibi insanî kaidelere mugayir kararlar yaşıyamazlar..."

Demiş olmak cinayetimi hikâye eden fıkrayı okuduktan sonra biraz durdum. Bu bir kanaattir ki, elyevm işgalleri altında bulunduğumuz düşmanlarımız da bu sözlerden kendilerine karşı bir hakaret mânası çıkarmazlar. İnsanların adaletlerine itimat beyan etmek idamı mucip bir cürüm sayılan bir memlekette, bir zamanda yaşamaktansa ölmek herhalde müreccahtır.

Bu karakuş kararı tahvil edilmemiş olduğuna göre şüphesiz idam edileceğim diye düşünmekte iken kapıda parmak tıkırtıları işitilerek "giriniz,, dedim.

Büyük kızımla damadım Salih Şehabeddin

ve müteakiben amcam oğlu Tahsin beyler geldiler. Bir iki dakika sonra gardiyanlardan biri gelerek hanımefendi (refikam) gelmek istiyormuş, dedi.

— Niçin sorduruyor, gelsin, dedim.

Sonra anlaşıldığına göre oğlum Celâlle refikam gazetelerdeki kararı görünce bu gibi kararların idamdan sonra neşredildikleri ve bunun altında ceza tahviline dair bir tebliğ bulunmadığı için beni idam edilmiş zannile hapisaneye gelemiyerek oraya yakın olan akrabadan Maruf beyin evine gelerek benim sağ olup olmadığımı anlamak üzere hizmetçiyi göndermişlerdir. Beş on dakika sonra oğlumla refikam da geldiler.

Hepsinin, beti benzi atmış, gözleri kızarmıştı. Ben ise herhalde metanetimi muhafazaya katiyen karar vermiştim.

Onları her zamanki gibi tabiî tavırlar ve gülümsemelerle kabul ettim ve "gazetelerdeki divanıharp kararını tamamile okumadım, okuduğum yerlerinde idamı ve sizin için ârı mucip bir cürüm görmedim.„ dedim.

(Askerî divanı temyiz müddeiiumumiliğinde bulunan damadım) Salih Şehabettin bey hiçbir kısmında cürüm değil, hattâ en hafif ve idarî ihtarı mucib olabilecek bişey de yok, dedi ? Bi-

lâkis takdire şayan hizmetlerinizden, meziyetlerinizden bahsolunuyor.

Celâl — "Baştanbaşa maskaralık, baştanbaşa hayâsızlık,, sözlerini ilâve etti.

Ben — Cezanın tahvil edildiğine dair bana bir şey tebliğ olunmadı, dedim. Salih bey, bugün tebliğ edilecek demek olur, dedi.

Bu esnada kapı önünde kalabalık toplandığı ayak seslerinden anlaşıldı. Hapisane memurlarından Namık efendi, beti, benzi atmış olduğu halde kapıyı açarak başını içeriye soktu. Birşey söylemek istediği halde yutkunarak söyliyemediğine delâlet eden bir şaşkınlıkla bana baktı ; fakat yine söyliyemedi. Nihayet kapıyı tamamiyle açarak oraya toplanan birkaç kişi arasındaki silâhlı bir askere beni gösterdikten sonra kapattı. Bu esnada Tahsin ve Salih beyler bir iki defa koridora çıkıp girdiler ve tahfifi ceza iradesinin buraya bir memur göndermek veya beni divanıharbe, yahut merkez kumandanlığına celbetmek suretiyle tebliğ edilebileceğini söylediler. Celâl oturduğu yerde duramıyarak daima ayakta hareketli bir halde bulunuyor ; Tahsin, arasıra başını iki tarafa çevirerek bıyıklarını avuçluyor, Salihin gözleri kapıya dikilip kalıyor. Kızım muttasıl ellerini uğuşturuyor; refikam şimdiye kadar muhafaza ettiği sükûn ve zahirî metanetle elindeki mendili evirip çevire-

rek sıkıyor, sanki bir feryada meydan vermemek için dudaklarını sımsıkı kapatarak yalnız burnundan nefes alıyordu. İşte böyle bir anda kapı birdenbire açılarak Namık efendi :

— Beyefendi, dedi, otomobil ile gelen asker tevkifhane müdür muavini Ali bey sizi istiyor ve acele ediyor.

— Hapisanede bulunan bir mahkûmun tevkifhanede ne işi olabilir ? dedim. Zaten tevkifhanede bulunmuş olsaydım mahkûm olunca buraya getirilirdim.

Salih — İradeyi tebliğ için merkez kumandanlığına götürecek demek.

Ben — Merkez kumandanlığına götürmek için tevkifhane müdür muavini gönderilmez.

Bu sözleri açık kapının önündekiler de işitiyorlardı.

Hapisane memuru Namık efendi :

— Aşağıda büyük kapının önünde duran tevkifhane müdür muavini : "Bir dakika içinde aşağıya insin„ diye bağırıyor, dedi.

— Pekâlâ, giyinerek ineyim pijama ile gidilmez ya, dedim, siyah pantalon ve siyah jaketatayımı giydim.

Yanımdakilerin hepsinin gözlerinden fışkırmıya müheyya duran gözyaşlarının beni de boğacak bir tufan yapmaması için hiçbirinin yüzü-

ne bakmıyarak ve hiçbir söz de söylemiyerek koridora çıktım.

Oda kapısından bir iki adım uzaklaştığım sırada arkamdan gelenlerden birinin: "Merkez kumandanlığına değil Askerî Tevkifhaneye götürecekler„ dediğini işittim. Bir ölüyü mezarından çıkararak hastaneye götürmek kabîlinden olan şu naklin asılmak için olduğunda artık şüpheye mahal yoktu. Divanıharbin idam mahkûmları hep oraya götürülmekte idiler. Urfa mutasarrıfı Nusret bey de hapisaneden oraya götürülmüştü.

Bu dar ve hayli uzun koridorda hapisane müdür muavinine mahsus ve kapısı açık olan odanın önünden geçerken aynanın sağında Namık Kemalin ve solunda Mithat paşanın tabiî cesamette yapılmış resimleri gözüme iliştiler. Kemal:

"Dünyada ne bulduk ki ölümden kaçılsın„

Ve Mithat paşa:

"Bu memlekete hizmet eden veya etmek hevesinde bulunanlar başka türlü bir âkıbet bekliyemezler„ diyerek bana bakıyorlar gibi duruyorlardı. Mithat paşanın Taifte boğulduğu kale odasının kirli duvarları, küçük pencereleri gözümün önüne geldiği sırada merdivenlerden iniyor ve beni belki yukarıdan kaçırırlar endişesiyle aşağıda sabırsızlanarak yukarıya çıkıp esvabımı giyerken odanın kapısı önüne kadar gelen ve

Kova Ali denen adam da beni takip ediyordu.

Beş on gün evvel hapisanede cereyan eden fecî bir vak'a beni bu adamdan nihayetsiz derecede nefret ettirmişti. Divanıharp mahkûmlarından Trabzon rüsumat müdürü Mehmet Ali ve, İttihad ve Terakkinin Edirne kâtibi mes'ulü Cemal Oğuz beyleri Maltaya göndermek üzere Arapyan hanına götürdüğü zaman yaptığı vahşeti hatırladım. Giyinmekte biraz geç kalsam bana da aynı muameleyi tatbik edeceğine hiç şüphe yoktu. O zavallıları götürürken iskarpinlerini nasılsa ayaklarına geçirmiye muvaffak olduktan sonra bağlarını bağlamıya müsaade etmemişti. Bu adamın istical ve tethişi tesirile Cemal Oğuz oğlunun adını bağırarak düşüp bayılmış olduğundan hakkında ne muamele edileceğini telefonla Divanıharp reisinden sorarak "ayağına bir ip bağlayıp köpek ölüsü gibi sürükliyerek götürünüz„ diye emir aldığı için iple değil fakat yarı ölü halinde kollarından tutup sürükliyerek aşağıya indirmişti. Çok şükür benim âsâbım onu böyle hareket ettirecek bir za'f eseri göstermedi.

Hapisanenin büyük kapısiyle yanındaki mahut ve müteaffin eski kadın hapisanesinin kapısı ve daha ilerisindeki kahvehanenin tenteleri altında bir hayli kalabalık vardı.

Aile efradının beni takip edebildiklerini tah-

min etmemekle beraber arkaya bakmıyordum. Birkaç dakika gecikmemden kızmış gibi homurdanmakta olan otomobile girdim. Süngüleri takılmış tüfekli askerlerden biri şoförün yanına, diğeri karşıma ve zabit sol tarafıma oturdular. Salih Şehabettin askerin yanına oturmak istediyse de müsaade edilmedi. Otomobil hareket edince kızımın:

— Hepimizi birden asınız, diye bağırdığını işiterek arkaya döndüm. Cümlesine bir son vedâ yapmak üzere mendilimi sallarken otomobil o zaman etrafında parmaklık bulunan parkın köşesinden Ayasofyaya doğru döndü. Kızımın feryadı Mithat paşanın resmini gördüğüm zaman hatırladığım birşeyi bana ihtar etti.

1912 de "memurlar, ahali, idarî islahat ve programı, merkeziyet,, haklarındaki mütalealarımı havi yazıp Tasviri Efkâr gazetesinde neşrettiğim makalelerden birinde memleketimizde daima şikâyet ettiğimiz rical kahtının sebeplerini tetkik ettiğim sırada: "Mithat paşa, Taif kasabasının sefil meskenleri arasında fena kabuklanmış bir çıban başı gibi yükselen kale harabesi içinde boğulmak için İstanbuldan götürülürken hangi vatandaş bir sahabet sesi yükseltmiye cür'et etmiş ?,, demiştim.

Ben Mithat paşadan daha bahtiyarım demek.

Velev kendi kızım olsun arkamdan bir bağıran, bir şikâyet feryadı koparan bulundu.

Otomobil iki, üç dakika sonra Adliye dairesinin arkasındaki tevkifhanenin kapısı içinde durdu. Kapıdan girdikten sonra zabit öne düştü. On beş kadar silâhlı asker beni yarım ay şeklinde ihata ettikleri halde avluya geçerek tevkifhanenin deniz cihetindeki kısmın üst katına çıkarılarak bir odaya konuldum.

Bu odanın mevkuf Hüsnü paşa ile diğer bazı paşalara tahsis edilmiş olduğunu sonra öğrendim. Hüsnü paşa orada idi. Beni görünce pek müteheyyiç oldu, ne yapacağını şaşırdı. Paşanın heyecanı sebepsiz değildi. İdam edilmek üzere oraya getirildiğimi biliyordu. Beni görür görmez yatağı üstüne attığı Peyam - Sabahta (hükmi idam) serlevhalı mel'un kararnameyi okuyormuş. İkinci muhakemeden sonra divanıharpten Hüsnü paşa ile bir arabada avdet etmiştik.

O zaman paşanın benzini pek morarmış görerek müteessir olmuştum, şimdi ilk nazarda bu marazî morluk zail olarak simasının ağarmış olduğunu görünce memnun oldum. Titreyen bir el ile işaret ettiği sandalyeye oturduktan sonra :

— Paşa hazretleri, dedim, sizi bu defa daha iyi bir halde buldum.

Paşa anlaşılmaz bir iki kelime mırıldandı.

Söz söylemekte çektiği müşkilât ve heyecanını bana anlatmamak için bir sigara ve kibrit vermekte istical ederek odadan çıktı ve bir daha gelmedi. Paşanın yüzündeki morluğun zail olmasının beni görmekten neş'et ettiğini ve yanımda duramıyarak kaçtığını anladım.

Odada yalnız kalınca idam kararının hapisanede okuyamadığım kısımlarını okudum. Kuvâyı milliyenin muharrik ve müşevviklerinden ve Yıldız yağmagerlerinin, yani divanıharp reisinin dünkü Tercümanı Hakikat'te münderiç beyanatında söylediği veçhile ben âyan ve meb'usan ile Ayastefanosta bulunduğum halde aralarında iki Bulgar komitesi reisleri de bulunmak üzere keçe külâhlı mektebi Harbiye talebesi ve Hareket ordusu efradının önayaklarından !!! olmak cürmiyle idama mahkûm olduğumu hudutsuz bir hayretle anladım. Yukarılarda bir kere daha söylediğim gibi böyle cürüm, böyle delâil, böyle hüküm ile insan öldürmekte maddî, manevî hiç bir maniaya tesadüf edilmiyen memlekette yaşamak zillet ve azabiyle muztarip olup durmaktansa her ne suretle olursa olsun ölüp kurtulmak, işkence müddetini kısaltmak demek olacağını düşünerek teselli buldum.

Hüsnü paşayı teheyyüçte iki sebeple haklı gördüm :

1 — Mücrim, masum kim olursa olsun idam olunacak bir bedbahtım müsellâh askerlerle kendi odasına getirilmesi.

2 — Padişahın takip ettiği maksada nazaran ben idam olununca arkadaşlariyle beraber kendisinin de aynı âkıbete uğrayacağında şüpheye mahal bulunmamasıdır.

Çünkü Yıldızdan Harbiye nezaretine naklonan nukud ve mücevheratın teslîm ve tesellüm zabıtnamelerinde imzası bulunmakla beraber Abdülhamidi Yıldızdan alıp Sirkeci garına götürenlerin başında bulunduğuna nazaran kendisine de yaklaşmakta bulunan ölüm için mücessem bir muhbir oluyordum. Bu kanaat ve tefekkür ne kadar sürdü bilemem. Gazeteyi tekrar elime alarak Halil Nihat beyin Ali Kemale hitaben yazdığı manzumeyi:

«Millete giydirdi cehalet külâh
Bilmiyerek sen de örersin çorap»

Mısralarına kadar okuduğum sırada yanında silâhlı iki askerle arsızın kapı önüne dikilen bir zabit kendisini takip etmemi işaretle anlattı.

Hemen kalktım mezbahaya giden bir koyun itaatiyle onu takip ettim. Çıktığım odanın yanındaki odanın kapısı açıktı. Hüsnü paşayı orada zannederek selâm vermek üzere baktım. Göremedim. Kimbilir nereye saklanmıştı. Bolu meb'-

usu Habip beyle ismini hatırlayamadığım diğer bir zat orada idiler. Beni görmemek için hemen yatarak elleriyle yüzlerini örttüler. Çıktığımız merdivenlerden yine avluya indik. Sağa dönerek avlunun köşesindeki demir parmaklıklı kapıya gittik. Kilidi açıldı. İçeride bu kapının tam karşısındaki büyük kapının demir parmaklıkları arasından birçok mevkuflar biribirini ite kaka bana bakıyorlardı. Önüme düşen zabit o tarafa gitmedi, ben onun gölgesi gibi idim. Sola döndük, küçük ve yine demir parmaklıklı bir kapının önünde durduk. Bunun asma kilidi evvelki gibi kolayca açılmadı.

Sanki "taş localar„ denilen bu münferit zindanlarda tâzip olunmama razı değil gibi açılmak istemedi. Fakat yüreğine saplanan küçük demir hiddetlenen zabit tarafından şiddetle çevrilince kapı müthiş bir gıcırtı ile bize yol verdi. Birkaç adım sağa gittikten sonra sola döndük. Burası ancak bir metre kadar genişlikte uzun bir koridor idi. Sol tarafta sıralanan münferit hücrelerden kırmızıya boyanmış olan kapısı üstüne beyaz boya ile (kapalı) yazılmış olan hücrenin önünde zabit durdu. Bizi takiben oraya gelmiş olan tevkifhane müdürü Habeş Yasin efendi muzlim ve abus yüzünde pek hafif bir tebessüm buruşuğu yaparak ve (byurun) diyerek beni içeriye soktu, ve tesadümün boğuk tarrâkasi içe-

ride ve koridorda mükerrer akisler peyda eden bir şiddetle hücrenin kapısını kapattı.

Bu dolambaçlı ve korkunç seyahatin son merhalesine geldiğim anlaşıldı. Hayli kalın tahtadan yapılmış olan bu küçük kapının üst kısmında 15×20 santimetre mesahasındaki delikten başka dünya ile münasebeti muhafaza edecek bir şey yoktu. Taşla, tuğla ile yapılıp her tarafı aynı renkte çimento ile sıvanmış olan bu hücrenin dışarıya bakmak mümkün olamıyacak derecede yüksekteki küçük penceresinden biraz ziya, biraz hava girmese insan diridiri, taştan oyulmuş bir lâhde konulmuş olduğunu zannedebilirdi.

İçinde, oturacak, yahut yatılacak bir hasır eskisi bile bulunmıyan bu pek çıplak zindanda bir saat kadar ayakta durarak ve yoruldukça, bir köşeye çömelerek şu fecî âkıbete hangi suçumdan dolayı müstahak olduğumu düşünmekte iken, kapı açılarak sahibi görünmiyen bir el, hasırı eskimiş olduğu için üstüne bir tahta parçası çakılmış küçük bir iskemle attı ve kapıyı kapattı.

Üç kilitli ve demir kapılardan sonra yalnız dışarıdan açılıp kapatılan bu hücrenin kapısı önüne silâhlı bir asker muhafız konulmuş olduğundan bu iyi yürekli Türk çocuğunun bana acıyarak kendi iskemlesini verdiğini anladım; memnun oldum. Bu iyiliği ondan başka kimse

yapamazdı. Herşeyden evvel muhtaç olduğum bu idi. Kapı derhal kapanmasaydı o kirli görünen temiz eli sıkarak teşekkür ederdim.

Kapının sür'atle açılıp kapanması merhametli askerin bu iyiliği mafevkinden korkarak gizlice yaptığını gösteriyordu.

Son saatlerini yaşamakta olan bir adamı, böyle tazipten kimin lezzet almakta olduğunu düşündüm. Bu vahşiyane muameleleri Ali, veya Habeş Tahsin kendiliklerinden yapmıyorlardı. Divanıharp reisi yaptırıyordu.

Günün birinde memleketimize adalet gelince bu hareketlerinin cezasını çekeceklerini düşünmiyorlar mı? Hayır, ne bir yarından korkuyor, ne bugün kimseden utanıyorlar. Bu korku veya utanmak olsa kabahat derecesinde de bir suçum bulunmadığı halde beni idama mahkûm ederek asılmak üzere getirip bu hücreye sokarlar mıydı?

Ondan ziyade tahmin ettiğim öteki hücrelerde üçer, dörder mahbus bulunduğunu ben buraya getirilirken kapılarından çıkan çıplak başlardan anlamıştım.

Bana hiçbir suretle yardıma muktedir olmıyan bu mazlumların bir çatı altında bulunmaları mezar komşuluğu kabilinden idi. Uzak, yakın hücrelerde, alelhusus dar ve uzun koridorda

cereyan eden sözler biribirine karışarak anlaşılmaz bir hamam uğultusu halinde kapının deliğinden içeriye dökülüyordu. Kâh iskemleye oturuyor, kâh bu iki, üç adımlık sahada geziniyor, niçin cebime küçük bir kitap komamış olduğuma teessüf ediyordum.

Bütün insanlarla alâkam kesildiği şu zamanda bilmem nasıl bir saikle maziyi düşündüm. Hâfızamın zaptedebildiği kadar çocukluktan başlayarak gördüğüm, geçirdiğim vak'alar sinema resimlerinden daha hızlı bir geçişle hayalimden geçtiler. Bu zindan hücresinden biraz daha karanlık ve başka türlü müteaffin ve yalnız çocuklara mahsus bir zindan demek olan ve Yasin efendi makamında, Musâ Fir'avni neslinden gelmiş zannedilecek kadar çocuk veya divanıharp reisinin mütekaddim bir eşi olmak üzere masum insan düşmanı bir hocası bulunan Niğdenin çocuk mektebinden başlıyarak galip düşmanlarımızın işgalleri altında bulunan İstanbulda cereyan eden elîm hâdiselere nazaran hassâs bir nazır için şu anda üstünde oturduğum zindan iskemlesinden ziyade ruhu tazip eden Dahiliye nezareti koltuğunu terkettiğim saate kadar geçen hayatımın en ziyade intıba bırakan hâdiselerini tekrar yaşadım. On dokuz, yirmi yaşlarımda Tanrıya hitaben yazarak Konya gazetesine der-

cettirdiğim bir gazelin şu mısraları bile hatırıma geldi :

Zalimleri ikdar ile sen azlem edersin
Mazlumu tezallümde dahi ebkem edersin

Niğdede, Konyada, Kastamonuda, İzmir ve Edirnede muhtelif memuriyetlerde ve Dedeağaç mutasarrıflığında bulunduktan sonra sırasiyle valilik ettiğim Musul, Manastır, Bağdat, Sivas, Ankara, İstanbul, Hicaz, Beyrut, Bursa, Trabzon vilâyetlerini hayalen dolaşarak Bağdatta vukua gelmiş olan bir hâdise üzerinde durdum.

Bu hâdise şudur : Defterdarlıktan Bağdat valiliğine tayin olunan Namık paşa is'afı mümkün olmıyan arzularını terviç edememesinden münfeil olan asker kaymakamlarından Mustafa bey, validen intikam almak gayretine düşer ; Namık paşanın her cuma gittiği camiin hatibini iğfal ederek, minberde, halifeye düa edildiği sırada hatip : "Hususan vali Namık paşa edâmallahü iclâleh..„ fıkrasını ilâve eder.

Zavallı Namık paşa ile beraber bütün cemaat mebhut ve mütehayyir kalırlar. Kaymakam bey hemen camiden çıkarak mabeyin başkâtibine evvelce yazıp hazırlamış olduğu şu ihbarnameyi telgrafhaneye götürür :

"Bağdat valisi Namık paşa bugün camide is-

mine hutbe okutturarak ilânı istiklâl ettiği hasbessadâka maruzdur ferman.„

Valinin azlolunduğu, ertesi gün kendisine tebliğ olunur. İşte beni idama mahkûm eden divanıharbin reisinin bu kaymakam Mustafa olduğunu, Bağdat eşrafından, hapishaneye gelen çadırcı zade Rifat efendi söylemişti. Bu hâdiseyi Bağdatta işitmişsem de bu mel'aneti yapan kaymakamın divanıharp reisi Mustafa paşa olduğunu bilmiyordum.

* * *

Kızımın Umumî hapisane kapısı önündeki feryadı hâlâ kulaklarımda çınlıyordu. Şu anda şüphesiz bütün aile efradı ve akrabam tevkifhane önünde toplanarak benden bir haber almak için bu tevkifhane cehenneminin tek başlı serberi [1] olan Habeş Yasinden merhamet dileniyorlardı. Bu manzara gözümün önüne gelince yanıma ansızın yıldırım düşmüşe döndüm, bütün metanetim sarsıldı.

Gözlerim kararadı. Kulaklarımda bir uğultu peyda oldu. Bu anî hâdisenin sersemliği geçince daha geçen sene valilikle Bursaya giderken padişahın :

---

[1] Serber, Yunan esatirinde cehennem kapıcısı olan üç başlı bir köpektir.

"Şimdilik Bursaya gidiniz, bakalım. İnşaallah bütün memleketimizi islah için tecrübe ve malûmatınızdan istifade edeceğiz„ dediği hâtıralar kafilesine iltihak etti.

Evet Anadoluda, Rumelide, Suriyede, Hicazda, İraktaki memuriyetlerimin mahsulü olmak üzere memlekete yarayabilecek ? tecrübelerim vardı. Oralarda kanuna, vicdana mugayir esbab ve muamelâtla kimseyi izrar etmedim; bilâkis Rumelinin karları, buzları arasında, Irakın çöllerinde, Mekkenin boğucu sıcakları, Suriyenin pek karışık ahvali içinde memlekete ve herkese nâfi' olmıya çalıştım.

Bu vilâyetlerin hiçbirinde beni şu feci akıbete müstahak görecek bir kimse bulunmadığından bunların cümlesinin beni bu alenî zulümden kurtarmak istiyeceklerinde şüphe yoktur. Yazık ki ben artık kimsenin muaveneti giremiyecek bir yerde bulunuyordum; daha sağ iken bir mezar hayatı yaşatan bu hücrede haşri bekliyen hassâs bir ölü gibi idam saatini bekliyordum. Meş'um mukadderat bu noktaya kadar geldikten sonra tekâmül etmesine kimse mâni olamaz. Ben zihnen böyle geçmiş hayat, yani eski rüyalarla meşgul iken epeyce zaman geçmiş. Aptesaneye gitmek ihtiyacı beni tazyika başladı. Kapının deliğine ağzımı yaklaştırarak bir, iki defa "arkadaş, asker„ diye çağırdım.

Bizim memleket memurlarının erzak kapısı gibi açılıp kapanmasından içeridekinin hiç dahli, tesiri olmıyan kalın, sağır kapıya iskarpinimin uciyle birkaç kere dürttüm.

Asker gişenin (deliğin) önüne gelerek:

— Ne istiyon? dedi.

— Oğlum kapıyı aç, dedim. Aptesaneye gideceğim.

— İzinsiz açamam.

— Kimden izin almak lâzımsa al, aç.

— Bir pusula yaz da müdüre yollayım.

— Yasin efendiye mi?

— Beli.

— Müdüre bir ricaname yazdım, bir çeyrek saat kadar sonra nefer gişeye gelerek:

— Efendi bana bah, kapıyı açacağım ayak yoluna gideceksin emme giderken, gelirken kimseye bir lâf söylemiyeceksin. Anladın mı?

— Anladım. Aç.

Kapı açıldı henüz nâtamam iken divanıharplerin günden güne çoğalan mahpuslarını, mevkuflarını mevcut hapisane ve tevkifhaneler istiap edemedikleri için lâğımları yapılmadan istimaline mecburiyet hâsıl olan, hattâ muslukları-na su akıtılmamış bulunan bu zindanın pek müstekreh bir haldeki aptesanesi bizim hücreye birkaç adımlık mesafede bulunduğu için kimse-

nin yüzünü görmeksizin gittim, fakat dönüşte koridorun nihayetindeki hücrenin kapısı önünde esmer bir delikanlının yavaş yavaş bana doğru gelmekte olduğunu gördüm.

Hücreme girdim. Kalın kapı evvelkinden daha şiddetli kapandı. Bütün dünya ile münasebetim bir kere daha kesildi.

Kapının önünden gelen, geçenlerin ziyadeleştiğini ayakkabılarının seslerinden anlıyordum. Çizmeli olan askerlerden maadası ya takunye, yahut ökçesiz tahta pabuçlu idi. Bir müddet sonra askerin kapı önünden uzaklaştığını ve dönmediğini çizmelerinin seslerinden anladım. Gişeye yanaştımsa da bir şey göremedim. Bir aralık sol taraftan ancak işitilebilir bir ses:

— Bu kapalı locaya mutasarrıf Nusret bey kondu, asıldı. Hafız Abdullah kondu, o da asıldı. Sen de asılacaksın, dışarıda gömlek dikiliyor, dedi. Bu sözleri bana söyletmekteki alçaklığın mucip olduğu hayretle susarak hiçbir cevap vermedim.

Filhakika on gün evvel Hafız Abdullah ve beş gün önce Nusret bey asılmışlardı. Oldukça kötü bir sülüs yazı ile duvara yazılmış olan (Essabrü miftahülferec) ibaresinin yazısı ve bir imlâ yalışı münasebetlerile Hafız Abdullah tarafından yazılmış olduğunu zannetmişsem de Akşam gazetesinin 28 teşrinievvel 1920 tarihli

nüshasında tafsilâtı münderiç olduğu üzere (Hayran baba) lekabı verilen zavallı Hafız Abdullahın orada geçirmiş olduğu işkenceli günlere, gecelere nazaran kendisi ümide, teselliye değil rehakâr gibi ölüme intizar ettiği anlaşıldığından bu ibareyi onun yazmış olması ihtimali zayıfladı. Kapının sağ tarafındaki: "Burası tarihin dönek mahallidir„ Urfa mutasarrıfı Nusret bey tarafından yazılmış olduğunda şüphe yoktur. Bu mazlum genç ile umumî hapisane bitişiğindeki hapisanede kırk gün kadar birlikte bulunmuştuk. Zalim divanıharbin idam kararında sayılan cürümlerin, alelhusus şenî fiillere müteallik tenkitlerin tasvir ettiği şahısla Nusret bey arasında bir benzeyiş bulamamıştım.

Gişeden söylenildiği veya söylettirildiği veçhile bu iki masum maslubun son gecelerini bu hücrede geçirdikleri anlaşılıyordu. Benimki de burada geçecek demek. Hapisanedeki yatağımı buraya getirmeğe acaba müsaade ederler mi ? Meçhul şahsın dediği gibi dışarıda gömlek dikiliyorsa belki bugün, şimdi asarlar; yatağa hacet kalmaz. Fakat bir mahkûma sen idama mahkûm oldun hüküm bugün yahut yarın icra edilecek son bir arzun var mı? Ailenle görüşmek istemez misin? Diye sorulmaz mı? Böyle bir sorgu bizde âdet olsa Hafız Abdullah efendiye de so-

rarlardı ve o da başka bir yerde mahbus bulunan kardeşile görüşmek isterdi. Bu nasıl memleket! İnsan mahkûm olduğu cezanın icra edileceğini de bilmiyor. Duvara ben de birşey yazmak istedim fakat bugün asılmazsam gecenin üç sülüsüne yakın bir kısmını böyle küçük bir iskemle üstünde geçirmek azabını tahfif için yegâne iştigal sermayesi bu yazacağım sözlerden ibaret olacak.

Bunu şimdiden yaparak gece esneye esneye ölümü beklemek doğru değildi. Duçar olduğum şu zalimane ve vahşiyane muamelelere bir başkası maruz olup ta ben onun hissiyatını tasvir edecek olsaydım mübalegalarla hakikatten hayli uzaklaşacağımı anladım.

Ölüm korkusunu büyüttükçe büyütecek onu târif edecek kelimeler bulamıyarak terkipler icadına kalkışacaktım.

Halbuki ölüm korkusu, yaklaştıkça büyüyen yükselen dağlar gibi değil bilâkis takarrüp edildikçe küçülen bir korkudur.

Tahaffuza imkân bulunmıyan bir belâdan korkmak ikinci bir belâ olduğunu düşününce cesaret, metanet artıyor.

Nusret ve Hafız Abdullahın son gecelerini burada geçirdikleri anlaşılınca sanki üzerlerinde bulunan bir perde kaldırılmış gibi hücrenin du-

varları, kubbesi başka türlü görünmiye başladı.

Duvarların badanalarında ihmalkâr fırçaların bıraktıkları izler, uzun, kısa sıva çatlakları, iri kum taneleri, yandan mâilen giren ziya ile her görünüşte başka birşeye benziyen karikatür heyulâları teressüm ediyordu. Bir örümceğin pencerenin köşesine yaptığı ağın merkezine çekilip hiç kımıldanmıyarak oralarda dolaşan bir sineği tarassut ettiğini görünce vaktile Fransız edipleri-nden Paul Pelisson'un Pastille zindanında kitap, kalem, kâğıt gibi vakit geçirebileceği şeylerden de mahrum edildiğinden dolayı bir örümceği kendine alıştırarak eğlendiğini gören zindancının örümceği çiğneyip öldürmesinden pek müteessir olan zavallı Pelisson'un: "Örümceğimi öldüreceğinize kolumu kırmanızı tercih ederdim„ dediğini ve meşhur şair Leconte de Lil'in bu hâdiseyi benimsiyerek yazdığı manzumedeki şu mısraları hatırladım:

«Un geôlier au coeur dur, au visage sinistre,
Indigné du plaisir que goûte un malheureux.
Foule aux pieds son amie et l'écrase à ses yeux.»

Ben burada bir örümceği kendime alıştıracak kadar kalmıyacağım gibi kalmak da istemem. Bastonumla sineği oradan kaçırıp dışarıya uçurmağa çalıştım, fakat, ben onu kurtarmıya çabaladıkça o, tehlikeli tarafa gidiyordu. Bizim o-

sıralardaki idare ve siyaset tarzlarını taklit etmemek için sineği herhalde o da düşmanını bilir diyerek maksadın aksini intaç edecek bir himayeden vazgeçtim. Pencerenin çerçevesi açık olmakla beraber üst tarafa doğru mailen açıldığından giren hava kubbedeki örümcek ağlarını tahrik ederek kapının üstündeki menfezden çıkıp gittiği için ağır ve rutubetli bir hararet hakikaten tahammül edilemez bir derecede idi.

Müteharrik çerçeveyi iki yandan idare eden râbıtalar kaldırılıp tersine çevrilirse hava yere kadar inerek aşağıda bir hava cereyanı peyda olması tabiî ise de bizim küçük iskemlede, üstüne çıkılarak böyle bir ameliye icrasına dayanabilecek metanet yoktu.

Asılacağım esnada hazır bulunacak kimselere söylemek istediğim sözleri cebimdeki küçük blok notun iki yaprağına yazdım :

"Efendiler dünkü gazetelerdeki divanıharp kararını okumuşsanız benim, vatanımı sevmekten başka bir suçum olmadığına sizce de kanaat hâsıl olmuştur. Bütün ömrüm memlekete hizmetle geçti, idamım da âtiyen vatana nâfi olacağı için emin olunuz ki memnunen öleceğim. Çünkü memleketin gerçek evlâdı bundan böyle mahkeme namiyle mezbaha teşkiline razı olmıyacaklardır.

Daha yazacaktım, fakat kapı birdenbire açıldı, bir gardiyan:

— Kapının önünde duran bir zabit seni oraya çağırıyor, dedi.

Bloknotu cebime sokarak gardiyanı takip ettim.

Beni istiyen sıhrî akrabamdan yüzbaşı Fikri olduğunu kapının demir parmaklıkları arasından gördüm.

Mumaileyh beni görür görmez demir parmaklıklar arasından buruşuk bir gazete sokarak: "Tahfifi ceza iradesi hakkındaki resmî tebliği havi (Takvimi vekayi) resmî gazete„ dedi.

— Okuyunuz, dedim.

Bu sırada karşıdaki büyük kapının demir parmaklıkları arkasına birçok mahbuslar toplandıkları gibi bizim hücrelerin sakinleri de benim arkama toplanmışlardı. Fikri yüksek sesle okudu:

TAHFİFİ MÜCAZAT

"Dahiliye nazırı esbakı Hâzim beyin kuvâyı milliye namiyle müteşekkil cemiyeti bâgıyenin muharrik ve müşevviklerinden ve Yıldız sarayı hümayunu yağmagerlerinden olmak üzere mücrimiyeti cihetile idamına dair birinci divanıharbi örfiden vicahen verilen hüküm mumaileyhin müddeti medide şuabatı idarei devlette hizmeti sebketmesine ve sinni de şeyhuhate takarrüp eylemesine terahhumen zikrolunan idam ceza-

sının küreğe tahvili hususuna iradei şefekat mutadei hazreti hilâfetpenahî şerefmüteallik buyurulmuştur.„

Takvimi Vekayi, numara 3926, 10 ağustos 1920.

Kıraat biter bitmez arkamdan ve karşıdaki kovuşlardan yükselen " çok yaşa „ sesleri kesildikten sonra Fikri gazeteyi bana verdi ve tahminim veçhile bütün aile ve akrabamın kapı önünde bulunduklarını söyledi.

Tahfifi mücazat iradesi, beni idam kararı kadar kızdırdı. İdam kararını herkim okursa sürü, sürü lâflar içinde kanunen memnu bir fiil bulunmadığını görerek bunu yazana, imza edenlere, gazetelere bastıranlara lânet eder geçer, resmî gazetenin şu birkaç satırını okuyanlar, idam kararnamesini görmemişlerse aldanacaklar, "Yıldız sarayı yağmagerlerinden olmak mücrimiyeti cihetile idamına...„ fıkrasına bakarak "hiç sebepsiz insan idam olunur mu ? Az, çok birşey var„ diyerek şüpheye düşecekler ?

Arka tarafıma toplanmış olan, hiçbirini tanımadığım, yalnız don, gömlekli, yahut gecelik entarili (taş localar) sakinleri dar koridoru geçilmez bir hale getirmişlerdi. Herbiri bir suretle memnuniyetini ibraz için bağırıyor, yeni hayatımı tebrik ediyor, bazıları ellerimi öpüyorlardı. Elimdeki gazeteyi göstererek :

"Bu ibarelerle affolunmaktansa Nemrut Mustafanın karariyle ölmek evlâdır„ dedim.

Enver namında bir yüzbaşı olduğu sonra anlaşılan gecelik entarili bir zat kolumdan tutup hürmetkâr bir tavır ve lisanla hücreme davet ederek:

— Aman beyim dedi, içimizde casuslar var, bunlardan biri dün çıkarıldı bu sabah pek erken bir başkası sokuldu. Biz hafiyeleri, daha içeriye girerken görmeden tanıyoruz. Çünkü bizi aldatmak maksadile onları "eşek oğlu eşek, köpek oğlu köpek„ diye söverek getiriyorlar, onlarda: "Böyle hükümetin Allah belâsını versin„ diye homurdanıyorlar. Bu sabah getirdiklerini bir aralık size gösteririm.

Enver bey mahbus arkadaşlardan ve beyaz gecelik entarililerden üç zatı: Asker kaymakamlardan muhterem Hüsamettin bey, binbaşı Arif bey, Sarıyerdeki Pertevniyal mektebi müdürü Aziz bey diyerek bana takdim etti. Zaten bu tevkifanede bulunmuş olsam bile küreğe mahkûm olunca umumî hapisaneye naklolunmam lâzımgelirken bu yolda bir muamele eseri göremediğimden aftan sonra yanıma gelip ne emredersem ifasına hazır olduğunu söyliyen müdür Yâsin efendiye haber göndererek sordum:

"O yolda henüz bir emir almadığı„ cevabını aldım.

Hüsamettin bey beni bulundukları hücreye davet ve kahve ikram etti. Muallim Aziz bey de oraya geldi ve şu sözleri söyledi :

— İdama mahkûm olduğunuzu birkaç gün evvel büyük esefle işittik ; müteakıben zati şahanenin affettiği veya edeceği rivayet edildi. Lâkin bu sabah idam kararının afsız neşredilmesi ve biraz sonra sizin buraya getirilerek o müthiş locaya konulmanız bizi pek meyus etmişti. Çünkü Hafız Abdullah ve Nusret bey de oraya konulmuşlardı. Yalnız garip bir hâdise bize ümit veriyordu. Çok şükür ümidimiz boşa çıkmadı. Bu iki mazlumun o locaya konulmalarından evvel ve salbedilecekleri gece tevkifhaneye iki baykuş musallat oldular. Sabahlara kadar muntazam bir nöbetle öterek bizi korkuttular. Hamdolsun bu gece o meş'um kuşlar gelmediler.

Akraba ve ehibbanın müracaatleri üzerine bazı ricali devlet taraflarından da vukuu anlaşılan teşebbüslere, ricalara rağmen bu geceyi taş locada geçirmemenin çaresi bulunamıyacağı tahakkuk etti.

Bir aralık Enver bey yanıma gelerek:

— Demin söylediğim casus son locanın önünde duruyor dedi.

Kapıdan baktım. Aptesaneden avdet ederken bana doğru gelen delikanlı idi. Bir saat kadar

sonra yine bu Enver bey "o casus çıkarıldı ; artık ne isterseniz yüksek sesle söyliyebilirsiniz.„ dedi. Ve bir ay sonra tevkifhaneden tahliye olunarak beni ziyaret için umumî hapishaneye gelen Enver bey bu casusun isminin (Süleyman Kemal) olduğunu ve bir müddet merkez kumandanına casusluk ettikten sonra esrarengiz bir hâdise olan Koltukçu Fuat vak'asında katledildiğini söyledi.

Geceyi burada geçireceğim tahakkuk edince hapisanedeki karyolamı getirttim. Pencere çerçevesinde evvelce icra etmek istediğim halde muvaffak olamadığım ameliyeyi karyola üstüne çıkarak kolayca yaptım.

Bunu gören mevkuflar kendi hücrelerinin ve koridorun pencere çerçevelerini çevirerek hava cereyanının aşağıya indirilmesinden istifade ettiler ve "siz muztarip oldunuz amma sayenizde biz daimî hamam hayatı gibi bir azaptan kurtulduk.„ dediler.

*

Gecenin birkaç saatini kaymakam Hüsamettin beyle arkadaşlarının hücrelerinde müsahabe ile geçirdikten sonra mezarıma avdet ettim. İlk defa hapsedildiğim kadın hapisanesinde olduğu gibi burada elektrik bulunmayıp yalnız koridora konulan küçük bir petrol lâmbasile iktifa oluna-

rak hücrelerin karanlık bırakıldıkları anlaşıldığı için dışarıdan getirttiğim bir mumu kibrit kutusu üzerine dikerek mahut iskemle üstüne koyduktan sonra soyunup yatağa uzandım.

Hücrede kapalı kaldığım takriben üç buçuk saatin kısmı küllisini ayakta geçirmek beni hayli yormuş olduğundan yataktan mahzuz oldum.

İki sene kadar önce irtihal eden oğlum Hasanı hatırlamadığım hiçbir saat yoktur. Hergece uyurken, her sabah uyanırken gözümün önünde son ve ilk teressüm eden şey onun hayali olduğu gibi bu delikli lâhd içinde sağ insanlarla ihtilâttan menedildiğim saatlerde onun çok hazin hayali daima yanımda idi. Bugünkü hayat hâdiselerine muvakkat bir ölümle nihayet vermek için yatar yatmaz yine bu hayal kapının arkasına dikildi.

— Hasan, dedim ve onun aksi ruhumda titreyen sevimli sedasiyle :

— Efendim, baba, dediğini işitir gibi oldum.

Bu "efendim baba„ yı işitmiye, ah, ben ne kadar mütehassirim! Bilmem nasıl tarif edeyim? Bazan bu hasret beynimde bir elektrik kıvılcımı gibi yakarak dolaşır, kulaklarımın en ince damarları karıncalanır, (bu efendim baba) yı onun sesini taklide üzenerek bizzat ben söyler,

kendi kendimi, kendi kulağımı aldatmıya çalışır, kendimden geçerim.

Yaşlar fışkıran gözlerimin önünde tirtir titriyen kollarımın üstünde sönen bu bir melek gibi güzel çocuğun öldüğüne, artık onu bir daha göremiyeceğime kalbimi, ruhumu, mevcudiyetimde ona âşık, mütehassir olan şey ne ise işte onu bir türlü inandıramıyordum.

Hasan ölünce ben nasıl yaşıyabilirim? Madem ki ben sağım Hasan ölmemiştir. Bu kâbuslu bir rüyadır. Yazık ki ben uyanamıyordum. Hattâ tevkif ve türlü, türlü tazip ve tahkir edilişimi ve nihayet idama mahkûm oluşumu ve bütün bu müthiş şeylere karşı sabır ve metanetimi rüya hâdiselerinden sayarak uyanmak istiyordum. Fakat uyanamıyordum. Yalnız uyur, uyanırken değil hattâ asılırken son sözüm (Hasan) olacak, onun hayalini temaşa ede, ede ölecektim.

Ey aziz okuyucu! Düşünür bir deli, herşeyden iğrenmiş bir gönül, hayat elemlerinden muztarip bir ölü, veya kalbinin, dimağının çürüdüğünü duyan, anlıyan bir diri tasavvur et, işte o, benim, benim ruhum, benim kalbimdir.

Uyku ile uyanıklık arasında bulunduğum bir sırada kapının yanında duvara "burası tarihin dönek mahallidir„ ve pencerenin altına "Essabrü miftahülferec„ ibarelerini yazmış olan Nusret

beyin ve hafız Abdullahın maslup şekilleri pencereden aksettirilmiş gibi duvarda teressüm ettiler. Biraz sonra bunlar sinema resimlerine döndüler: Nusretin göz kapakları açılıp kapanıyor ve her ikisinin ayakları ine çıka, yahut uzaya, kısala hâlâ hayat eseri gösteriyor ve uzun gömlekleri rüzgâr tahrikiyle vücutlarına temas ettikçe bacakları teressüm ediyorlardı. Bu hayalî resimler aşağı, yukarı inip çıkar, sağa sola sallanırken mumu söndürüp gözlerimi yumdum; fakat pek çabuk uyuyamadım. Dışarıda, içeride bütün sesler kesilmiş, tam mezar karanlığı ile beraber onun sükûn ve sükûtu da hâsıl olmuştu. Yalnız uzun fasılalarla dışarıdaki nöbetçi muhafızların ıslıkları veya onların düdüklerinin titrek sesleri pencereden içeriye girerken hücrenin koyu karanlığını yırtıyorlar gibi oluyordu. Böyle dünya ve mafiha ile bütün alâkası kesilerek karanlık bir boşluk içinde bulununca daha iyi düşünüyordum. Düşünüşüm bir nevi rüya gibiydi.

Artık ben dokuz, on saat evvelki Ebubekir Hâzim değilim. O, Nemrut Mustafa isimli bir cellâda öldürtülmüştü. Her mahkûm ceza tahfifine veya affa mazhar olmaz, nasıl ki zavallı, Nusret masum olduğu halde asılmıştır. Kendisiyle kırk bu kadar gün kadın hapisanesinde bulunduğumuz zaman bana bütün memuriyet hayatını

hikâye etmişti: Onu şümulünden mahrum eden af ve tahfif beni de mahrum edebilirdi. Geçen sene: "vukuf ve tecrübelerinizden memleket için istifade edeceğiz„ diyen padişah beni prangabend olarak ömrümün sonuna kadar (hidematı şâkka) cezasına [1] nasıl müstahak gördü bilmem. Evet, Ebubekir Hâzim, jurnalcı Mustafanın reislik ettiği divanıharbin kararile öldürülerek dilsiz bir nisyan mezarına gömüldü. Ben kürek mahkûmu sıfatiyle onun hayatı bakiyesini ikmal edeceğim.

Dün akşamdanberi cereyan eden ahvali sırasile düşündüm. Her ne suretle olursa olsun beni öldürmeğe divanıharbe teslimimden değil, tevkifimden de evvel karar verilmiş olduğu kat'î surette anlaşılıyordu.

Çünkü divanıharp huzuruna çıkarılmadan, bana hiçbir şey sorulmadan evvel, yani tevkifimden üç gün sonra beni ziyaret lutfunda bulunan damat Arif Hikmet paşaya mahut Sait molla telefonla "Hâzimi görmek için tevkifhaneye gitmişsin. Onu yakında darağacında göreceksin„ demiş olduğu gibi divanıharp reisinin, torunu gömüldüğü esnada mezarlıkta :

[1] O zamanki ceza kanunu Fransızcadan mütercemdi. Travaux forcés ,mecburî iş veya hizmetler demek olduğu halde yanlış tercüme edilmiş ve yanlışlık yarım asırdan ziyade devam etmiştir. «Meşakkatli iş» işkence olur, halbuki kanun bu maddesinin altında mahbuslara işkenceyi menediyordu.

"Hâzim beyin işi ne olacak?„ diye soran bir zate, onun mevkii yüksektir. O mevkı ile mütenasip (iki eliyle sehpa resmi yaparak) yüksek bir ceza vereceğiz ve mumaileyhin hakkımdaki niyetini anlamak üzere kendisine müracaat eden dostum Kırdar zade Mehmet Ali beye "onu asacağız, biz asmasak işgal kuvvetleri asacak. Bizim asmamız elbette hayırlıdır„ demiştir. İşgal kuvvetleri beni: "Bu zırhlıların topları İstanbula ne yapabilirler„ dediğim için mi, yoksa İngiliz muhipleri cemiyetini teşkildeki maksadı iptal eden beyannameyi ben yazmış ve gazetelere göndertmiş olduğum için mi?

Dokuz sene evvel Beyruttan Dahiliye nazırına yazdığım telgrafa kadar araştırılıp sorulduğuna nazaran halkın gözü önüne cürüm diye, bir çok şey yığarak arkasında (Dahiliye nazırı esbakı) diye, diye beni öldüreceklerdi.

Utanmıyarak neşretmek gafletinde bulundukları idam kararnamesindeki tafsilât bu tasavvur ve tasmimi isbata kâfidir. Meşhur karakuş hükümlerine rahmet okutacak bir karar ile beni idama muvaffak olamayınca, artık sağ bırakmak kendi hesaplarına uymıyacağından ya bir haydut bir kaatil gibi asılmıya razı olmıyarak intihar, yahut, bu suretlerle korkutarak nüzül isabet ettirmek istediler. Bu niyeti aşağıdaki deliller açık, açık gösteriyor:

1 — (Tahfifi ceza) iradesi beş, altı gün evvel Harbiye nezaretine geldiği ve oradan divanıharbe tebliğ olunduğu halde divan reisinin "Tercümanı Hakikat,, gazetesindeki beyanatında bu irade inkâr edilerek onun bana verdiği ümidi yokederek, ertesi sabah artık hükmü kalmamış olan idam kararının altında tahfifi ceza iradesinden hiç bahsedilmiyerek gazetelerle neşrettirilmesi.

2 — Bu beyanat ve idam kararnamesinin ilânı üzerine intihar etmiyerek veya korkudan ölmiyerek hapisanede sapasağlam yaşamakta olduğum anlaşılınca asılmak için götürülüyor gibi müthiş surette tevkifhaneye nakledilişim.

3 — Kilitli dört demir kapıdan geçirildikten sonra, idam edileceklere tahsis olunan hücreye konularak kapısının önüne silâhlı bir asker dikilmesi.

4 — Âsabım bu korkulara mukavemet edebilirse o metaneti çürütmek için, bir mevkuf gibi içeriye sokulan Süleyman Kemale :

"Bu locaya Hafız Abdullah konuldu asıldı, Nusret bey konuldu asıldı ; sen de asılacaksın. Dışarıda gömlek dikiliyor,, dedirtilmesi.

5 — Ceza tahfifi iradesini havi resmî gazete tevkifhaneye geldikten sonra da birçok devlet ricalinin ibzal ettikleri mesaiye ve bir mah-

kûmun tevkifhanede alıkonulması kanuna mugayir bulunmasına rağmen bana geceyi de bu hücrede geçirtmeleri pek büyük bir düşmanlığın eserleri olduğunda şüphe yoktur.

Her ne kadar merkez kumandanı Emin bey, yahut pek usulsüz olarak mirilivalığa terfii zabitler arasında hayli dedikoduya sebep olan Emin paşa hapisaneden tevkifhaneye nakledilişim, gûya idam kararnamesini gazetelerde görerek hapisaneden kaçmama meydan bırakmamak için telefonla verdiği emir üzerine mahut Ali gönderilerek tevkifhaneye nakledilmiş olduğumu söylemişse de bu kararnamenin gazetelerle intişarından on iki saat önce bu münferit hapse mahsus hücrelerin bulunduğu kısımda idam mahkûmlarına tahsis olunan hücreyi hazırlatan tevkifhane müdürünün buraya yarın "Hâzim bey konulacak„ dediğini mevkuflardan Hüsamettin, Aziz ve Enver beyler bizzat bana söylemişlerdir.

Bu mürettep mel'anete müteallik fikirler nihayet bulunca derin bir uykuya daldım.

* * *

Uykunun en iyisi uyuyabilmektir. Bir kere uyuduktan sonra ister muhteşem bir sarayda, isterse böyle bir zindanda uyumanın hiçbir farkı yoktur.

Başkalık âmillerini keşfedemediğimiz, yani istediğimiz surette görmenin çaresini henüz bulamadığımız rüyalardır.

Muhteşem bir sarayda uyuyup da bir zindan hayatı yaşatan rüyalar görüldüğü gibi böyle biraz büyük mezar kabîlinden bir zindan hücresine yatıp da cennet gibi saraylarda yaşatan rüyalar görüldüğü de vaki olur.

Ömrümüzün üçte birini işgal eden uykunun arzuya göre rüyalarla geçirilebilmesi için bir çare keşfedilebilse hayatın en kıymetli kısmı uykuda geçenleri olur ve müskirat, ve diğer mükeyyifat gibi şeylere müracaat ihtiyacı haylı azalırdı.

Ben bu geceyi ne türlü rüyalarla geçirdiğimi hatırlamıyorum. Uyandığım zaman küçük pencereden yan giren bir ziya kalın kapının yarıdan aşağısını ve o hizaya kadar hücrenin bir yanını aydınlatıyordu.

Dündenberi kötü kokulara burnum alışmış olmalı ki ilk defa kapıdan girdiğim zaman hissettiğim kokuları şimdi o derecede kerahetle hissetmiyordum.

* * *

Hapisanedeki bavulum da buraya getirilmiş olduğundan beyaz keten bir elbise giyerek hücremden çıktım.

Hüsamettin bey :

— Mahzâ, dedi, rahatça uyumanız için hiç kimseye en hafif bir tıkırtı bile yaptırmadım. Arkadaşların hepsine teşekkürle beraber ikram edilen çayı içtim. Hapisaneye dönmeme müsaade olunduğunu ancak öğleden sonra müjdelediler.

Tevkifhanenin diğer kısmında bulunan arkadaşları ziyaret edip, edemiyeceğimi Yâsin efendiden sordurdum "Benim odada görebilirler„ demiş. Beni oraya götürdüler. Bu oda dün zavallı Hüsnü paşayı korkuttuğum odanın yanındaki oda imiş, müşarünileyh beni arayıp sormıya gelmiş olan Selâniğin son valisi Mehmet Nâzım paşayı orada buldum. Hüsnü paşa beni beyaz kostümle kefenile mezardan çıkmış bir ölü gibi görünce yine pek heyecanlanıp ağlıyarak beni kucakladı, öptü. Konuşması dünkü gibi değildi :

— Sen ne kadar metin bir adammışsın dedi ; ben seni görünce dilim tutuldu. Sen benim sıhhatçe evvelce gördüğün günlerden daha iyi olduğumu söyledin.

Bir iki dakika sonra Hasan Rıza paşa, Galip paşa ile diğer bazı zevat oraya gelerek yeni hayatımı tebrik ettiler.

Muhayyel cürümlerde, yani menedeceğim yerde kendilerine Yıldız sarayını yağma ettirmek-

le meşgul olduğumu divanıharp kararnamesinde okuduğum askerlerin kumandanı olduğu halde şahsan tanımadığım Şevket Turgut paşayı da oraya davet ederek bu hazin vesile ile bizi tanıştırdılar.

Umumî hapisanedeki odama gelip te Sultanahmet camii ile rengârenk esvap ve çarşaflı kadınlar ve çocukların seyyar bir çiçek gibi gezindikleri parkı görünce 36 saat kadar süren korkunç bir rüyadan uyanmış gibi oldum.

İkinci hayatım bu andan itibaren cereyana başladı.

Tevkifhaneden sağ dönüşüm, hapisanenin memur ve müstahdemleriyle bütün mahpusların pek coşkun bir derecede memnun olmaları alelhusus sekiz yüz kadar mahpusun avluda toplanarak (çok yaşa) diye bağrışmaları bana sevinçten ziyade, hüzün verdi. Hapisane içinde serbest olan mahpuslar odama gelerek tebrik ettikleri gibi iç kovuşlarda bulunanlar da bir heyet göndererek memnuniyetlerini bildirdiler.

Hapisane memurlarının ifadelerine göre dün ben idam edilecek gibi tevkifhaneye götürülünce umum mahpuslar namına padişah Vahidüddine şu telgraf yazılarak:

ATEBEİ ULYAYI HAZRETİ PADİŞAHİYE

" Padişahımız, istersen hepimizi as, kes, öl-

dür ; fakat Ebubekir Hâzime kıyma onu memlekete bağışla, ferman „

telgrafname gönderilmek üzere iken tahfifi ceza iradesi şayi olarak çekilmesine hacet kalmamış.

Dahiliye nezaretine tayinimde tercihan yapmıya müsaraat ettiğim vazifelerden biri bu ortaçağ hapisanesini görmek, ahval ve muamelâtını teftiş ederek imkân dairesinde islâha çalışmak olmuştu.

Pek fena kovuşlardaki mahpusları binnisbe hıfzıssıhha kaidelerine daha ziyade uygun başka yerlere koydurmuş, havadan, ziyadan mahrum kovuşları da mümkün mertebe ışıklandırıp havalandırmıştım.

Bunca yıllardanberi Türk yurdunun ekmeğini yediği halde onun bir kısmını ayırmak yolundaki faaliyetinden dolayı muhakeme altına alınmışken bir günde men'i muhakeme kararı verilerek bu divanıharbin reisliğine tayin olunan Mustafa paşa ile muhakemesinde bulunmadığı bir masumun idam kararını imza eden bir mecnun : "Hâzim beyin idamı kararını her ne kadar ben de imza ettimse de masumdur, ailesine haber veriniz de kurtarmıya çalışsınlar diyerek sanki insanî bir vazife ifa ettiğinden dolayı beni minnet altında bırakmak istiyen bir bunak, memlekete hiyaneti maruf bir denîden teşkil edilece-

ğine haklı, haksız herbiri birer türlü ve bazıları mükerrer cürümlerle mahkûm olan sekiz yüz mahpustan hattâ intihapla değil kur'a ile bir divanıharp teşkil edilse ve başkâtipliğine yani idam kararı yazılıp imza edilmiş olduğu halde tanışmak münasebetile kendisinden sual eden, (o zaman sabık asker divanı temyizi müddeiiumumisi) damadım Salih Şehabettine divanıharp Hâzim beyin bir cürmünü bulamıyor ki karar versin, şayialara kulak asmayınız„ diyerek iğfale tesaddi eden Şefik'in yerine mahkûmen hapisanede bulunurken yeniden tevkif ediliyor gibi tevkifhaneye getirilerek merkez kumandanına jurnalcılık eden "Ahmet Refik„ tayin olunsa bu kadar mezalim vukua gelmezdi.

* * *

İDAM KARARNAMESİ [1]

— Aynen —

"Kuvâyı milliye ünvanı altında çıkarılan fitne ve fesadın mürettip ve müşevviklerinden olduğu ve 31 mart 325 hâdisatı müellimesi akabinde Yıldız sarayı hümayununda vukua gelen yağma...„

[1] Kararın hezeyanları fıkra, fıkra giyme içine alınarak mahiyetleri teşrih edilmiştir.

31 Mart hâdisesi akabinde Yıldızda hiçbir şey olmadığı cümlenin malûmudur.

Aşağılarda divanıharbin verdiği karışık izahattan da anlaşılacağı üzere iki türlü yağma tahayyül ediliyor. Biri hal'olunan İkinci Abdülhamidin Selâniğe götürüldüğü gece, asker tarafından ika olundu deniliyor, diğeri yukarılarda mükerreren izah olunduğu gibi Yıldızdaki para ve mücevherata hükûmetçe vaz'ı yed edilmesine yağma adı veriliyor.

ve fecayide zîmedhal olduğu beyanile (kimin tarafından beyan olunuyor ?) maznunen mevkuf bulunan Erenköyünde Kadıaskerde 9 numaralı köşkünde sakin Dahiliye nazırı sabıkı elli altı yaşında Niğdeli Hâzim bey ibni Hasan efendi hakkında icra kılınan muhakeme ve tetkikatı amîka neticesinde mumaileyh Hâzim bey indelmuhakeme Bursa valiliğinde bulunduğu esnada kuvâyı milliyenin 11 şubat 336 tarihine (yani Dahiliye nezaretine tayin olunarak Bursadan müfarekatime kadar) hükûmete müdahaleleri olmadığını ve ahaliye de müdahalâtta bu lunduklarından haberi bulunmadığını ve Bursanın idare meclisi âzasından Hüseyin beyle bir iki kişinin kendisine müracaatle kuvâyı milliye tarafından para talep edildiğini beyanla verip vermemelerini istifsar ettiklerine karşı ben İstanbula

gideceğim ve İstanbula vürudunda sadrâzam paşa ile Harbiye nazırı Cemal paşaya keyfiyeti hikâye eylediğini serdle inkârı töhmet (meydanda bir töhmet yok ki inkâr edilsin) demekte ise de...

Yukarılarda yazdığım müdafaanamemde bildirildiği üzere (kuvâyı milliye ahaliden para alıyor muydu? (Bunlar aleyhinde şikâyetler vaki oldu mu?) suallerine cevaben :

Para alınmasından dolayı vilâyet makamına şikâyet vaki olmadığını, yalnız bir defa idare meclisi âzasından Rıza beyle diğer üç zat vilâyet makamına gelerek iane cem'i için fırka kumandanı tarafından teşebbüs edileceğini söylediler. "Ben yarın mezunen İstanbula gideceğim, avdetime kadar tertibat ve tevziatla geçiştiriniz„ dedim.

İstanbulda Harbiye nazırı Mersinli Cemal paşa ile görüşünce Anadoluda iane için halk pek ziyade tazyik edildiği yolunda İstanbul gazetelerinde pek mübalegalı haberler görülüyor ve Bursada da iane toplanacağı söyleniyor. Fırka kumandanına emir veriniz de pek ileri gidilmesin dediğim gibi bu meseleyi sadrâzama da arzettiğimi divanı harpte söyliyerek müdafaada bulunduğum halde bu zevatın hiçbirinden sorulmamıştır.

Bursaya döndüğüm esnada Sivas valisi vasıtasile ve Babıâli şifresile Mustafa Kemal paşaya bir telgraf çekerek ahiren İstanbula gittim, geldim. Müdafaai Hukuk cemiyetinin hükümeti merkeziye ile itilâf etmesi çok iyi oldu. Çünkü ihtilâfın devamı bir tarafın müşkilâtını arttırıyor, diğer taraftan, memlekete ait menafiini tahdit ediyordu. Maksat ve mel'anetleri malûm mahut gazeteler Anadoluda toplatılan ianeleri efsanevî miktarlara çıkarmakla beraber pek ziyade tazyiklerden bahsederek kuvâyı milliyenin mazhar olduğu umumî hürmet ve muhabbet hislerini izaleye çalışmakta bulunduklarından bu iane işlerinin ahval ve ahlâkı mücerrep kimselere tevdii elzemdir...„ demiştim.

"... Bazı eşhası bagıyei malûmenin ittihat ve ittifak ederek gûna gûn hiyel ve tesvilâtla iğfal ve idlâl eyledikleri tebeai sadıkai şahaneden bir kısım safdilândan ve senelerdenberi şekavetle me'lûf birçok eşirradan ve hapisanelerden tahliye edilmiş canilerden ve tehcir vesilesile müslim ve gayri müslim binlerce bîgünahları katil ve imha ve mallarını yağma etmelerinden dolayı hükûmetçe takip edilmiş ve edilmekte bulunmuş oldukları halde ele geçirilemiyen ve zaten ötedenberi şeriki amel ve ihtirasları bulunmuş olan İttihat ve Terakki cemiyeti münfesihası münte-

siplerinden mürekkep olmak üzere vücude getirdikleri fiei bagıye vasıtasile bir gûna emri âliye mukarin olmıyarak kanunu esasî hilâfında (kendisinin teşekkülüne aslâ müsait olmıyan bir divanıharbin kanunu esasîden bahsedişi çok gariptir).

"Ahaliden cebren asker ve para cem'ine ve cerimeler tarh ve tevziine ve hilâfında hareket veya mukavemet edenleri envâi işkence ve zulüm ve eza ve bunların emval ve eşyasını gasp ve bu baptaki mezabıtı hükmiyede müdellelen tafsil edilmiş olan cinayatı feciaya cüretleri mütehakkak olan ve Bursada 56 ncı fırka kumandanı olup ceraimi ânifeden dolayı divanıharpçe idam cezasına mahkûm edilen Bekir Saminin kuvâyı merkumenin en hunhâr reislerinden bulunduğu... (divanıharbin şu itirafı veçhile bir fırka kumandanı olarak Bursada bulduğum ve yine bu sıfatı üzerinde olduğu halde orada bıraktığım Bekir Sami beyin ben Bursadan ayrıldıktan hattâ Dahiliye nezaretinden çekildikten yani kuvâyı milliye ve reislerinin âsi oldukları hakkındaki fetva ve iradeden sonra idama mahkûm edildiği malûm olduğu halde sanki ben Bursada vali iken mahkûm olmuş gibi sözler söylenmesi hayreti muciptir.

"... Mumaileyh Hâzim beyin kuvâyı bagıye-

nin hükûmete ve ahaliye müdahaleleri olmadığını ve Bursada kuvâyı milliyenin lâkırdısı bulunmadığını orada Davut isminde bir şakî bulunup onun da kuvâyı milliyenin reisi olduğundan malûmatı olmadığını beyan ettikten sonra bilâhare tebdili lisanla Bursada kuvâyı milliye kumandanının Mehmet Ali bey namında birisi olduğunu ve mezkûr Mehmet Ali beyin kendisinin nezdine geldiğini tahattur etmeyip jandarma kumandanlığı dairesinde tesadüf ettiğini beyan ve ikrara karîn ifadatta bulunmak...„

Bakınız adalet namına cinayet işlemek için hakikat nasıl tagyir ediliyor.

Ben Bursada bulunduğum esnada orada (kuvâyı bagıye) yoktu. Vatanın müdafaası için teşekkül etmiş, hattâ Bahriye nazırı Salih paşa İstanbuldan Amasyaya kadar gönderilerek hükûmetle aralarında itilâf hâsıl olmuş ve telgraf muhaberelerinden ücret alınmaması kabul edilmiş bir cemiyetin şubelerî vardı. Fakat bunların hükûmet işlerine müdahaleleri yoktu. Olsa meneder, edemezsem istifa ile valilikten çekilirdim. Maahâzâ hükûmetin hangi işine ne suretle karıştıklarına dair maddeten bir şey de dermeyan olunamıyordu.

Bursada kuvâyı milliyenin lâkırdısı mevcut olmadığı sözü nereden çıkarıldığını bilmiyorum.

Divanıharp reisi kuvâyı milliye reisi (reisi eşkıya) değil midir? diye sormuştu.

Maksat fırka kumandanı Bekir Sami bey olduğu malûm iken ben anlamamış gibi bulunarak Bursa vilâyetindeki eşkıya tenkil edilerek yalnız Çerkes Davut namında bir eşkıya reisi kaldığını, fakat bunun kuvâyı milliye kumandanı olduğunu bilmediğimi söylemiştim. Kuvâyı milliye kumandanı binbaşı mütekaitlerinden Mehmet Ali beyi evvelce tanımadığımı ve sonra jandarma kumandanlığı dairesinde tesadüfen gördüğümü söylediğimden dolayı "yekdiğerine mübayin ve ikrara karîn ifadatta bulundu„ demek anlaşılamaz bir hezeyandır evvel inkâr, sonra ikrar ettiğim şey nedir?

"... İçlerinde hayli zaman evvel bâ iradei seniyei mülûkâne silki celili askerîden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahrî yâverlik rütbesi refedilmiş ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanata ve hükûmeti meşruasına karşı isyan ve tuğyanı zahir bulunmuş olan Mustafa Kemal dahi dahil bulunduğu (Ankarada Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetî heyeti muhteremei temsiliyesine) sernamesile 3 kânunusani 1336 tarihinde keşide edilmiş olup evrakı dâva arasında bulunan bir kıt'a tebrik telgrafnamesinde: "İstiklâl yevmi mes'udunun

şeref hulûlü münasebetiyle gerek merkezi vilâyet, gerek mülhakatta emsali nâ mesbuk tezahüratı vatanperverane icra ve istiklâli millîmizin kemali şan ve şerefle mazharı ebediyyet olması temenniyatı mahsusası tekrar kılınmış olduğunu tebrikâtıma terdifen arzederim efendim..„

Cevaben yazdığım bu telgrafname hakkında mazbut ifadelerimde verdiğim izahata bir kelime bile ilâve etmeğe hacet olmadığından yalnız telgrafnamedeki (C) işaretini tay ile re'sen yazılmış gibi göstermekteki muannit ısrara bir kere daha dikkati celbetmekle iktifa ederim.

"... Ankara vilâyetine keşide etmiş olduğu (Dahiliye nezaretinde bulunduğum esnada) 4 mart 1336 tarihli şifre talgrafta: "bugün Urfadan gelen 29 şubat 336 tarihli telgrafnameye göre kuvâyı milliye ile Fransız askerleri arasında müsademeler vukubulmakta olduğu anlaşılıyor. Düşmanlarımızın türlü, türlü tesvilât ve müfteriyat ile millî menfaatlerimizi ihlâle çalıştıkları esnada bizim taraftan taarruz suretile o havalide yeniden muzır hâdiselere mahal kalmamak üzere o taraftaki kumandanlara tebligatı müessire icrası vücubunun Mustafa Kemal paşa hazretlerine tebliği.„ Ve Hüdavendigâr vilâyetine yazmış olduğum 6 mart tarihli şifre telgrafnamede:

"Dramalı Rıza beyin Biga havalisinde bulun-

ması oradaki kötü hâdiselerin tekerrürünü men için ittihaz olunan tedbirleri işkâl edeceği mutasarrıflığın iş'arlarından anlaşıldığından mumaileyh hakikaten oralara gidecekse azimetinin men'i hususunun fırka kumandanına tebliği ve yine Hüdavendigâr vilâyetine yazmış olduğu 6 mart 336 tarihli şifre telgrafta dahi Ertuğrul ve Millet Yolu gazetelerinin zihinleri tehyiç edecek yolda neşriyat ve tahrikâtından vilâyet dahilindeki Ermenilerin pek ziyade korkmakta olduklarını Ermeni merhasası hususî surette bildiriyor. Bu gazetelerin bilhassa şu sırada muzır tesirleri mucip şeyler yazmıyacaklarına emniyetim berkemal olmakla beraber Muhiddin Baha ve Ziya Şakir beyleri (bu iki gazetenin muharrirleri) nezdinize davet ederek itidal tavsiye ve merhasa efendiye de oraca endişeyi mucip birşey olmadığını ve olamıyacağını tefhim ediniz.,, tarzında idarei kelâm etmek suretile kuvâyı bagıyeye şiddeti mensubiyet ve merbutiyetini izhar !,,

Ermenileri korkutacak şeyler yazmamaları için iki gazetenin muharrirlerine vesayada bulunması hakkında Dahiliye nazırının Bursa valisine emir vermesi kuvâyı milliyeye şiddetle mensup ve merbut olduğuna delil sayılması bu divanıharp oyuncağına mahsus garibelerdendir.

".. Ve ötedenberi hükümet merkezine arze-

dilmesi mutat olan bu misillû eyyamı mahsusaya müteallik tebriki heyeti bagıyei merkumeye iblâğ ve umuru idareyi erbabı isyanın ellerine tevdi..„

Umûr değil yalnız bir emrin iraesi mümkün olsa tabiî misal olarak zikre müsareat ederlerdi.

Maahâzâ ben Bursada iken (erbabı isyan) yoktu; hükûmetçe resmen tanınmış ve heyeti temsiliyesi ile itilâf edilmiş bir cemiyet ve İzmir cephesinde düşmanla çarpışan bir kuvâyı milliye vardı.

"Kendisine kanunen bahşolunmuş olan hukuk ve salâhiyeti ihmal etmek.„

— İhmal ettiğim şey nedir? Başta Mustafa Kemal paşa olmak üzere hükümetin resmen tanıdığı heyeti mezkûreyi derdest ederek İstanbula göndermek midir?

" ... suretile de heyeti merkumenin takınmış oldukları tavrı isyankâraneyi tergîp ve teşvik ve heyeti mezkûrenin meşruiyeti teşekkülünü... İstiklâli Osmanî gününde Bursadan heyeti temsiliyeye cevaben yazdığım tebrik telgrafından iki ay sonra dahi İngiliz mümessilinin ve padişahın tazyiklerine rağmen benim de dahil olduğum vükelâ heyetinde kuvâyı milliyenin teşekkülündeki zaruret ve meşruiyeti inkâr

edemiyerek istifa ettiği [1] yalnız bizce değil hertürlü tafsilâtla bütün dünyaca malûm iken bundan aylarca evvel Bursa valisinin bunları âsi tanımadığından dolayı muahazesi çok gariptir.

"... Ve hükümeti seniyyeye karşı tekaddüm ve rüchanını tasdik eylemiş ve binnetice bagîlerin bu gibi ahvalden...„ (yani benim cevaben tebrik telgrafı yazmış olduğumdan!)

"..Büsbütün şımarmak isyan ve tuğyanı haddi gayesine îsal etmelerinden dolayı İstanbulun işgali muvakkati ile başlıyan vaz'iyeti elîmei ahirenin hudusuna sebebiyet vermiş olmasına..„ Allah, Allah bu ne meş'um tebrik telgrafı imiş!! İstanbulun işgal ve bu işgalle başlıyan hâdisatı elîmeye de o sebep olmuş da benim haberim yok!

Memleketi umumî harbe benim soktuğumu da iddia ve iftira etmeği unutmuşlar.

"Mumaileyh Hâzim bey bundan başka yerlerle dahi telgraflarla bazı muhaberatı mahremane-

[1] Ben kabinenin bu suretle çekilmesine taraftar değildim. Sebat edilmesi hakkındaki reyime yalnız Ticaret nazırı Ziya bey iştirâk etmişti.

İsmini söylemek istemediğim bir nazır «biz istifa ile çekilmezsek süngü ile çıkaracaklar» dediğinden işgal kuvvetlerinin süngü ile çıkarması, harbetmekte bulunan bir ordunun kumandan ve erkânıharplerinin firar etmelerine benziyen böyle bir istifadan daha şerefli olacağını söylemiştim.

de bulunmuşsa da o gibi telgrafların muhacirîn müdiriyeti umumiyesi müfettişlerinden ve mumaileyhin akrabasından Maruf bey tarafından hal ve şifre edildiği ve asılları ve müsveddeleri nezdinde alıkonulmakta bulunduğu Dahiliye nezaretinden iş'ar olunmasına ve yine Bursa vilâyetinde bulunduğu esnada şakîî merkum Bekir Sami (fırka kumandanı) ile birlikte mülhakatı vilâyeti devrü teftiş eylediğini muterif bulunmuş.,,

Bekir Sami bey Bursada bir fırkanın kumandanı olmakla beraber bana halef olan valinin İstanbula avdetinden sonra resmen vali vekâletine tayin olunmuştu!

Eşkıya takip ve tenkilinde askerî muavenetinden istifade edilmekte bulunduğu için bu hususta mahallerince tetkikatla tedabir ittihaz olunmak üzere üç kazaya Bekir Sami beyi birlikte götürmüştüm.

Mu'terif bulunduğu denilen cürümlerden birini misal olarak hikâye edeceğim: Bursa vilâyetinin Karacabey adlı bir kazası vardır. Garip ve muzır tesadüflerden olarak uzun senelerdenberi bu vilâyete muhtelif ırklardan valiler gönderilmiş, bunların hemen ekserisi idarî düşüncelere alışık bulunmadıkları için çerkes, gürcü ve arnavut valilerden herbiri kendi ırkına mensup muhacir geldikçe ayrı, ayrı köyler teşkil

edilerek yerli ahali ile karışık iskân olunmadıklarından dolayı emniyet ve âsâyişin muhafazasında birçok müşküller, mahzurlar hâsıl olmuştur.

Karacabey kazası dahilinde de ayrı, ayrı köylerde oturan arnavutlarla çerkesler arasında peyda olan düşmanlık günden güne şiddetlenmiş ve ikinci defaki valiliğimden birkaç ay evvel bu kazanın kaymakam vekilliğine tayin olunan Ziya bey namında bir arnavudun tarafgîrane hareketlerinden istifade eden düşmanlık, bu iki unsur arasında büyük bir kavga ile neticelenerek birçok kişi ölmüş, bir hayli mal ve eşya yağma edilmiştir. Bu kavga ve yağma failleri cezasız kalmış olduklarından Bursaya vâsıl olarak vali sandalyesine oturur oturmaz Kirmastı kaymakamile eşrafından aldığım telgraflardan bu kazadaki arnavutlarla çerkesler arasında Karacabey vak'asına benzer bir hâdisenin tekevvüne başladığı ve iki taraftan iki üç kişinin maktûl düştüğü ve kaza merkezinde çarşılar kapandığı gibi memurlar da evlerine giderek hükümet konağında hiç kimse kalmadığı anlaşıldı.

Fırka kumandanı Bekir Sami beyi derhal nezdime davet ederek bilmüzakere verdiğimiz karar üzerine Bursada ne kadar kira arabası varsa geceleyin toplattırılarak bunların alabildikleri kadar yani yedi sekiz yüz asker hemen Kirmas-

tıya yollandıkları gibi sabaha doğru da biz hareket edecektik.

Karacabey hâdiselerinden korkmuş olan Babıâli haklı olarak telâşa düştü. Dahiliye nazırı Şerif paşa beni telgrafhaneye çağırarak bu vak'a hakkında ne yapılacağını sordu.

Bursaya geleli ancak üç saat ve ilk aldığım haber bu hâdiseye dair oldu. Buradan kâfi miktarda asker ve jandarma gönderilmekle beraber ihtiyaten oraya yakın mahallerden de birer müfreze gönderilmesi için iktiza edenlere emirler verildi. Bu gece sabaha doğru fırka kumandanile birlikte ben de Kirmatıya gideceğimi söyledim. Asker gönderdiğimi ve birkaç saat sonra ben de geleceğimi kaymakama bildirdim.

Orada emsali hiç mesbuk olmadığı halde arabalarla süratle asker gönderilmesi ve valinin fırka kumandanile birlikte hemen yetişmesi bu kavga başlangıcını derhal durdurdu. Hattâ bir münasebetle yukarda adı geçen eşkıya reislerinden o havalide bulunan Çerkes Davut şu tedbirlerdeki sürat ve şiddetten korkarak istîman ettiği halde seleflerim, bilhassa Gümülcüneli İsmail efendinin valiliği esnasında pek ziyade ibzal ve israf olunan af ve müsamaha cürümleri ibaha etmek derecesine vararak eşkıyanın cür'etini arttırmış olduğundan hakkında kanunî muame-

le olunmak üzere doğruca hapisaneye gitmek şartile delâletini kabul ederim.

Bu surete muvafakat etmediği takdirde defolup gitsin ben onu yakında ölü, diri mutlaka derdest edeceğim dedim.

Kirmastıda dört gün kaldım. Hâdiseyi îkaa tesaddî edenler derdest olunarak muhakemeye teslim ve bozulan emniyeti umumiye iade ve takrir olunarak divanıharbin (reisi eşkıya) dediği fırka kumandanile birlikte Bursaya avdet ettik. Dahiliye nazırı bu hususta ittihaz olunan tedbirlerden ve hâsıl olan muvaffakıyetten dolayı telgrafla teşekkür etti. Şu suretle Dahiliye nezaretinin takdir ve teşekkür ettiği bir hizmetin divanıharpçe idamı mucip ve muteref bir cürüm olmak üzere telâkki edilmesine karşı insan ne diyeceğini bilmiyor. Her ne ise idam kararını okumak işkencesine devam edelim :

Mumaileyh Hâzim beyin Dahiliye nazırı olduğu sırada kendisi tarafından sâdır olduğunu muhakemeten itiraf eylediği İkdam gazetesinin 26 şubat 336 tarihli ve 8377 numaralı ve Akşam gazetesinin 29 şubat 36 tarihli ve 519 numaralı nüshalarında münteşir beyanatı yekdiğerile mezcedilerek haddei tetkikten imrar olundukta devletin vaziyeti siyasiyesinin ne merkezde olduğu yolunda vâki olan suale karşı: (Devletçe vaziye-

ti umumiyemiz iyidir ve günden güne iyileşmektedir. Avrupa matbuatı haklarımızı müdafaaya başlamışlardır ki bilhassa memnuniyete şayandır. Herhalde ittihaz olunacak müsaleha şartlarının müsellem olan hukukumuzu büsbütün ihlâl edecek bir mahiyette olmıyacağını kaviyyen ümit ederim) diye cevap vererek milletin refah ve selâmetinin düveli muazzamai galibe ile münasebatı hasene tesis ve idamesinde olabileceğini göstermek istediği halde beyanatı sairesinde ifadatı ânifesi hilâfına olarak tahakküm devirleri geçmiştir. İnsaniyet kavaidi insaniyete mugayir harekâtı bundan böyle doğrudan doğruya kendisi müdafaa edecektir. Binaenaleyh bizim telâş ve heyecanımıza lüzum yoktur. Zaten adil ve hak gibi insanlık kaidelerine muhalif kararlarda payidâr olmazlar) diyerek mukadderatı milletin mevzuu bahsolduğu ve halli kat'iye iktiran etmekte bulunduğu bir hengâmda lisanı resmî ile âdeta meydan okurcasına beyanatta bulunması ve vaziyeti dahiliyemiz hakkında sebkeden istizaha cevaben (gazete muhabirine) vaziyeti dahiliyemizde belli, başlı bir tahavvül yoktur, her tarafta sükûn ve âsâyiş devam ediyor, geçenlerde zuhur eden Biga hâdisesi hitama ermiştir, diyerek Biga ve civarında vukua gelen hâdisatı elîmede efradı millet yekdiğerine girdiği

halde kuvâyı bagıyenin (kuvâyı milliyenin) harekâtı şekavetkâranelerini setr ve tevil edecek surette idarei kelâm etmesi...,,

Ey okuduğunu anlamıya başlıyan Türk çocukları siz söyleyiniz. Bu sözlerimde kuvâyı mliliyenin harekâtını setretmeğe delâlet edecek ne vardır ?.

Ve hükûmetle kuvâyı milliye arasındaki münasebat nasıldır ? Sualine de neşredilen bütün şayialar hilâfına olarak hükümetle kuvâyı milliye arasındaki münasebat pek iyidir ; zaten ihtilâfa hiçbir sebep de yoktur...,,

Çünkü ben hiçbir memuriyette bulunmadığım bir zamanda hükümet Bahriye nazırını göndererek kendilerile itilâf etmiş ve kuvâyı milliyenin ileri gelenlerinden birkaçının da mebus sıfatile dahil oldukları mebusan meclisi mutat merasim ve padişahın nutkile açılmış, mevcut kabineye itimat edildiği gibi bu kuvvetin önünde bulunan Mustafa Kemal paşa Sivas mebusluğuna intihap edilmiş olduğuna göre hükûmetle kuvâyı milliye arasında ihtilâf var demek resmen, fiilen ve alenen cereyan eden ahval ve ef'ale karşı garip bir söz olmaz mıydı ?

"... Ve Ferit paşa zamanında hükûmetin emri taşrada infaz edilmemekte idi. Bu itibarla şimdiki vaziyet nasıldır ? sualine, "hükümetin

meşru ve ma'kul emirlerinin kâffesi taşrada infaz edilmektedir,, ve kuvâyı milliyeyi dağıtmak için vilâyetlere bir tamim gönderilip gönderilmediği hakkında irad olunan suale de (böyle bir tamimden haberim yoktur. Bu rivayetin ötede, beride deveran ettiğini işitiyordum. Bu şayiaları kim neşrediyor? Anadolu kuvvetlerini kim dağıtabilir? Ne ben, ne sadrâzam buna muktedirdir. Hattâ (Sivas meb'usu) Mustafa Kemal paşa da dağıtamaz. Çünkü Anadolu kuvâyı milliyesi zaruretten doğmuştur.

Hertürlü itimat ve istinat şartlarını câmi resmi bir mütareke ile bize silâhlarımızı terkettirdikten sonra İzmir ve bazı mülhakatının malûm olan feci bir surette Yunanlılara istilâ ettirilmesi gibi ahval ve harekâtı hayretle gören Anadolu ahalisi meşru haklarını muhafaza etmek için tedafüî bir tavrü hareket almıştır,, diye cevap vererek...,,

Bu sözlerimin ne kadar doğru olduğunu bir müddet sonra İstanbulda teşkil ve Anadoluya taslit edilen halife ordusu kuvâyı milliyenin kahhar müdafaaları önünde münhezim ve perişan olmasile sabit ve yalnız memleketin bir kısmı bu haydut sürülerine soydurulmuş oldu.

İstanbulda intişar eden Fransızca (Le Jurnal Doryan) gazetesinin halife ordusunun kumanda-

nı olan mahut Anzavur ve çetelerinin zulüm ve yağmalarından bahseden birkaç satırını evvelce nakletmiştim. Bu gazete muhabirinin 1 teşrinisani 920 tarih ve 716 numaralı nüshasında isimleri müsarrah tüccardan rum, ermeni ve musevi üç kimseyi işhat ederek halife ordusunun birçok cinayet ve şenaatlerini hikâye eden uzun mektuptan:

Şahitler İstanbulda duyulmıyan bu müthiş maceraları anlatırken tren Sapancaya geldi. Abazalara mensup o meş'um çetelerden birçokları göğüsleri fişeklerle örtülü oldukları halde vagona çıktılar. İçlerinden biri hiç sıkılmaksızın çaldığı elmaslardan birini gösterdi. Daha birçok elmasları avuçla cebinden çıkardı, vagonun minderi üzerine koydu. Bu haydut elmasların kıymetlerinden haberdar değildi. İlk görüşte bin liradan ziyade değeri bulunan bu elmaslar için bizden 150 lira istiyordu. Hiçbir şey satın almaksızın Sapancadan hareket ettik. Çünkü bu adamlar için sattıkları şeyin bedelini aldıktan sonra bir hançer darbesile geri almaları o kadar kolay ki bu hal Anzavur paşanın askerleri için bir âdetti. Bütün bunlar hükûmet askerinin halife nüfuzu için gece, gündüz muhalif cihette bulunan kardeşleri, babaları, amcaları aleyhinde mücadele ettikleri cephenin arkasında vuku bulu-

yordu. Arifiyede bile halife ordusundan iki çetenin bir köyü yağma etmek için çarpıştıklarını gördük. Bir batarya kumandanı olan yüzbaşı topla köylerini tahrip edeceği tehdidile ahaliyi itaate davet ediyordu. Mustafa Kemal çetelerini defetmek bahanesile bu yüzbaşı Bozköy, Sahanbey, Çataltepe köylerine ateş vermiştir. Diğer bir süvari yüzbaşısı Derbend ve Sapancada kalmış olan ahaliden harp vergisi topluyordu. Halife ordusu hiçbir sebep olmaksızın Doğançay, Ortaköy, İhsaniye, Papazköyü, ve Muradiye köylerini tahrip etmiştir. Halihazırda bu köyler birer kül yığınından başka birşey değildirler...„

Kararı okuyalım :

"... Nuhbei âmâli isyanı vâkıı teskin ve haricen ve dahilen keştii devletin sahili selâmete çıkmasını temin etmekten ibaret olduğu âşikârdır... (Bir mahkeme ilâmı mı yoksa sadrâzama ubudiyetkârane bir sitayişname mi?) olan Ferit paşa hazretlerinin hükümeti siyasetinin meşru ve ma'kul olmadığını îmâ ve telmihle eşkıyayı merkumeyei enzarü yârü agyarda teşci ve tahrik eylemesi ve Bursadan mezunen Derseadete gelip bilâhare avdetinde kendisi bir valii vilâyet olduğu halde Harbiye nezareti sıhhiye dairesi reisi İsa Ruhi paşadan bagîi merkum Bekir Sami için

tavsiyename almak gibi âsilere meclûbiyetini müeyyit harekât...„

Ben Bursadan İstanbula geldiğim zaman İsa Ruhi paşa mezkûr daire reisi değil hertürlü nüfuzdan mahrum ve metrûk bir askerî doktor olup tekaüt edilmesini bekliyerek münzevî bir halde Acıbademde oturuyordu. Bu zâti Musul ve Manastır valiliklerinde bulunduğum zamanlardanberi tanırım. Irkdaşlık gayretile Bekir Sami beyi bana tavsiye etmişti. Kuvâyı milliyenin muharrik ve müşevviklerinden olmakla itham olunduğuma göre bu kuvveti idare edenlerin hayli geri sınıfında bulunan miralay Bekir Sami beye kendimi tavsiye ettirmeye lüzum görmüş olduğumu söylemek tuhaf bir tenakuz teşkil etmez mi?

İsa paşa bana mektup vermediğini divanıharpte yeminle temin ettiği halde bu kararda yine tavsiyenameden bahsedilmesi ne büyük bir hayasızlık eseridir?

"... Ve İstanbulun işgali muvakkati günü vapurla Haydarpaşaya giderken bazı zevat huzurunda, Sarayburnu önünde lenger endaz olan kuvâyı itilâfiye donanmasına karşı:

(Bu zırhlıların topları İstanbula ne yapabilir?) diyerek devletin siyasetini tedvire mecbur olanlara kat'iyen yakışmıyacak surette bir lisanı istihfaf istimaline kıyam etmesi...„

Bu sözün samii ve şahidi olmak üzere isticvap olunan sabık Adliye nazırı Celâl bey o meş'um günü takip eden geceyi benim gibi İstanbulda geçirdiğini ve evvel, âhir böyle bir söz işitmediğini ve yine şahit diye celbolunan sabık Evkaf nazırı ve esbak şeyhislâm Ömer Hulûsi efendi yetmiş yılı tecavüz eden ve cidden namus ve faziletle geçen hayatının hertürlü lekelerden beraatinin alâmeti şeklinde bağrına ziynet veren ak ve pâk sakalını eline alarak ne vapurda, ne de başka bir yerde böyle bir söz duymadığını yemin ederek beyan etmiş olduğu halde yine idam kararında müsbet ve gerçekten bir cürüm gibi zikreden divanıharp heyetinin vicdanları olsa elbette yüzlerine tükürürdü. Esasen tahkîka değecek bir cürüm mahiyeti bulunmıyan bu gülünç mes'ele için divanıharbe davet edildiği zaman hasta ve yatakta bulunduğundan :

"Ne soracaklarsa bir tezkere ile sorsunlar tahriren cevap vereyim„ dediği halde dinlenmiyerek cebren divanıharbe götürülüp hal ve sıfatına yakışmıyan bir yerde saatlerce bekletmek suretile tahkir ve tâzip edilmesinden dolayı hastalığı şiddetlenerek vefat ettiği büyük esefle hapisanede işitilmişti.

Aleyhimde işgal kuvvetlerine bir jurnal ver-

mek maksadile tertip edilen bu gülünç mes'elenin böyle hakikaten hürmete lâyık bir zatin ölümüne sebep olması bu divanıharbin cinayetlerine acıklı bir lâhikadır.

Divanıharbin maskaralığını işiterek tevkifhaneye gelen Galatada Değirmen hanında mukîm Mıgırdıç Şamlıyan efendi:

— Filhakika dedi işgali takip eden günlerden birinde Haydarpaşa ve Kadıköyüne işliyen vapurun güvertesinde böyle bir söz söylendi. Bu sözü bizzat ben söylemiştim. Zatiâliniz Adliye ve Evkaf nazırlarile aşağıdaki yan kamarada idiniz. Bunu işiten zabit yanımda idi. Benim sözümü size isnat ve iftira etmiş, şimdi divanıharbe giderek böyle bir söz cezayı mucip bir cürüm ise onu ben işledim diyeceğim. Bir kere size söyliyerek bu maskaralık sahih olup olmadığını anlamıya geldim.

Bu sözü söylemiş olsam bile böyle idamı mucip bir cürüm teşkil edebilmesi hatır ve hayale gelir birşey olmadığından ben gülmüş ve Şamlıyan efendiye şu insanî hareketinden dolayı teşekkürle beraber bu isnat, leîmane olduğu kadar çocukça bir şeydir; bunun için divanıharbe kadar gitmek zahmetine değmez demiştim.

Şamlıyan bu sözleri söylerken yanımda bulunan Hasan Rıza paşa "bu sözü ihbar eden ve İstanbul

valisinin yâveri olan zabitle Şamlıyan efendinin hareketlerini mukayeseden çok mükedder oldum„ dedi.

Maamafih söylenen söz gayet doğru idi. Topu, tüfeği, kalesi, tabyası ve hiç bir suretle müdafaada bulunması ihtimali bulunmıyan İstanbula müttefik zırhlılarının topları tabii birşey yapmazlar, yapamazlardı.

Bu ihbarın asılsızlığını iki âdil ve muhterem şahit isbat ettikleri halde kararda sabit olmuş bir cürüm gibi dermeyan olunmasına nazaran Şamlıyan divanıharbe gidip te "bu sözü ben söyledim.„ demiş olsa da yine böyle olacağında şüphe yoktur.

"..... Muhakemeten vâkı olan isticvabatında isyanın vâkı olmadığını ve kuvâyı milliye rüesasının kimlerden ibaret olduğunu bilmediğini söylemesi...„

Bu baptaki mazbut ve yukarılarda bu sütunlara aynen menkul ifadem bu fıkrayı tekzibe kâfidir. Ben bilmiyordum demedim, rüesa denilenlerden hangilerini şahsan tanıdığımı, hangilerini hiç tanımadığımı birer, birer söylemiştim. Mahut fetva ve iradeden evvel bunların (âsi) tanınmadıklarını beyan etmiştim.

"... ve cümlei şehadattan (hangi şehadattan?) olduğu üzere Bursa kuvâyı milliyecileri tarafın-

dan, vermedikleri takdirde bomba arabasına bindirilerek Nazilli cephesine gönderilecekleri tehdidiyle talep olunan beş yüz ve 750 lirayı vermek iktidarını haiz olmadıklarından bahisle Bursada zahireci Sadık efendi ve saire (?) taraflarından telefonla vâkı olan şikâyetlerine Hâzim beyin: Kuâyı milliye'nin sözünü dinlemek lâzımdır. Ben bile bizzat emirlerini infaza müheyyayım.„ diyerek ebvabı müracaati sed ile...„

Hükûmet kapılarını mı yoksa telefonu mu ? Maahâzâ bu da yalandır. Sadık kendisine değil arkadaşı Mustafaya böyle söylemiş olduğumu ifade etmiş ve Mustafa celp ve isticvap olunmamıştır.

Belki de isticvap olunduğu halde bu uydurma sözleri tekzip ettiği için ondan bahsedilmemiştir.

Mumaileyh Hâzim beyin hattı hümayunu âhirde...„ (Hattı âhir) tâbiri bir (intakı haktır) icat ve cürüm sayılarak isnat olunan şeyler hep bu hat ve fetvadan evvele aittir.

"... Mukarrer olduğu üzere isyan ve iğtişaşı vâkıa karşı ittihazına başlanılan tedabiri müslihanenin akîm kalmasını mucip harekâta...„

Dermeyan olunan şeyler birer cürüm olsalar bile vukua geldikleri zamanlardan sonraki muslihane tedbirleri nasıl ta'kîm edebilecekleri bir

türlü anlaşılamaz. Bu tedbirler nedir ? Kimin tarafından, ne zaman ittihaz edilmiş, ben o tedbirleri tasavvur ve tatbiklerinden evvel nasıl iptal etmişim ?

Damat Ferit paşanın Kuvâyı milliyeyi tenkil için (kuvâyı inzıbatiye) namile sevkettiği ücretli sürülerin muharebe etmiyerek dağılması, yahut Anadolu kuvvetlerine iltihak etmesi suretile iflâs etmesi bana isnat olunuyorsa bu pek gülünç bir iftira olur. Çünkü o zaman ben hapisanede idim.

"... Cür'et edenlerden ve erbabı fesat ve kıyamın muharrik ve müşevviklerinden olduğuna kanaati vicdaniye hâsıl olmuş...,,

Bu itham fıkrasile kuvâyı milliyeye müteallik cürümlerimin hikâyesi nihayete ermiş oluyor.

"... Yıldız sarayı hümayununda vukua getirilen yağma maddesine gelince : Kendisi Hâkanı esbak merhum ve mağfur Abdülhamit Han hazretlerinin zamanı saltanatında Dârüssedetüşşerîfe ağası Abdülgani ağanın dairesine müdavim bulunmuş ve o vakit Mektebi Sultanide tahsil ile meşgul bulunan mahdumuna da ağayı müşarünileyhi velî ittihaz etmiş olduğu ve hattâ muntazır bulunduğu sadaret mesnedine mahsus elbiseyi de orada hazır bulundurduğu ve bu suretle sarayın

nân ve nimetile perverişyab olmuş bulunduğu halde...„

Kızlar ağasının ne suret ve münasebetle oğluma mektep velîsi olduğunu yukarıda söylediğim için tekrara hacet yoktur.

Her kim olursa olsun bir idam kararını hüzünle okur; okuyan o kararın mâsum kurbanı olursa onun hüznüne tabiî had tayin olunamamak lâzım gelirken beni de güldüren şu maskaralığa bakınız! 10 temmuz meşrutiyetinden sonra Ankarada vali iken tayin olunduğum şehreminliği münasebetile ve hattâ muavinim Âdil beyle birlikte bir defa huzura kabul olundum.

Evvel, âhir Sultan Abdülhamidi bundan başka yakından görmedim. Meşrutiyetten evvel de bir seneden az bir müddetle bulunduğum Şûrayı Devlet Tanzimat dairesi azâlığından başka İstanbulda bir memuriyette de bulunmadığım için sadrâzamlık hülyasına mahal ve münasebet olmadığı gibi sadarete mahsus elbise bulunduğunu ilk defa bu mel'un kararda görüyorum ki, sadarete mahsus bir elbise bulunmadığını herkes bilir.

Yakınlarda neşredeceğim (Hâtıralarım) adlı kitapta görüleceği üzere ben İkinci Abdülhamidin zulmüne de, lutfuna da mazhar oldum.

Memlekete mühim hizmetler ederek mükâfata müstahak olduğum bir sırada yani Dedeağaçta,

Mithat paşa lehinde sözler söylediğimi melekleri işhat ederek ihbar ve türlü, türlü sözler ve hareketler isnat eden hafiye jurnalları üzerine: "Efkârı muzırre eshabından olduğu tahakkuk eden Dedeağaç mutasarrıfı Hâzim beyin istihdamı rehini cevaz olamıyacağından hemen azli iradei seniyye iktizasından„ diyerek azlolunduğum gibi badehu Dedeağaç livasında vücude getirdiğim âsârı hayriyye ve nafianın fotograflarını ve Edirne vilâyeti dahilindeki hizmetlerimin listesini havi olup Kızlar ağası Abdülgani ağa vasıtasile takdim ettiğim albüm üzerine Musul valiliğine tayin ve bâlâ rütbesi ve ikinci mecidî nişanile taltif olunduğum gibi Manastır ve Bağdat vilâyetlerindeki hizmetlerim de murassa' Osmanî ve murassa mecidî nişanlarile takdir edildi.

"... Şuhudu müstemiadan ikinci müsahip Cevher ağanın ifadesinden istidlâl olunduğu üzere sarayda beytutet eden mahdumu vasıtasile haberdar olduğu sarayın ahvalini Hareket ordusu mütegallibesine ifşa etmek suretile onlara hulûl birle bu sayede hâdisei hal'ı müteakıp başlıyan ve tafsilâtı zabıtnamede musarrah olup tahliye için teşekkül etmiş olan komisyonun riyasetini deruhte ederek (Hareket ordusu) namile Derseadete bilvürut maatteessüf içlerinde meşhur Bulgar komitesi reislerinden Sandenski ve Pança ve keçe

külâhlılar ile Enver ve Niyazi ve hempalarından mürekkep güruhu eşkıya bulunanların sarayı hümayunu ve bilcümle ehli islâm ve eshabı namusa ebediyen dağı derun olacak bir mel'unanede ümmühatı müslimin makamında olan haremi hümayun dairelerini bile muhasara ve sarayın havagazi ve elektrik ve su yollarını ve erzakı kâmilen kat' ve bilâhare sarayı hümayuna duhul ile her tarafını kırarak otuz senelik zîvekar, ve pürihtişam bir makarrı saltanat olan sarayı mezkûrda mevcut milyarlar kıymetindeki nukud ve mücevherat ve eslihai nadire, yirmi beşinci senei devriyei cülûs münasebetile hükümdârânı izâm tarafından takdim edilmiş olan hedeyayı giranbaha (Almanya imparatoru İkinci Vilhelm tarafından gönderilen babasının tunç heykeli gibi) ve yalnız on dört bin parçası Topkapı sarayı hümayunundan celb ve Yıldız sarayı müzesine vazedilmiş olan âsârı atika ve eşyalar... (Devlet yani millet müzesinden on dört bin parçasının Yıldızdaki hususî müzeye nakledilmiş olduğunun hikâyesi divanıharbin takip ettiği riyakârlık mesleğine uymıyacağından bundan bahsedilmesi bir gaflet eseri demektir.) Ve garet eyledikleri sırada kendisi (Ben) men ve zecri hakkında tedbir ittihaz edeceği yerde bunları temaşa ile meşgul olmuştur.„

Vaz'ıyed veya tahliye komisyonu uzun müddet devam etti. Asıl vazifem olan şehreminliği komisyona muntazaman devama müsait olmadığından kısa bir müddet sonra ben çekildim yerime başkası tayin olundu. Gerek komisyonun teşekkülünden evvel, gerek komisyona reislik ettiğim zaman ve gerek çekildikten sonra Yıldız müzesinden hiç kimse hiçbir şey almamıştır. Devlet müzesi müdürü Halil beyin tarafımdan vaki olan teklif üzerine mezkûr komisyona âza sıfatile devam ettirilmesi Yıldız müzesini ve hattâ Avrupanın bazı eski saraylarında görüldüğü veçhile Sultan Abdülhamidin hususî dairelerinin hiçbir şeye dokunulmıyarak hali hazırlarile muhafaza edilmeleri maksadından neş'et etmişti.

Mumaileyh Halil bey terafından cevaben Harbiye Nezaretine yazılmış olan 17 eylül 1335 tarih ve 148-8484 numaralı tezkerede (bu müzedeki eşyadan hazinei hümayuna ait olanların Topkapı sarayına nakledildiği ve bunlardan bir şey aşırılmak gibi suiistimal kat'iyen vaki olmamıştır) denilerek divanıharbin müzeye müteallik hezeyanları resmen çürütülmüştür.

Hareket ordusu tarafından yağma edildi denilen Yıldız müzesindeki eşya elyevm Devlet müzesinde bulunduğu gibi mücevherat da şu kanunla Donanma cemiyetine verilmiştir :

MADDEİ KANUNİYE

(Hakanı sabıktan müntakil ve Osmanlı bankasında mahfuz bulunan mücevherattan murassa nişanlarla bir kıymeti tarihiye ve milliyeyi haiz olanlardan maadası hükûmetin nezaret ve mes'uliyeti altında satılmak üzere (Donanmayı Osmanî İanâtı Milliye Cemiyeti) menfaatine terkolunmuştur.)

Aşağılarda pek münasip bir yeri gelince hikâye edeceğim veçhile Sultan Hamit kıymetli ve külliyetli pırlantalarını cidden hayrete şayan bir zekâ eseri olarak ve kimsenin hatırına gelmez bir surette bizzat kendi elinde Selâniğe götürmüştür. İkinci Abdülhamit gibi hertürlü kuvveti malûm bir padişahı tahtından indirip Selâniğe nefyederek yerine başka bir padişah oturtan Hareket ordusu, kahir bir ihtilâl kuvveti Yıldızı yağma etmek istese ve etse İstanbulun belediye reisi olan ben bittesadüf Yıldızda bulunmuş olsam bile men'e kalkışmak divaneliği bana mı düşer ?

"Nul n'est obligé de résister â la force d'une revolution.„

Bir ihtilâl kuvvetine karşı durmaya kimse mecbur değildir, diye bütün mütefekkir insanların kabul ve tesis ettikleri bir kaide bulundu-

ğunu bu cahil divanıharp heyetine anlatmak mümkûm değildir.

Benim için teşekkür edecek birşey varsa o da :

(... Yağma ettirmekle meşgul olmuş) demekle iktifa ederek (yağma ettirmekle beraber kendisi de 15555 metre murabbaında bir Hereke halısını bizzat sürükliyerek evine götürmekle meşgul olduğunu mahlû padişahla Selâniğe gitmiş olan mahut ikinci Cevher ağa görmüştür) demiyorlar.

Hareket ordusu İstanbula ve o meyanda Şevket Turgut paşanın kumanda ettiği mürettep fırka dahil ve haricinde ikinci fırka taburları ve mızraklı süvari alayı ki cem'an on bini mütecaviz asker Yıldız saray ve teferruatını ihata ve işgal ettiği zaman ben âyan ve meb'usan ile beraber Yeşilköyde ve Hayreddin Nedim beyin evinde idim. Hattâ nisanın sekizinci günü Köse Rauf paşa ve diğer bazı zatlerle birlikte Hayreddin Nedim beyin hanesinde bulunduğumuz esnada ansızın Mahmut Şevket paşa oraya geldi. Keçecizade İzzet ve Pertev paşalar da refakatinde idiler. Mahmut Şevket paşanın Yeşilköye geldiğinden haberimiz yoktu. (Hâtıralarım) adlı kitabımda görüleceği üzere İstanbulda gördüğüm bazı ahvalden dolayı Hareket ordusunun hareketini tâcil etmelerini orada bulunan kumandanlara

tavsiye etmek için Yeşilköye ikinci defa ve artık İstanbula dönmemek niyetile gitmiştim.

Âyan ve meb'usan ile birlikte İstanbula avdet ettiğimiz nisanın on dördüncü salı yani Beşinci Sultan Mehmet Reşadın cülûs gününe kadar İstanbulda cereyan eden ahvalden bütün Yeşilköy mültecileri gibi ben de haberdar değildim.

Büyük bir askerî ihtilâlin ika ettiği tahayyül edilen yağma ve sairenin hesabını oniki sene sonra o esnada İstanbulda bile bulunmıyan Şehremininden sormak şimdiye kadar dünyada bir eşi görülmemiş ve insanların akıl ve mantıkla münasebetleri mevcut bulundukça görülmiyecek bir garibedir. Bundan daha garip olmak üzere Hareket ordusunu yağmadan menetmemiş diye idama mahkûm edilip de bu ordunun ruhu demek olan Pertev paşayı mevkuf iken tahliye etmek ve Yıldızı ihata ve muhayyel yağmayı ika eden fırkanın kumandanı olan Şevket Turgut paşanın muhakemesini âtiye tâlik ve nihayet on sene küreğe mahkûm etmek dünya durdukça şaşılacak bir garibedir.

Maahâzâ gerek Şevket Turgut, gerek Pertev paşalar namusla, iffetle tanınmış zevattan oldukları gibi her ikisinin de Yıldız meselesinden dolayı tevkif olunan asker ve sivil diğer zevat gibi masum bulunduklarında şüphe yoktu.

"... Bilâkis o esnalarda korkularından kaçmış olan sarayın çilingirlerini süngülülerle celbettirerek mevcut kapı ve kasalar kırdırılarak...„ ne kadar açık yalanlar!

(Bilâkis o esnada) denildiğine göre bir yandan Hareket ordusu yağma, bir yandan komisyon vazifesini ifa etmiş demek olur; halbuki komisyon nisanın on beşinci günü öğleden sonra Yıldıza girdiği esnada yağma ettiklerinden bahsolunan asker ve sair eşhastan orada hiçbir kimse görmemiştik.

Kasaların açtırılmasile nisanın 14 - 15 gecesinde yani Sultan Abdülhamidin Selâniğe gönderildiği gecede veya daha evvel vukuu tahayyül ve iddia olunan yağmanın arasında dört, beş gün vardır. Sarayın korkularından kaçmış çilingirleri bulunmadığı gibi süngülülerle celbedilmiş çilingir de yoktur. Yüzbaşı rütbesinde bir zabitle Galatadan getirilen bir çilingir bu işi görmüşlerdir. Hiçbir kapı kırılmadığı gibi çilingire de açtırılmamıştır.

Zaten demir kapılı ve kârgir bir bina olan müzeden başka içeride, dışarıda kapalı ve kilitli bir kapı bulmadık ki çilingire açtırılmasına hacet görülsün.

"... ve saraya misafir olan hükümdaranı ızamın ikametlerine mahsus ve fevkalâde kıymet-

dâr eşya ile mefruş ve müzeyyen olup 50 odayı ihtiva eden merasim dairesinin perdelerine varıncaya kadar yağma ettirmekle meşgul...„ İstintak veya muhakeme esnasında bana: (Sen külâhlı, külâhsız askerlere ve bunlarla gelen Bulgar şakîlerine yağma ettirmekle meşgul olmuşsun diye bir sual de vaki olmadığı halde idam kararında böyle hezeyanlarda bulunulması ancak bu divanıharbe mahsus maskaralıklardandır.

Yıldızda (yağma) kelimesi istimal edilecek derece ve surette gasb veya az çok hırsızlık vaki olup olmadığını biraz tetkik etmek lâzım.

Malûm olduğu üzere (yağma) birçok eşhasın bir evde, bir köyde, bir kasaba veya şehirde her ne varsa hepsi alenî surette ve zorla almalarına derler. Hareket ordusu Yıldızı ihata ettiği günlerde ben Yeşilköyde bulunduğumu yukarıda söylemiştim. Binaenaleyh komisyonun teşekkülünden evvel az çok yağma vaki olmadığı bence de komisyonu teşkil eden zatlerce de meçhuldür. Fakat (yağma) tâbirine muvafık bir hareket vaki olup olmadığının âsârdan istidlâl suretile tetkiki mükündür. Biz yıldıza geldiğimiz zaman nöbet mahallerindeki muntazam asker ve şakî, gayri jandarmalardan maada külâhlı, külâhsız eşhas ve şakî Bulgar görmedik.

İçlerinde kimse bulunmıyan baş kâtiplik da-

iresiyle o sıradaki memurlar daire ve odalarının kapılarını hep acık bulduk. Yalnız kızlarağası Abdülgani ağa kendi dairesinde idi.

Mumaileyh gece yani nisanın 14 ve 15 i arasındaki gece bazı eşyası ve çekmecesindeki yedi bin liralık ve nama muharrer Osmanlı bankasının çeki çalındığını söyledi. Bu çek ve eşyanın kimin tarafından çalındığı anlaşılamamışsa da (havi olduğu para bankadan alınamamasından dolayı olacak) bir sokakta bulunmuş gibi meydana çıkarılarak Hareket ordusu kumandanına kadar gitmiş ve o zaman divanıharp reisliğinde bulunan Hurşit paşanın himmet ve delâletile çek sahibine iade olunmuştur.

Kilercilerin dairelerinden de bazı şeyler çalındığı sonra rivayet edilmişse de bu iki sırkatten başka "filan daireden filan şey çalınmıştır„ diye komisyona bir ihbar vaki olmamıştır. Gerek yıldız kasrında, gerek teferruatında ve alelhusus merasim dairesinde çalındıkları açık, boş kalmış yerlerinden anlaşılacak bir şeyin çalındığına vâkıf olmadık, herşey yerli yerinde duruyordu. Yerden bir halı, tavandan bir avize, pencereden bir perde, duvardan bir tablo alınmış olsa bittabi ilk bakışta göze çarpardı. Nukud ve mücevherat bulunan harem dairesine ve müzeye ise külâhlı, külâhsız hariçten hiç kimse girmemiş

olduğu bu nukud ve mücevheratı havi sandık ve çantaların konulmuş oldukları bir odaya hiçbir tecavüz vaki olmadığı içlerindeki eşyanın konuldukları gibi durmalarile ve daima kilitli bulunan müzeden birşey alınmadığı oradaki eşyanın defterlerile tatbikinde hiçbir noksan zuhur etmemesile sabittir.

Maamafih harem dairesi dört beş gün ve gece 300 bu kadar cariye ve sayıları malûm olmıyan küçük, büyük zenci harem ağaları ve sairenin ellerinde kalmış olduğuna nazaran az çok sirkat vukubulmuş olabilir.

Divanıharp reisi Peyam - Sabah gazetesinde okuduğu şu (... evvelce padişahlar hal'olunurdu, lâkin sarayları yağma edilmezdi...) sözünü gerçek ve tarihe muvafık zannederek muhakeme esnasında tekrar etmişti. Daha uzak mazilere ric'at etmeksizin hale en yakın olan Sultan Abdülâzizin hal'inden sonra zatine, sarayına, cariyelerine ve hattâ divanıharbin bol keseden cariyelere bahşettiği gibi değil hakikaten halife anası olmak sıfatile (Ümmülmü'minîn) sayılabileceği için ona göre hürmet görmesi iktiza eden valide Sultan hakkında vaki olan çirkin muameleler Peyam - Sabah muharririni ve ondan alıp istimal eden divanıharp reisini şiddetle yalanlamaya kâfidir.

Hal' musibetine duçar olan Osmanlı padişah-

ları arasında en bahtiyarı Sultan Abdülhamit olduğu ve sarayı, cariyeleri ve saireleri haklarında ne kadar iyi muamele edilmiş bulunduğu bilmukayese anlaşılmak üzere vakıalara bizzat şahit olan Mahmut Celâleddin paşanın (Mir'atı Hakikat) adlı tarihinin 118 inci sahifesinden birkaç fıkrayı aynen buraya naklediyorum :

Sultan Abdülâziz tahtı saltanattan hal'ının dördüncü cuma günü alesseher kayıkla Ortaköy dairesine getirildiyse de galebei ye's ile bîtab ve mahzun ve kurenasından yalnız Fahri bey kalıp diğerlerinin daireye dühullerinin men'i yerlerine sarayı padişahiden hizmetçiler gönderilmesi ve ikametgânının her tarafı daima karakol neferatile ve sahil cihetinin zırhlı gemi ile mahsur tutulması ve daireye dühulünde karakola memur bir asker zabiti tarafından bahçede dolaşmasına mümanaat gösterilmesi ve hal'ı gününde İstanbul sarayına gönderilen eşya sandıkları derunlarında zuhur eden zîkıymet emval erkânı müttefika huzurunda tevkîf ettirildiği gibi Ortaköye nakilleri validesile sair âzâi hanedanlarının üzerlerinde bulunan mücevherat ve zer ve sime müteallik âvânî ve edevatın dahi nez'edilmesi, velhasıl zatince ve hanedanınca envâi tehdidat ve tahkirat görmesi sebeplerile gayet müteessir ve dilhun olmuş ve artık kemâli melâl ile ha-

yatından nevmit olacak bir hale gelmişti ki aradan iki gün mürurunda yani Ortaköy dairesine naklinin üçüncü ve hal'inin altıncı pazar günü âtide beyan olunacak sureti müellimede irtihali dâricinan eyledi.

Bu facianın vukuu ile beraber serasker Hüseyin Avni paşa yetişip merhumun n'aşini karakolhaneye naklettirmiş ve neferatın kahve ocağına bıraktırmış imiş.

Muharriri âciz vükelâ ile beraber bulunduğum cihetle merhumun cerihası derecesini anlamak için na'şin bulunduğu mahalle dühulümde üzerine beyaz bir perde örtülmüş ve bir küçük nefer şiltesine yatırılmış olduğunu görünce "Fa'teberû yâ ülil'elbâb„ diyerek pûşideyi kaldırdım.

Vak'ai hal'in tafsilâtı sırasında beyan ettiğimiz (Sergüzeştname) sinde valde Sultan dahi tahrir ettirmiştir ki Sultan Abdülâzizin camei hayatı âlûdei huni memat olmakta bulunduğu cariyelerin feryad ve vaveylâlarile şayi olunca validesi beytül'ahzanından koşup gelerek ciğerparesinin üstüne kapanmış ve birlikte terki cihanı cana minnet bilmiş olduğu hîn de vak'ai Kerbelâdan nişandı. Ortaköy karakolhanesinden içeri girmiş olan Nazif isminde bir şahsı denî ve bîar valide Sultan merhumun cesedi üstünden kaldırırken kulağında bulunan küpeleri ve parmağındaki

yüzüğü zorla alıp gider... Abdülâziz ve validesinin peripeyker cariyeleri çıkarılıp içlerinde şehirde melce'leri bulunanlar şuraya buraya dağıtılmış ve kimsesizleri kapanın elinde kalıp ırz ve namusu haremsarayı saltanat pâymâl olmuştu.„

Yine bu tarihin 124 üncü sahifesinden:

"... Sultan Abdülâziz bir müddettenberi cem ve iddiharı nukud ve emval inhimaki sebebile saray hazinesinde hayli altın ve eshamı umumiye tahvilâtı bulunduğundan hal'a alet olan ekâbir hazinei devletin müzayekasını tadil için zapt ve musaderesi re'yinde bulunurlar. Ancak böyle bir zamanı fetrette ibtilâi lokmai haramla kesbi yesar etmek istiyenler Abdülâzizin varisi makamına geçip iğtisabı emvali saltanata yol buldular. Bu güruhun serdarı ki Sultan Muradın validesi idi; saltanatın tebeddülü akabinde padişahı mahlûun ve validesinin harem dairesinde mahfuz altın sandıklarına el atıp damat Nuri paşa ile müttefikan muktedir olabildikleri kadar akçe aşırdıktan ve bâlâda zikri geçtiği üzere Abdülâziz hanedanı nezdinde bulunan mücevherat ve sair kıymetli emvali ahz ve gasbettirdi. Bunların esasen âsârı saltanattan madudiyeti mülâhazasınca Abdülâziz ailesinden istirdadı lâzımdır denilse o halde mahfuziyetlerine ihtimamla eyadîi saireye geçmelerine ve alelhusus nukudi müddaharenin

ziyaına fırsat vermemek farizadan, buraları kimsenin hatırına gelmeyip "Abdülâzizin Beşiktaş sarayı hazinesinde yalnız 7,399,665 mikdarı itibarîsinde eshamı umumiye ve 3100 adet demiryolu tahvilâtı ile 85000 Osmanlı lırası zuhur etti„ denilerek işbu 85 bin lira dahi cülûs masarifi azîmesine karşılık olmak üzere yine sarayda tevkîf edildi...

Velhasıl Sultan Abdülâzizin müddahar nukudundan devlet hazinesine bir akçe girmek müyesser olmadı...„

Mahmut Celâleddin paşanın bizzat müşahedesine ve yakından hâsıl ettiği malûmata müstenit olan şu satırları okuduktan sonra bizim divanıharp maskarasının idam kararını okumak azâbına biraz daha katlanalım.

Bütün âlemi islâm nazarında muhterem ve muazzez olan sarayı hümayuna karşı her Osmanlının ifasına mecbur olduğu ihtiram ve tekrim yerine şayanı veleh ve hayret ihtirasata tebean birçok senelerdenberi sarayda hizmeti mesbuk ve hattâ bazılarının saçları ağarmış, sinleri kemali bulmuş muhadderatın (cariyelerin) her tarafını bir hıristiyan kadını (ithamların gidişine bakarak insan bir hıristiyan erkeği denecek sanıyor) marifetile ve bilâhare mezbure kadının gördüğü muamelei zalimaneden ve meselâ

bir çoklarının koltuklarında (Kelâmı Kadîm) ve (Delâili hayrat) tan başka hiçbir şey bulunmıyan bu muhadderata karşı revâ görülen müameleye bakarak (lânet olsun böyle memuriyet istemem) diye terki vazife etmesi üzerine iki muhacir kadını vasıtasile taharriyat ve tazyikata devam ve bunların zuhur eden herşeyleri alınarak...„

Mademki üzerlerinde Kelâmı Kadîm ve Delâili hayrattan başka birşey yoktu. Komisyonca aldırılan şeyler nedir, Kelâmı Kadîmlerle Delâili hayratlar mı?

"... Yalnız birer başörtüsü (namaz örtüsü demek nasılsa hatırlarına gelmemiş) ve başörtüsü bulunmıyan bazı biçareleri kendi hırkaları ile... (Yıldız civarındaki Şazili tekkesinde bile hırkalı kadın bulunmadığına nazaran saraydan çıkan cariyelere hırka giydirilmesinin manâsı anlaşılmıyor.

Üzerleri aranılan cariyelerde Kur'an ve Delâili hayrat bulunmasından dolayı taharriye memur hıristiyan kadınının bu işe lânet olsun diyerek vazifesini terketmesi sözü deli saçmasından biraz yükselebilmek için hiç olmazsa İsa, Meryem tasvirlerini havi bir İncil veya Azizler resimleri bulunan bir hıristiyan dua kitabı denilmeliydi. Bir hıristiyan kadının müslümanlara ait kitaplara hürmet edilmediğinden dolayı terk

ettiği vazifeyi iki müslüman muhacir kadınının kabul ve ifa etmesi itirafından divanıharbin riyakâr maksadı fena halde çürüyor.

İki müslüman kadın koltukları altında Kelâmı kadîm ve delâili hayrat bulunan cariyelerin üstlerini aramak istemediklerinden bu iş bir hıristiyan kadına gördürülmüştür) dense insan bu uydurma sözden bir hakikat kokusu hisseder gibi olurdu.

300 bu kadar cariyeden o zaman en az iki yüzü İstanbulda bulunduklarına göre falan cariyeden şu alınmış diye bir misal gösterilememesi bu sözlerin mahiyetlerini anlatmıya kâfidir.

Komisyon Yıldız sarayına girdiği gün, saraydaki bütün aşçıların evvelce dağılmalarından dolayı harem dairesinde üç yüz bu kadar cariyenin aç kaldıklarını öğrenerek ilk ve insanî bir iş olmak üzere bunların iaşelerini temin etmiştir. Tarafımdan verilen bir takrir üzerine bu cariyelerin cümlesi âzâd edilmekle beraber İstanbuldaş ana, baba veya akrabası bulunanlar onlara, arzu edenler sultan ve şehzade saraylarına gönderilecekleri için bazı sultan saraylarından divanıharbe celbolunan cariyeler bu iyilikleri minnetdarane beyanla beraber hiçbir kötü muamele görmediklerini temin etmişlerdir. Başka türlü şehadet ve şikâyet etseler divanıharp, ko-

misyonun teşekkülünden evvel Abdülhamidin maiyetinde Selâniğe gitmiş ve maahâzâ tekzibe değer birşey de söylememiş olan zenci Cevherin uydurma şehadetinden istifadeye çalışmazdı.

Bu zenci ile, Bursalı tatar Sadıktan ve İsa Ruhi paşadan başka hiç kimse huzurumda isticvab olunmadığına nazaran aleyhimde kimse tarafından şehadet vaki olmamıştır. Taharri meselesine gelince:

Cariyelerden bir kısmı kendilerini istedikleri muhabere ile anlaşılan şehzadelerden, sultanlardan bazılarının saraylarına gönderildikleri gibi gitmek istemiyenlerin ve İstanbulda anası, babası bulunmıyanların ayrıca Topkapı sarayında teşkil olunan bir komisyon tarafından tahkik edilecek velilerine teslim olunmak üzere mezkûr saraya gönderilmeleri bizim komisyondan gösterilen lüzum üzerine hükûmetçe tensip edilmişti.

Şu suretle Yıldızdan çıkacak cariyelerin üzerlerinde nukud ve mücevherat kaçırılacağı Hareket ordusu kumandanlığına ihbar edilmesinden dolayı vâki olan ihtara binaen bunlar Yıldız sarayından ayrılırken iki yahut üç kadın tarafından kapalı oda içinde bir yoklama yapılmışsa da yukarıda söylediğim veçhile hiç birinden hiç bir şey alınmamıştır. Alınsa divanıharpte tabiî söylerler ve bu, kararda da bahsolunurdu.

"... Ve cümlei şehadattan (yani mahut Cevherin şehadetlerinden) olduğu üzere kendi adamlarına taşıttırdığı büyükçe bir çanta ile...„ Komisyonun evrakını ve kilitli bulundurulan odaların ve köşklerin anahtarlarını koyduğumuz alelâde bir çantadan başka bana mahsus bir çanta yoktu. Bu çanta da hariçten gelmeyip saraya ait olduğu gibi saraydan dışarıya da çıkmamıştır.

Komisyonda uşağım veya adamlarım yoktu. Saray dahilinde bir odadan diğerine veya bir köşkten başka bir köşke gelinip gidilirken bu çantayı yanımızdan hiç eksik olmıyan birçok saray hizmetçileri taşımışlardı.

Saraya girip çıkmak suretile ancak menâfii şahsiyesini ve tarzı hareketile de komitenin (İttihat ve Terakki Cemiyetinin) tahsili rızasına hizmet etmiş...„

Coşkun ve kuduz husumete rağmen büyükçe bir çanta dolusu para ve cevahir çalmış deyemeyip (ancak menafii şahsiyesine hizmet etmiş) denilmesi bu namus ve fazilet düşmanı divanıharpten beklenilmez bir söz değildir. Maksat pek açıktı. Bu tâbirle hem hırsızlık anlaşılacak, hem de açıktan açığa böyle birşey isnat edilememiş olacak. Yalnız İstanbulda değil bu divanıharp heyeti fıtrat ve kabiliyetinde mekrûh

mahlûkların kötü muamele ve hareketlerile yıkılıp giden koca Osmanlı imparatorluğunun Yemen ve Trablusgarpten maada her tarafında pâk bir nasiye ile devlet ve memlekete elinden geldiği kadar iyi hizmetler ifa etmiş olan Ebubekir Hâzime sirkat isnat edilirse milyonlarca insanın bu pek leimâne sözlerden, bu rezilâne iftiradan istidlâl ile bu hüküm ilâmındaki bütün sözlerin de hep yalan olduğuna hükmedeceklerini divanıharp reisi pek iyi bilir. Ben hergün ve hattâ bir defa böyle büyükçe bir çanta dolusu mücevherat veya parayı Yıldız sarayından kaçıracak olursam komisyonun mülkî, askerî âzası, mebuslar, ve sarayla müteferriatını muhafazaya memur asker ve jandarmanın zabitleri, bizden hiç ayrılmıyan birçok harem ağaları ya hep fasıkı mahrum olacaklar, veyahut onlar da aynı harekette bulunacaklar, birinci ihtimale imkân bulunmadığı gibi (Hazinei gaybiyye) denilen ve mahfuzatı bitmek, tükenmek bilmiyen Allah hazinesine gizli bir yolu bulunmadığı malûm olan Yıldız sarayındaki mücevherat ve nukudun en az yüz çanta ile evlere taşınmıya kifayetsizliği âşikârdır. Muhtelif ellerde odadan odaya, köşkten köşke taşınan bu çanta ile saraydan harice birşey götürülmeğe imkân tasavvuru Le Journal gazetesinde münderiç olduğu üzere yine, bu divanıharbin mâsum mazlumlarından biri olan

Musul meb'usu İbrahim beye, İrandan yedi deve yükü mücevherat ve muhaşşelât gasbettiği hakkında edilen çok gülünç iftiraya benzer bir cinnet eseridir. Komitenin, yani İttihat ve Terakki cemiyeti erkânının rizasını tahsil meselesine gelince Ben bütün hayatımda vatanımın ve bütün vatandaşlarımın benden hoşnut olmalarından başka bir riza düşünmedim. Şunun, bunun dalkavukluğuna tenezzül etmiş olsaydım İttihat ve Terakki hükümeti zamanında yıllarca ma'zûl ve menkûp kalmaz ve Beyrutta vali bulunduğum bir sırada Dahiliye nazırı Talât beyi küplere bindiren lâyihayı yazmazdım [1].

"... Ezcümle Hâkanı mağfur hazretlerinin nezdi hümayununda Selâniğe giden küçük şehzadeleri Âbid efendi hazretlerinin bir hafta sonra kendi talebi üzerine Selâniğe gönderilen Mahienver namındaki kalfanın (cariyenin) Yıldız sarayı hümayunundan müfarekat ederken şehzadei müşarünileyhe ait olmak üzere beraberinde götürmek istediği sandığın (çantanın) götürülmesine mumaileyh Hâzim bey ile tahtı riyasetindeki komisyon âzası tarafından muhalefet ve zabt ve müsadere olunmuş ve mumaileyha Mahienver kalfanın sebkeden rica ve istirhamı üzerine an-

[1] Bu lâyiha idarî, içtimaî makaleleri havi olan (sânihat) adlı matbu kitabımda aynen münderiçtir.

cak eline mikdarı muayyeni ihtiva etmiyen baştan savma 22 nisan 335 tarihli bir kıt'a mazbata verilmiş....„ cariyenin yatağı içinde gizlenerek götürülmekte olduğu saray kapısındaki memurlar tarafından görülüp komisyona haber verilen bu çanta meselesini yukarılarda izah etmiş olduğumdan tekrara hacet yoktur. Kaybolduktan sonra ve ben müebbet kürek cezasını çekmek üzere hapisanede bulunduğum esnada Maliye nezaretince buldurularak şehzade Âbid efendinin vasîsi olan merkez kumandanı mâhut Emin beye teslim edildiği ve üzerindeki mühürlerimizi muhafaza eden bu çantanın içindeki para ve tahvillerden hiçbir eksik şey olmadığını bizzat mumaileyh Emin bey bana söylemişti.

"... Ve mezkûr komisyon tarafından tevarihi muhtelifede tanzim edilmiş olan mazbatalar mündericatından müsteban olduğu üzere sarayın hemen her tarafında mevcut bulunan ve kırdırılıp açılan sandık, dolap ve kasalarda zuhur eden mikdarı sahihi ancak nezdi İlâhide malûm olan azîm mikdardaki nukud ve mücevheratı tesbit ederken hemen hepsinin bu veçhile mikdarı tayin ve tasrih edilmiyerek meçhul bırakılmış ve bu suretle sarayı hümayunun yağmageranına iştirâk eylemiş olduğu istima olunan şuhudun şehadeti ve bu baptaki evrakı tahkîkiye ve

vesaiki mevcude mündericatı ile mertebei sübute vâsıl olmuş olduğundan mumaileyh Hâzım beyin Anadoluda (Kuvâyı milliye) namile müteşekkil kuvâyı bagıyenin muharrik ve müşevviklerinden ve Yıldız yağmagerlerinin önayaklarından...„

Ben Yeşilköyde iken Yıldızı ihata ve işgal eden asker yağma etmişse bu askerin kumandanı Şevket Turgut paşa ve sair zabitleri ne oluyorlar ?

Komisyonun vaz'ı yed muamelesi bir yağma ise komisyon bir âlet olduğuna nazaran bu muameleyi talep eden Hareket ordusu kumandanı, bunu terviç eden hükûmet, âyan, meb'usan meclisleri ve bu kararı tasvip eden yeni padişah ne oluyorlar ?

"... olmak üzere mücrimiyetine ve bu hareketi mülkiye ceza kanununun kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delâletile kanunu mezkûrun elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrasına ve elli altıncı ve askerî ceza kanunnamei hümayununun 171 inci ve 173 üncü maddelerine muvafık ve mezkûr maddelerle fıkralar dahi: (Eşhası müteaddide bir cinayet veya cünhayı müttehiden ika eder ve yahut ef'ali müteaddideden mürekkep olan bir cinayet ve cünhada bir takım eşhasın her biri cürmün husulü maksadile ef'ali mezkû-

reden birini veya birkaçını icra eylerse eşhası mezkûreye (hemfiil) denilir ve cümlesi faili müstakil gibi mücazat olunur ve (her kim bizzat veya bilvasıta tebeai Devleti aliyye ve memaliki mahrusei zati hazreti padişahî ve yahut hükümeti Osmaniye aleyhine müsellâhan isyan ettirmek üzere tahrik edip de...„

Burada padişah Vahidüddin (Morning Post) namındaki İngiliz gazetesi muhabirine vaki olan beyanatından şu sözleri bir kere daha okuyalım :

"Şahit oldukları vahşete ve tecavüze karşı ahalimi susturmıya çalışmak pek müşkül olur. Memleketim halkı namusunu, hayatını, evini kurtarmak için pençeleşmeğe hazırdır..„ Bu sözler Kuvâyı milliyenin teşekkülünden evvel ise milleti bizzat padişah tahrik ve teşvik etmiş, sonra ise hareketi vakıayı tasvip ve takdir eylemiş olmaz mı ?

Memleketin hükümdarı böyle söyledikten sonra kuvâyı milliye kimsenin tahrik ve teşvikine muhtaç değildir.

"... Kazıyyei isyan fiile çıkarsa idam ve maddei isyanın icrasına başlanmamış olursa, ol kimse on seneden az olmamak üzere kalebentlik cezasile mücazat olunur. Ve her kim memaliki mahruse ahalisini yekdiğeri aleyhine silâhlandıra-

rak mukateleye tahrik ve ıgraè ve yahut bazı mahallerde gasb ve garet ve tahribi memleket ve katli nüfus ef'alini ikaa mütecasir olup ta kazıyyei fesat tamamile fiile çıkar ve yahut maddei fesadın icrasına başlanmış olursa ol kimse kezalik idam olunur. Ve gerek müsellâh ve gerek gayri müsellâh alenen tehacümle ve gerekse kesri sûr ve ebvapla ve gerek eşhas üzerine icrayı tazyikle müctemian zehair ve erzak ve emtia ve eşyayı yağma ve tahrip etmek idamı ve 171 inci maddede gösterilen yağma ve tahrip cinayeti vukuunda cemiyet içinde bir veya birkaç önayak veya birkaç rütbeli efradı askeriye bulunursa idam cezası yalnız ön ayak olanlarla en büyük rütbelilere...„

Yağmager denilen askerlerin en büyük rütbelisi Şevket Turgut paşa olduğu gibi vaz'ı yed muamelesini yaptıranların en büyük rütbelileri de başta Beşinci Sultan Mehmet Reşat olmak üzere sadrâzam Tevfik ve Hüseyin Hilmi paşalar ve âyan ve meb'usan reisleridir.

".. Haklarında hükmolunur) ibaratını natık olduklarından işbu fıkarat ve mevadı kanuniye hükmüne tevfikan idamına ve rüfekayı cürümleri hakkında da muhakemeye devam edilmesine bilittifak karar verildi.„

Evet, karakuş hükümlerine rahmet okutan

bu karara muhalefet eden âza divanıharpten çıkarılarak muhakemede bulunmıyanlara imza ettirilmek suretile müttefikan karar verildi. Fakat bana tebliğ olunmadı. Baştanbaşa hümma hezeyanına benziyen bu kararın bütün dünyaya karşı gazetelerle neşrine cür'et edilmesi de zavallı Türk yurdu aleyhinde büyük bir cinayettir.

* * *

Alenîlik, vekil vasıtasile müdafaa, istinaf, temyiz, itiraz gibi hukukî teminatın hepsinden müstesna ve verdikleri kararlarla sabit olduğu üzere kanun ve vicanla hiç münasebetleri bulunmıyan şahıslardan bir mahkeme toplayarak teşkil ederek haklarında birer suret ve sebeple husumet besledikleri birçok masum insanları oraya sevketmek, meselâ iki bin yıl önce Romada olduğu veçhile sürü, sürü hıristiyanları aç arslanların, kaplanların önlerine sürerek parçalatmak kabilinden bir hareket değil midir ?

Bu cahil ve zalim heyeti İstanbul ahalisine, hassaten Türklere taslit etmek bir kuduz kurt sürüsünü şehir içine salıvermek demekti.

Damat Ferit paşa hükûmeti birçok namuslu adamları tezlil ve tâzip ve bazılarını ve beni idama mahkûm ettirdikten sonra kazdıkları kuyuya uzak, yakın bir âtide kendilerinin de düşebileceklerini düşünerek aynen aşağıya naklettiğim kararla kendi istikballerini temin etmişlerdir :

İdarei örfiyenin hasbelicap imtidadına ve muamelâtça intizam ve ittiradı lüzumuna mebni idarei örfiye kararnamesinin tatbikatınca :

1 — Ciheti askeriyede miralaydan müşirlere, ciheti

ilmiyede haremeyn pâyelilerinden kadıaskerlere, ciheti mülkiyede dahi nezaretler müdürlerinden nüzzarı kirama kadar lâhık ve sabık memurların divanıharplerce hali serbestide isticvap edilip bunlardan tevkifi iktiza edenler olduğu halde idarei askeriyenin reisi bulunan Harbiye nazırı tarafından sadaret makamına iş'ar olunarak bilistizan şerefmüteallik olacak iradei seniyei padişahî üzerine tevkifleri.

2 — Vükelâlık hizmetinde bulunmuş olan zevatla vüzera ve müşiran ferik, mirliva, paşaların tahriren cevap vermede muhtar olmaları.

3 — Taşrada aynı derecede memuriyetlerde bulunanların da mülkiye veya ilmiyeden iseler validen ve askeriyeden ise kumandandan badelistizan tevkifleri meclisi vükelâca tekarrür etmiş ve keyfiyet ledel'arz mucibince muamele ifasına iradei seniyei hilâfetpenahî şeref müteallik buyurulmasile makamı samii sadaretpenahiden devairi müteallikaya icrayı tebligat buyurulmuştur.

2 Eylûl 1920

MUVAKKAT BİR KANUN DAHA

Örfî divanıharplerin teşkilât ve usulü muhakemeleri 28 nisan 1336 tarihli kararname (muvakkat kanun) un üçüncü maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur.

Örfî divanıharpler tehçir, taktil, ihtikâr, isyan, alenen gasp ve garet ve tahribi bilâd cürümlerini ittikâp ve suveri saire ile Devleti Osmaniyenin emniyeti dahiliye ve hariciyesini ihlâl eyliyen bileümle ceraim eshabını muhakeme eder ve ita edecekleri hükümlerden idam cezasını nâtık olanlar re'sen ve bundan maada mücazatı terhibiye ile mücazatı tedibiyyeyi mutazammin olanlar divanıharbin bulunduğu mevkilerdeki hükümeti askeriye reisinin talebi halin-

de temyize tâbidir. Mezkûr hükümler temyiz heyetince beş gün zarfında tetkik ve intaç edilirler.

İşbu kararname neşri tarihinden itibaren mer'iyül icradır.

Neşir tarihi 11 teşrinievvel 1920 dir. Bu kanun evvelki kanunun neşrindeki büyük hatâyı isbat eden bir vesikadır.

Her ne kadar ben kanunen ve vicdanen cürüm sayılacak bir suçum bulunmadığı için gerek istintak gerek muhakeme denilen mühlik oyuncaklar esnasında söylemeğe tenezzül etmedimse de mürurı zaman ve umumî aflar gibi kanunî takiplere imkân bırakmıyan mânilere rağmen ika edilip, edilmediği bence meçhul uydurma bir yağmadan dolayı on iki sene sonra beni bunları menetmemiş olmak isnadile idam cezasına mahkûm etmek büyük bir cinayet değil midir?

Divanıharp kanununun birinci maddesi divanıharbi doğrudan doğruya eşhası celp ve muhakeme etmekten menettiği halde Harbiye nezaretinden hakkımda bir cürüm maznunluğunu mütezammin evrak havale edilmeksizin beni muhakeme ve firarî bir cani gibi derdest ettirerek yer altındaki bodurumlarda hapsettirmeğe kalkışması bir cinayet değil midir?

Her ne kadar kanun vekil vasıtasile müdafaayı menediyorsa da bizzat maznunünaleyhin müdafaa hakkını selbetmediğine göre: « Biz, seni şu cürümlerle itham ediyoruz kendini nasıl müdafaa edeceksin » demeksizin «muhakemeniz hitam buldu kararı tebliğ edeceğiz» dedikleri halde hiçbir şey tebliğ etmiyerek 16 gün sonra idam kararını gazetelerle neşretmek bir cinayet değil midir?

Divanıharp âzasından idam kararına muvafakat etmiyenler çıkarılıp yerlerine tayin olunanlara, maznunünaleyhin

huzurunda evvelki muhakeme zabıtları okunmaksızın verilen kararı yeni âzaya imza ettirmek bir cinayet değil midir?

Hasta bir mevkufun muhakemesi tacil değil iyileşmesine tâlikle tehir olunmak lâzımgelirken ve meselâ ademi mes'uliyet veya beraat kararı verilmek iktiza eden hasta bir mahpusun istırabını beyhude teşdit etmemek için cürüm arkadaşlarından ayrılarak muhakeme ve tahliyesi tecviz edilebilirse de benim gibi rahatsızlığından ve tevkifhanenin türlü, türlü sıhhate muzır ahvalinden dolayı umumî hapisanenin memurlar dairesinde bir odaya naklolunan bir adamın mevhum cürüm ortaklarından ayrılarak idamına karar verilmesi bir cinayet değil midir?

Sonraları tahkik ettiğime göre tahfifi ceza iradesi birkaç gün evvel, Harbiye nezareti vasıtasile divanıharbe tebliğ edildiği halde reisin Tercümanı Hakikat gazetesinin 9 ağustos tarihli numarasındaki beyanatında iradeyi inkâr ederek ertesi gün idam kararını gazetelerle neşrettirmesi cinayet değil midir?

Tevkifhanede bulunmuş olsaydım bile ceza küreğe tahvil edilince her mahkûm gibi umumî hapisaneye naklim iktiza ederken idam edilecek gibi müthiş bir surette umumî hapisaneden tevkifhaneye götürülerek idam edilecekler tahsis edilen hücreye sokularak kapının deliğinden: «Buraya Hafız Abdullah konuldu asıldı, Nusret bey konuldu asıldı, sen de asılacaksın; dışarıda gömlek dikiliyor» dedirtmek pek zalimane bir cinayet değil midir?

Kendi tâbirleri veçhile (mukadderatı milletin mevzuubahsolduğu) ve yine kendi tâbirlerile nân ve nimetlerile perverişyap oldukları bu devlet ve memleketin adlî ve idarî tarihlerine ebedî bir şeyn olacak bir idam kararı vermeleri

ve alelhusus bu kararı bütün dünyaya karşı utanmadan ilân etmeleri bir cinayet değil midir?

Muhterem Tevfik paşa [1] damat Feridin yerine sadarete gelince kendisini ziyaret eden divanıharp reisine:

«Hâzim bey hakkındaki idam kararını nasıl verdiniz?» diye sorması üzerine: « aldığımız emir üzerine » cevabını vermek bir mahkeme reisi değil, bir cellât başı olduğunu itiraf demek değil midir?

Müşarünileyh Tevfik paşa:

«Kanuna, vicdana mugayir emre itaat edilir mi?» deyince önüne bakarak ellerini uğuşturmak pek sefilâne bir cinayet değil midir?

***

I

Yıldız sarayında yağmagerlikte bulundukları iddia olunan askerlerin en büyük kumandanları Şevket Turgut paşa olduğunu o zaman bilmiyordum.Bu ikinci ve 7 eylül 1336 tarihli karardan öğrendim. Zaten kendisini de ilk ve son defa olarak asılmak üzere götürüldüğüm askerî tevkifanede gördüğümü evvelce söylemiştim.

Divanıharbin isnadı veçhile madem ki asker yağma etmiş, madem ki Şevket Turgut paşa o askerin en büyük kumandanı imiş beni bu «askerî yğmadan men ve zecredeceği yerde bunlara yağma ettirmekle meşgul olmuş...» diye idam cezasına mahkûm edip de Sevket Turgut paşaya ne olduğu söylenmiyen muhaffifi ceza esbabı takdiriye-

[1] Müşarünileyh Tevfik paşanın beni idamdan kurtarmak için padişaha müessir maruzatta bulunduğunu hayli zaman sonra öğrendiğim gibi veliaht Abdülmecit Efendi dahi Vahidüddine uzun bir mektup gönderdiğini bizzat bana söylemişti.

den dolayı on sene kürek cezası verilmesi hayreti mucip iken tahfifi ceza iradesinde fiil ve hareketi yalnız askerin (yağmagerlikle itham olunan askerin) başında bulunmamasından ibaret olarak yağmaya iştirâk etmediği dermeyan kılınmasından (kimin tarafından dermeyan kılınmış ?!) dolayı cezasının beş ay hapse indirilmesine karşı söylenecek bir söz bulamıyorum ! !

Asker yağma etmişse kanunun aradığı en büyük rütbeli önayak askerin başında bulunan kumandandır. O halde bu beş ay ceza nasıl verilebilir ? Maamafih Şevket Turgut paşanın bu beş aylık hapis cezasına da müstahak olmadığı sonradan anlaşılmış olmalıdır ki hiçbirimizin nail olamadığımız pek müstesna bir lûtuf olmak üzere tedavi bahanesile evvelce Gümüşsuyu hastanesine ve badehu (muhakeme evrakı arasında mevcut olan ve sureti aşağıya nakledilen muhabereden anlaşıldığı üzere kendi evine gönderilerek yalnışlık tashih olunmuştur.

II

İşgal acılarını herkes bildiği için burada bahsetmek istemem.

Bir numaralı divanıharp de bizim hükûmetin bu işgal musibetinden istifâde ile ihdas ve işgal belâlarına ilâve ettiği başka bir mesaib menbaı idi.

Daha iyi, daha kötü şartlarla bir şehrin düşman tarafından işgali dünyada nadir bir hâdise değildir. Fakat bir padişahın, bir hükûmetin kendi ahalisine zulmetmekte müstevli düşmanlarla müzayede ve müsabakaya kalkıştığı ve memleketlerin kanunları dairesinde tevkif ve muhakeme ederek sabit olacak suçluları bizzat kendisinin cezalandırması tabiî ise de birçok kendi tebeasını bir düşman diyarındaki zindanlara sevkettiği ne görülmüş, ne işitilmiştir.

Dağıtma yeri
İNKILÂP KİTABEVİ

2,5 Lira